

MISKOLCI EGYETEM

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

Gedeon Magdolna

A cirkuszi játékok jogi szabályozása az antik Rómában

(PhD értekezés)

TUDOMÁNYOS VEZETŐ:

Dr. Szabó Béla
egyetemi tanár

DOKTORI PROGRAM CÍME:

A magyar állam- és jogrendszer,
jogtudomány tovább fejlesztése,
különös tekintettel az európai
jogfejlődési tendenciákra

VEZETŐJE:

Dr. Gáspárdy László
egyetemi tanár

ALPROGRAM CÍME:

Az európai jog közös történeti,
Társadalmi gyökerei

VEZETŐJE:

Dr. Stipta István
egyetemi tanár

Miskolc
2002.

Tartalomjegyzék

Bevezetés

A játékrendezők	7
1. A királyság kora	8
2. A köztársaság kora	11
2.1. Ludi votivi , fogadalmi játékok	11
2.2. Ludi publici	15
2.3. Munera gladiatorum	20
2.4. A játékok, mint a magistarturá ért való harc eszköze	23
3. A császárkor	28
3.1. Ünnepi játékok	28
3.2. Gladiátorjátékok	34
A játékosok	38
1. Az atléták	39
1.1. Az atléták jogállása	39
1.2. Az atléták kölcsönügyletei	50
1.3. Atlétaegyesületek	55
2. A kocsihajtók	59
2.1. Kezdetek, a facti ók kialakulása	59
2.2. A lovak	65
2.3. A versenyzők jogállása	66
3. A gladiátorok	71
3.1. Hadifoglyok és katonák	71
3.2. A bűnözők	73
3.3. A rabszolgák	82
3.4. Az önként jelentkezők	85
3.5. A gladiátoriskolák	100
3.6. Gladiátoregyesületek	103
A játékok	105
1. A helyszín	106

2. A játékok napjai	112
3. A játékrendezők feladatai	115
3.1. Előkészületi teendők	115
3.1.1. A <i>ludi circenses</i> előkészítése	115
3.1.2. Gladiátorok beszerzése	115
3.1.3. A vadállatok beszerzése	125
3.2. Teendők a játékokon	129
3.2.1. Az <i>editores</i> és <i>praesides</i> feladatai a <i>ludi circenses</i> en	129
3.2.2. A játékrendező feladatai a császári <i>agon</i> okon	133
3.2.3. Az <i>editor</i> ok feladatai a gladiátorviadalokon	134
3.3. <i>Iactus missilium</i>	136
4. A nézők	
4.1. A kitiltottak	141
4.2. Az öltözet	143
4.3. Az ülésrend	145
4.4. A fogadás	148
4.5. A publikum jogilag releváns magatartásai a nézőtéren	151
5. A játékosok sérülései	156
6. Rendfenntartás	162
7. A játékok vége	164
IV. Napjaink szabályozása	167

Bibliográfia

Bevezetés

Az antik Róma jelképei között mindig ott találjuk a Colosseumot, a kulturális ismertetőkből sem hiányozhatnak a kocsiversenyek és a gladiátorviadalk. Bár kultúrtörténeti szempontból sincsen teljesen átfogó feldolgozása a római játékoknak, még kevesebben gondolnak arra, hogy a látványosságoknak jogi vonatkozásai is voltak, és átfogó, részletekbe menő szabályozásukat a forrásokból ki lehet szűrni.

Dolgozatom megírásának ezért az volt a célja, hogy a római játékok közül az atléta, lovas és gladiatori küzdelmekre vonatkozó jogi szabályokat összegyűjtsen, rendszerezem és az összefüggéseket figyelembevéve adjak választ a vitatott kérdésekre.

A dolgozat címében szereplő „cirkuszi játékok” megjelölés magyarázatra szorul. A témát tekintve ez a terminológia csak magyarul érvényesül, nem azonos a ***ludi circenses***szel. A ***ludi circenses*** ugyanis csak a lovas- és atlétaversenyeket foglalta magába, a gladiatori küzdelmeket ***munerá***nak hívták. A ***munera*** további három fajtáját lehet megkülönböztetni: ***venatio*** – állatviadalk, ***munera gladiatoria*** – a szoros értelemben vett gladiátorviadalk, továbbá ***naumachia*** – a vízi csaták megjelenítése. Mivel azonban egy ideig az atléták, fogathajtók és gladiátorok egyaránt a cirkuszban mérték össze erejüket, ezért az egyszerűség kedvéért, a közös helyszínből kiindulva választottam a cirkuszi játékok megjelölést.

A ***ludi publici*** azért nem lett volna pontos cím, mivel ez a kifejezés egyrészt nem foglalja magába a rendkívüli játékokat és a ***munus***okat, másrésztől viszont magába foglalná a színházi előadásokat, a ***ludi scaenici***t. A színházi előadások azonban jellegüknél fogva annyira eltérnek a cirkuszban bemutatott látványosságoktól, hogy az azokra vonatkozó szabályok összegyűjtése egy további dolgozat alapjául szolgálhat.

Felvetődik a kérdés, hogy az atléták, kocsihajtók és gladiátorok küzdelmeit a sport fogalma alá lehet-e vonni? Ez az atléták és fogathajtók esetében lehetséges, a gladiátorok esetében azonban már megoszlanak a vélemények. A gladiátorok ugyanis nem testedzés céljából mérték össze erejüket, hanem az életükért küzdöttek, és ezért már nem vonható tevékenységük a sport fogalma alá. A három műfaj együtt való tárgyalását mégis az teszi indokolttá, hogy a helyszín mellett közös bennük az is, hogy szereplőik versengenek egymással, céljuk az ellenfelük legyőzése és fellépésük testi rátermettségét kíván.

A címben szereplő „antik Rómában” kifejezést megszorító módon kell értelmezni. Dolgozatom ugyanis mind időben, mind helyben kizárólag a fővárosra korlátozódik, tehát a szükséges utalásokon kívül a város alapításától Kr. u. 476-ig Róma városában érvényesülő szabályokat követi nyomon. Az időbeli kiterjedés lehetővé teszi, hogy a játékokra vonatkozó rendelkezéseket, az állami életben bekövetkező változásokkal együtt, fejlődésükben mutassam be.

A munka négy fő részre tagolódik. Az első rész korszakonkénti bontásban az egyes játékok bevezetésének jogi háttere mellett azt foglalja össze, hogy mely játékokat, kiknek volt joga illetve kötelessége megrendezni. Témájánál fogva ezért ez egy közjogi fejezetnek tekinthető.

A második rész a „játékosok,” azaz az atléták, fogathajtók és gladiátorok jogállására vonatkozó rendelkezéseket elemzi. Ez a rész legfőképpen személyi jogi szabályokat tartalmaz. Mivel a játékok főszereplőire vonatkozó, a forrásokban előforduló minden jogi vonatkozású rendelkezést megpróbál bemutatni, magánjogi, büntetőjogi és közjogi szabályok is helyet kaptak benne.

A harmadik részben a játékokkal kapcsolatos szabályok szerepelnek, melyben közjogi, magánjogi és büntetőjogi elemek keverednek. A játékok előkészítésének és a rendezők teendőinek bemutatása mellett itt kaptak helyet a helyszínré, a nézőkre, a játékosok sérüléseire, a rendfenntartásra, valamint a játékok megszüntetésére vonatkozó jogi rendelkezések.

Az utolsó fejezetben azok a mai sportjogi szabályok kerülnek bemutatásra, melyeknek előképét a római rendelkezésekben is megtalálhatjuk. A legszembevetőbb hasonlóság az antik és a mai viszonyok között az, hogy a mai

sportjogi szabályok között ugyanazokat a szabályozási tárgyakat találjuk meg, melyeket Rómában a játékokkal kapcsolatban jogi úton rendeztek, ezért szintén közjogi, magánjogi, és büntetőjogi elemek keverednek bennük. Ha mindezt figyelembe vesszük, ismét megállapíthatjuk, hogy a jogi szabályokat tekintve ma sem tudunk sokkal jobbat kitalálni, mint kétezer évvel ezelőtt, továbbá azt is felismerhetjük, hogy a római jog – bár közvetlen hatás nem mutatható ki – a jogviszonyok hasonlóságánál fogva, mai jogéletünk legújabb szeletére is rányomja bélyegét.

I. rész

A játékrendezők

1. A királyság kora

Az Itáliai-félsziget lakosságára, kultúrájára és történelmére kétféle népesség nyomta rá bélyegét a történelem előttiből a történelmi időkbe való átmenet idején. Az egyik az őslakos mediterrán réteg, a másik a bevándorolt indogermán törzsek és népek. A kettő közül az utóbbi vált uralkodóvá, és az etruszkokat kivéve mind kulturálisan, mind nyelvileg asszimilálta az ott élő népeket.¹ Ezek a hatások a rómaiak kulturális fejlődését is befolyásolták.

Róma keletkezéséről számos felfogás létezik, és bár a történetírást meglehetősen legendás elemek szövik át, nem kétséges, hogy az első római államforma a királyság volt, melynek két korszakát, a latin-szabin monarchia és az etruszk királyok korát különböztetjük meg. Az etruszk uralom Róma korai kulturális, szakrális és állami életét döntő módon befolyásolta.²

A három államhatalmi tényező, a **rex**, a **senatus** és a **comitiák** közül a király szerepe volt a meghatározó. A király tisztsége nem volt élethossziglani **magistratura**, hanem világi és szakrális uralom egységében a **rex** volt az állami hatalom hordozója, melyet nem az egész nép, hanem csak egyesek gyakorolhattak, és egyúttal ő képviselte a népet az istenekkel szemben. Nem isteni vezető, nem hadúr, hanem felkért, a népet szakrálisan reprezentáló uralkodó volt. Ezt bizonyítja az is, hogy a király nem öröklés, vagy választás útján nyerte el tisztségét, hanem a **senatus** által kijelölt **interrex** saját döntése alapján nevezte ki a **rexet**,³ s ezt szakrális és népgyűlési megerősítés követte.

A király mellett a másik államhatalmi tényező a **senatus** volt, mely egyrészt a **genseket** képviselte, másrészt a király tanácsadó szerveként működött.⁴ A nép politikai jogait az uralkodó megválasztásában, a törvényhozásban és a bíráskodásban a **comitia curiata** keretében gyakorolhatta.⁵ Így már a királyság korában megmutatkozott a római közhatalom rendszerének

¹ MEYER: *Römischer Staat*, 11.

² MEYER: *Einführung*, 157.

³ TÄUBLER: *Der römische Staat*, 11.

⁴ HERZOG: *Geschichte und System*, 83.

⁵ HERZOG: *Geschichte und System*, 106.

alapvető jellegzetessége, az államhatalom hármasságának tagozódása, ahol a teljes hatalom a csúcson álló uralkodót illette meg.⁶ A királynak ebből a teljhatalmából, valamint az istenekhez való közvetítői szerepéből az következik, hogy ő rendelte el a játékok bevezetését.⁷

Cirkuszi játékok tartását először vallási szertartás – a Consus isten tiszteletére rendezett **Consualia**⁸ – keretében⁹ rendelte el Romulus, melyen a szabin nőket elraboltatta.¹⁰ Ezzel megoldódott a város első generációs problémája, és így Róma a „cirkuszi játékok leányának” tekinthető, hiszen enélkül nem indulhatott volna fejlődésnek.¹¹ A **Consualián** az igavonók versenyének megrendezését a **pontifexek** látták el.¹² Romulus vezette be Mars isten tiszteletére az **Equirriát** is,¹³ melynek keretében – valószínűleg szintén a **pontifexek** – kocsiversenyeket rendeztek a Mars-mezőn,¹⁴ éppúgy, mint az **Equus October** keretében.¹⁵

A későbbi királyok is rendeztek játékokat. Így Numa Pompilius, aki egyre több ünnep alkalmával rendelte el játékok tartását, és neki tulajdonítható az ünnepi naptár kialakítása is.¹⁶ Az etruszk királyok korában Tarquinius Priscus alapította a latin háborúk sikeres befejezésének megünneplésére a **ludi Romanit** vagy **magnit**,¹⁷ melyet Iuppiter Optimus Maximus tiszteletére a **rex** évenként

⁶ ZLINSZKY: **Ius publicum**, 30.

⁷ WEILER: **Der Sport**, 239.

⁸ Consus a betakarítás, a lovak és az igavonók védőistensége. A tiszteletére rendezett **Consualiát** két napon tartották, augusztus 21-én és december 15-én. Az előbbi lényegében a betakarítás, a decemberi pedig a cséplés lezárásának ünnepe volt. WISSOWA: **Religion und Kultus**, 202.

⁹ FRIEDLÄNDER: **Die Spiele**, 482.

¹⁰ Cic. rep. 2,12.

¹¹ A legenda szerint, mivel Rómát férfiak alapították, a szomszédos szabin nők elrablásával szereztek maguknak feleséget. THUILLIER: **Sport im antiken Rom**, 2.

¹² Varro l. l. 6,20.

¹³ MOMMSEN: **Die ludi magni und Romani**, 43. Az **Equirria** tavasszal (február 27-én és március 14-én), a háborús időszak kezdetén, a lovak felavatásának ünnepe. WISSOWA: **Religion und Kultus**, 144.

¹⁴ FRIEDLÄNDER: **Die Spiele**, 485.

¹⁵ Október 15-én rendezett játékok, a háborús időszak lezárására. THUILLIER: **Sport im antiken Rom**, 34.

¹⁶ Cic. rep. 27.

¹⁷ Liv. 1,35; Cic. rep. 2,36.

rendezett meg és Iuppiter kultuszának részévé vált.¹⁸ Ez lett a modell a későbbi ***ludi publici*** számára.

Tarquinius Superbusra vezethető vissza a ***ludi Taurii***, amit a Sibilla-könyvek tanulmányozása után vezettek be,¹⁹ mivel abban az időben Rómában sok asszonyt fenyegetett a vetélés. A ***ludi Taurii*** megrendezésére öt évenként került sor. Etruszk eredetét az is bizonyítja, hogy hármassfogat-hajtó versenyeket tartottak rajta.²⁰ Valószínűleg e versenyek megszervezése is a ***pontifexek*** kompetenciájába tartozott.

¹⁸ I.O.M. a latin szövetség védőistene volt, aki leginkább politikai karakterrel rendelkezett. WISSOWA: ***Religion und Kultus***, 125. A ***ludi Romani*** több napig tartó cirkuszi verseny- és ünnepségsorozattá vált, melyet szeptember 15-én kezdtek el. MOMMSEN szerint a ***ludi Romani*** kezdetben nem évenként megrendezett játékok voltak, mint arról Livius beszámol, hanem mivel azt Tarquinius Priscus a latinok felett aratott győzelme alkalmából rendezte egy fogadalom beváltásaként, ***ludi votivine*** minősült, és csak később, mikor Kr. e. 366-ban az ***aediliseket*** a ***cura ludorum sollemnium***mal megbízták, vált évenként visszatérő játékká. MOMMSEN: ***Die ludi magni und Romani***, 42-57. Ez az álláspont vált sokáig mérvadóvá a későbbi munkák számára, újabban azonban kétségessé vált, hogy valóban igaz-e ez az állítás. MOMMSEN tézisének a játékok elnevezéséből (***ludi magni*** vagy ***Romani***) vezeti le. A későbbiekben ugyanis a fogadalmi játékokat is ***ludi magni***nak hívták. Ezt BERNSTEIN azzal magyarázza – ami szerintem is helytállóbb felfogás –, hogy ezek a játékok nagy ráfordításokat igényeltek, valamint mindkettőt Iuppiter tiszteletére rendezték és ezért a ***Romani*** mellett a ***magni*** jelzőt is használták. BERNSTEIN: ***Ludi publici***, 31-35. Véleményem szerint mivel I.O.M. a rómaiak számára a legfőbb isten volt, helyesnek fogadhatjuk el Livius tudósítását, hiszen valószínűtlen, hogy éppen Iuppiter kedvében ne jártak volna azzal, hogy évenként játékokat rendeztek a tiszteletére.

¹⁹ Ld. 12. o. 37. j.

²⁰ A játékokat az alvilági istenek tiszteletére rendezték június 25-26-án. A nevét arról kapta, hogy teheneket (***taurae***) mutattak be áldozatul. THUILLIER: ***Sport im antiken Rom***, 35-36.

2. A köztársaság kora

2.1. *Ludi votivi*, fogadalmi játékok

Már a királyság korában is volt előzménye,²¹ de általánossá csak a köztársaság idején vált, hogy a rómaiak válsághelyzetben az istenek segítségének fejében játékokat rendeztek, melyek nevüket arról kapták, hogy megtartásukra **votum** formájában tettek ígéretet.

A **votum** lényegében az ember és az istenség közötti vallásos kapcsolatból, közelebbről abból a vallásos hitből és tiszteletből fakadt, amellyel a fogadalomtevő az általa kiválasztott isten felé fordult. A fogadalom egyik eleme az istenséghez előterjesztett kívánság volt, amellyel a fogadalomtevő valamilyen ügyében az istenség megnyilatkozását, kívánságának teljesítését kérte. Másik elemét pedig a fogadalomtevőnek az az ígérete alkotta, hogy a kívánság teljesülése esetére az istenségnek megfelelő, pontosan körülírt ellenszolgáltatást fog adni.²² A *ludi votivi* esetében a fogadalomtevő játékok tartását ígérte arra az esetre, ha az isten teljesíti a kérését.

A *nuncupatio voti*²³ban egy kétoldalú lekötélezés állt. Ez az *actus vovendi* a „*do ut des*” vagy a „*do ut accipiam*” formulán alapult: a **votumot** eszközlő megesküdött, hogy játékokat fog rendezni, egyidejűleg egy kéréssel fordult az istenséghez. Ha a kért dolog bekövetkezett, a fogadalmat tevő, vagy egy képviselője köteles volt **votum solvere**, a megfogadottakat véghezvinni. Egy játék megfogadásának okai nagyon különbözőek lehettek, közös azonban bennük, hogy mindig rendkívüli játékok voltak és mindegyiket Iuppiternek ajánlották.²⁴

A **votum** azonban nem olyan egyszerű egyoldalú ígéret, amelynél fogva a fogadalomtevő minden további nélkül köteles lett volna ígéretének a teljesítésére.

²¹ Ld. 9. o. 18. j.

²² VISKY: *Votum*, 265.

²³ Livius tudósít minket arról, milyen volt egy ilyen **votum** formulája: *Si duellum, quod cum rege Antiocho sumi populus iussit, id ex sententia senatus populiue Romani confectum erit, tum tibi, Iuppiter, populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet donaque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam senatus decreverit. Quisquis magistratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi recte facti donaque data recte sunt.* Liv. 36,2,3.

²⁴ BERNSTEIN: *Ludi publici*, 84.

A **votum**ban tett ígéret teljesítésére csak akkor került sor, illetőleg akkor vált esedékessé és kikényszeríthetővé, ha az istenség már előbb megnyilatkozott oly módon, hogy a fogadalomtevő kívánságát teljesítette. A **votum**ban tett ígéret teljesítésének tehát lényegében az volt a feltétele, hogy az istenség a maga részéről megtegye azt, amit a fogadalomtevő tőle kívánt. Ez a feltétel lényegében hasonló a jogügyleteknél ismert feltételhez, a **condicio suspensivá**hoz.²⁵ Ezek szerint a fogadalmat tévőnek csak akkor kellett megrendeznie a játékokat az isten tiszteletére, ha az teljesítette azt, amiért játékokat ajánlottak fel neki, de akkor mindenképpen, hiszen a **votum** egyfajta kötelmet hozott létre az isten és az ember között.²⁶

A forrásokban nem találkozunk olyan esettel, mikor valaki ne váltotta volna be az ígéretét, és ne rendezte volna meg a felajánlott játékokat. A félelem nagyobb volt a rómaiakban annál, minthogy ne váltsák be az ígéretüket. Ha ez mégis előfordult volna, véleményem szerint, mivel ezekben az esetekben **a salus rei publicae** volt a tét, a **senatus** kényszeríthette a fogadalomtévőt a játékok megtartására. A kikényszerítés a segítségül hívott isten oldalán nem jöhet szóba, hiszen az isten csak kétféle magatartás között választhat. Vagy segítséget nyújt a fogadalomtévőnek, és ebben az esetben megrendezik tiszteletére a játékokat, vagy nem nyújt segítséget az isten, ekkor pedig a fogadalomtévőnek sem kell beváltania az ígéretét. Ezért volt a **votum** egy feltételes ügylet, ahol csak akkor kellett beváltani az ígéretet, ha Iuppiter teljesítette a kérelmet.

A rómaiak fogadalomtételt legtöbbször rendkívüli, az állam létét fenyegető veszélyek esetén tettek, mikor az istenek különös védelmét akarták biztosítani. Ilyen alkalmak voltak általában, ha a hadvezér háborúba vonult, egy nehéz küzdelem vagy veszélyes vállalkozás előtti döntés, járvány, rossz aratás, és általában minden olyan esemény, melynél az istenek jóindulatát akarták megnyerni az állam további fennmaradásához.²⁷

²⁵ VISKY: **Votum**, 265.

²⁶ Cic. leg. 2,16,41: *De diligentia votorum satis in lege dictum est ac voti et sponsio qua obligamur deo.* Ulp. D. 50,12,2, pr: *Si quis rem aliquam voverit, voto obligatur; quae res personam vovetis, non rem, quae vovetur, obligat; res enim, quae vovetur, soluta quidem liberat vota, ipsa vero sacra non efficitur.*

²⁷ WISSOWA: **Religion und Kultus**, 383.

Kr. e. 431-ben A. Postumius Tubertus **dictator ludi magni** fogadott, **praeunte A. Cornelio pontifice maximo**,²⁸ azaz a **pontifex maximus** közreműködésével. Mit jelent a **pontifex maximus** közreműködése? A **praeire** egy **terminus technicus**, azt jelzi, hogy a hivatalnokot vagy magánembert az eskütételnél a **pontifices** vezetik, azaz előmondják egy meghatározott mondóka szövegét. Talán szimbolikus cselekményeket és gesztusokat is véghezvittek. Az eskü szövegének előmondása azt célozta, hogy egy ellentmondás nélküli szerződést biztosítsanak és az esetleges formahibákat elkerüljék.²⁹ Hogy a helyes szavakat hibátlanul mondják, a szöveget előre írásba foglalták.³⁰ Mivel a **votum** az **obligationes verbis contractae** csoportjába tartozott, az eskü hatása nem a feljegyzett szövegen, hanem a kimondott szavakon nyugodott.³¹

A köztársaság érdekében, **ludi magni** tartására tett fogadalomnak sajátos eljárási rendje alakult ki. A felhatalmazást a **votumra** a **senatus** határozattal adta meg, majd egy megfelelő hivatalnokot bízott meg a **nuncupatio voti** megtételével. Ez lehetett **decemviri** testület,³² **dictator**,³³ **consul**,³⁴ **praetor**.³⁵ Ebből a felsorolásból is kitűnik, hogy a **senatus** a **votum** megtételével **imperiummal** rendelkező **magistratus** bízott meg. Az állam érdekében végbevitt fogadalomnak, a **vota publicának** a célja a **salus rei publicae** volt. E speciális fogadalom által egy vagy több isten és az állam közötti viszony helyreállt. Egy ilyen fogadalmat azonban az állam érdekében csak a **res publica** megfelelő képviselője tudta megtenni, egy **magistratus cum imperio**.³⁶

Némely esetben a **votum** elrendelésére vonatkozó **senatusi** határozatot még egy másik eljárás is megelőzte. A **senatus** ugyanis egyes esetekben

²⁸ Liv. 4,27,1.

²⁹ BERNSTEIN: **Ludi publici**, 98.

³⁰ Plin. n. h. 28,2(3)11: *Ne quod verborum praetereatur aut praeposterum dicatur*.

³¹ FÖLDI-HAMZA: **A római jog**, 494.

³² Liv. 4,12.

³³ Liv. 36,2.

³⁴ Liv. 31,9,4.

³⁵ Liv. 27,33,8.

³⁶ BERNSTEIN: **Ludi publici**, 148-149.

felhatalmazhatta a Sibilla-könyveket őrző tizenöt tagú papi testületet,³⁷ hogy nézzenek bele a könyvekbe, és abból mondják meg, hogy vészhelyzetben mi a teendő. A **senatus** engedélye nélkül ezeket a könyveket nem lehetett megtekinteni.³⁸ A papi testület arról, amit kiolvasott a könyvekből, vagyis a **sententiá**ról írásos véleményt adott ki, melyet végre kellett hajtani.³⁹

Előfordult, hogy a papi testület azt olvasta ki a könyvekből, hogy Iuppiternek nagyszabású játékokat kell rendezni, amit aztán a fogadalom, a **votum** megtétele követett.⁴⁰

Ha az istentől függő feltétel beállt, azt a **solutio votin**ak, a fogadalom beváltásának kellett követnie. Legtöbbször azonban nem a fogadalom tevője rendezte meg a játékokat, hiszen az ő feladata a továbbiakban a válsághelyzet megoldására, a háború további viselésére koncentrált. Ezért a **senatus** erre egy másik **magistratus**t jelölt ki, aki általában a **consul** vagy a **praetor** volt. Az is előfordult azonban, hogy a **consul**ok nem tudták megrendezni a játékokat, ezért egy **dictator**t neveztek ki erre a célra. Ez a rendkívüli **magistratus** volt a **dictator rei gerundae causa** vagy a **dictator ludorum faciendorum causa**.⁴¹

A **votum publicum** beváltása az államra nehezedett, nem úgy, mint általában a **votum**nál a fogadalmat tevőre.⁴² Ezekben az esetekben tehát nem a fogadalomtevő viselte a költségeket, hanem az állam.⁴³

Voltak olyan esetek is, amikor nem a Sibilla-könyvek felütése után, nem is **senatusi** felhatalmazásra tettek fogadalmat játékok rendezésére, hanem egy hadvezér a háborúban, valamilyen válsághelyzetben, önállóan, a saját

³⁷ „A papi testületek között volt egy 2, 10, majd 15 tagú papi testület, akik a Sibilla-könyveket őrizték. Nagyobb vészek idején, amikor betegség vagy háború, földrengés stb. tört Rómára, ez a testület betekintett a Sibilla-könyvekbe. Ez százévenként, ha egyszer előfordult. Addig a 15 ember békén élt abból, hogy ők lennének azok, akik a könyveket megnézhetnék, ha meg kellene nézniük. Általában azt olvasták ki a könyvekből, hogy egy újabb istent kell behozni, újabb templomot kell építeni, újabb istentiszteletet vagy ünnepi sorozatot kell tartani. Valószínűleg nagyon régi hellén vallási szertartásokat tartalmazó könyvek voltak. Találomra ütötték fel őket, és ami éppen olvasható volt a megfelelő helyen, azt hirdették ki az istenek akarataként. Az ezeréves történelem alatt tízes nagyságrendben fordult elő, hogy a Sibilla-könyveket megnézték.” ZLINSZKY: **Ius publicum**, 171-172.

³⁸ Cic. div. 2,54,112.

³⁹ Liv. 42,2,7.

⁴⁰ Liv. 21,62; 22,9; 22,10.

⁴¹ Liv. 27,33,6. KUNKEL: **Staatsordnung**, 698.

⁴² BERNSTEIN: **Ludi publici**, 148-149.

⁴³ Liv. 22,10.

elhatározása alapján tett **votumot**. Ilyen esetekben a játékok költségeit, ha azok megtartását a **senatus** jóváhagyta, az állam,⁴⁴ ellenkező esetben azonban a fogadalom tevőjének kellett állni. A **senatus** határozata alapján azonban a felajánlónak ilyenkor is módjában állt, hogy a kiadásokat az államkincstárba szánt hadizsákmányból fedezze.⁴⁵

Egyes játékok, melyeket először **ludi votivi**ként rendeztek, később állandó, évenként megrendezendő játékokká válhattak. Ehhez azonban törvényhozásra volt szükség, melyben azt is meghatározták, hogy a továbbiakban az évnek melyik meghatározott napján tartsák meg a játékokat.⁴⁶

A köztársaság végén katonai okokból mind gyakrabban rendeztek fogadalmi játékokat, melyek – a triumphussal egybekötött **ludi**ként – egyre inkább veszítettek eredeti funkciójukból és színvonalukból.⁴⁷

2.2. **Ludi publici**

A királyság korából fennmaradó szakrális játékok és a **ludi votivi** mellett megkülönböztetjük a **magistratusok** által évenként rendezett **magistratusi** játékokat, melyek keretében szintén tartottak **ludi circensest**.

Miután a fiatal köztársaság **magistratusai** a **ludi Romani institutióit** a királyoktól vették át és vitték tovább, a királyi hatalom pedig a két **consulra** szállt, az ő feladatuk lett a játékok megrendezése.⁴⁸ Mivel a **consul** feladatainak sűrűsödésével egyre inkább képtelen lett a játékok lebonyolítására, szükségessé vált, hogy más **magistratusokra** bízzák ezt a feladatot. Ezen probléma megoldására az **aedilesek** mutatkoztak a legalkalmasabbnak. A **cura ludorum**,

⁴⁴ Liv. 7,11; 36,36; 40,52.

⁴⁵ Liv. 28,38.

⁴⁶ Ld. a **ludi Apollinares**, 16. o.

⁴⁷ THUILLIER: **Sport im antiken Rom**, 39.

⁴⁸ BERNSTEIN: **Ludi publici**, 51.

azaz a játékok előkészítése és felszerelése, szervezése és általános lebonyolítása, az **aedilisek** feladatkörébe került.⁴⁹

Aediliseket először Róma alapítását követően Kr. e. 494-ben választott magának a **plebs** lázadás útján a **tribunusok** mellé.⁵⁰ Ekkor még ketten voltak, és az volt a feladatuk, hogy azoknak az épületeknek az elöljárói legyenek, amelyekben a **plebiscitumok**at őrizték. A nevüket is innen kapták.⁵¹ Már ezen **aedilisek**nek feladatuk lehetett a játékok megrendezése, hiszen Livius szerint a **patriciusok** Kr. e. 366-ban azért választottak maguk közül **aedilisek**et, mivel a plebeius **aedilisek** nem vállalták, hogy a **senatus** által a **plebs** és a **patriciusok** kiegyezésének megünneplésére rendelt játékokat megrendezzék.⁵² Pomponius szerint pedig azért választottak a **patriciusok** sorából **aediles curulest**, hogy a plebejus **consul** valamiképpen ellensúlyozni tudja a **patriciusok**, és feladatukként ő is a játékok rendezését jelöli meg.⁵³ Cicero az ideális államban az **aedilisek** tevékenységi körébe sorolja, hogy gondot viselnek a városra, a piacokra és az ünnepi játékokra.⁵⁴ Iulius Caesar Kr. e. 44-ben kettővel megemelte az **aedilisek** számát. Az új **magistratusok** a gabonaellátásért feleltek, és **aediles cereales**nek nevezték őket.⁵⁵

Az **aedilisek** rendezték elsősorban a **ludi Romanit**, melyek megrendezése eddig a **consul** feladata volt.⁵⁶ A **consul iurisdictio**s hatásköre sem szűnt meg a **praetura** felállításával, 366-tól pedig a **consul** és az **aedilis curulis** – mint **praesides** és **curatores ludorum** – megosztottak a római **res publica** számára rendkívül fontos Iuppiter-kultusz ápolásában a **ludi maximi/Romani** formájában.⁵⁷

⁴⁹ BERNSTEIN: *Ludi publici*, 77.

⁵⁰ Gell. 17,21,11.

⁵¹ Pomp. D. 1,2,2,21: *Itemque ut essent qui aedibus praessent, in quibus omnia scita sua plebs deferebat, duos ex plebe constituerunt, qui etiam aediles appellati sunt.*

⁵² Liv. 6, 42.

⁵³ Pomp. D. 1,2,2,26: *Deinde quum placuisset creari etiam ex plebe consules, coeperunt ex utroque corpore constitui. Tunc ut aliquo pluris patres haberent, placuit duos ex numero patrum constitui – qui ludos curarent - ita facti sunt aediles curules.*

⁵⁴ Cic. leg. 3,37. – *curatores ludorum sollemnium*; Att. 9,12; orat. 1,57.

⁵⁵ Pomponius D. 1,2,2,32: *...Deinde Gaius Iulius Caesar duos praetores et duos aediles qui frumento praessent et a Cerere Cereales constituit. Ita duodecim praetores, sex aediles sunt creati...* Suet. Iul. 1,41.

⁵⁶ MOMMSEN: *Staatsrecht*, II/1, 518.

⁵⁷ BERNSTEIN: *Ludi publici*, 77.

A **consul**nak ugyanis a **cura ludorum**ból eredő feladataiból megmaradt annyi, hogy ő volt ezen játékok tiszteletbeli vezetője,⁵⁸ ezért a cirkuszban ő, vagy helyetteseként a **praetor** adta meg a jelet a kocsiverseny megindítására.⁵⁹ A **ludi Romani** megrendezése a **curulis aedilisek**, a **ludi Plebeii**⁶⁰ megrendezése pedig a plebejus **aedilisek** feladatává vált.⁶¹

A **ludi Apollinares**⁶² először **ludi votiviként** Kr. e. 212-ben rendezték meg a Sibilla-könyvek javaslatára. 208-ban egy pestisjárvány idején a **praetor urbanus**, P. Licinius Varus törvényjavaslatot terjesztett be. Az ennek alapján meghozott **lex Licinia de ludis Apollinaribus** szerint a **ludi Apollinares ludi annui**vá váltak,⁶³ és megtartásukról a **praetor urbanus**nak kellett gondoskodnia.⁶⁴ Ezen kívül, bár nem tartozott a **ludi publici** körébe, a **ludi piscatorii**⁶⁵ megrendezése is a **praetor** feladata volt.⁶⁶

⁵⁸ MOMMSEN: *Staatsrecht*, II/1, 136.

⁵⁹ Liv. 45,1; BERNSTEIN: *Ludi publici*, 58.

⁶⁰ Plebejus játékok: egy napig tartó, lakomával és játékokkal egybekötött ünnep november 15-én. A **ludi Plebeii** keletkezése valószínűleg a II. pun háború előzményeivel van összefüggésben. A rómaiak ugyanis Hannibal tevékenységét figyelemmel kísérve Kr. e. 220-ban egy követséget küldtek Karthágóba. A nyolchónapos ostrom és végül Saguntum bevétele 219-ben a rómaiakat még inkább félelemmel töltötte el. Emiatti aggodalmukban és a Karthágóval való összetűzéstől való félelem miatt a **nobilitas** a **ludi Plebeii** bevezetésével a **res publica Romana** legnagyobb és legmindenhatóbb istenének jóindulatát akarta minél jobban bebiztosítani, s újabb állandó játékok bevezetésével próbálták I.O.M. védelmét és segítségét garantálni. BERNSTEIN: *Ludi publici*, 162. Ez a felfogás megfelel MOMMSEN nézetének, aki szerint a régebbi játékok az **aedilis curulis** által rendezett **ludi Romani** volt. Ezt az állítást próbálja megcáfolni KUNKEL, aki szerint a **consul** már a korai köztársaság idején a plebejus **aedilisek**re ruházta a Iuppiter tiszteletére adandó játékok megrendezésének gondját. Ezért a **ludi Plebeii** volt a régebbi, és amikor Kr. e. 366-ban a plebejus **aedilisek** nem akarták megrendezni a játékokat, akkor keletkezett az **aedilis curulisek** által adott **ludi Romani**. Vö. KUNKEL: *Staatsordnung*, 505-507. Ha azonban figyelembe vesszük, Livius tudósítását (6,42) mely szerint Kr. e. 366-ban a plebejus **aedilisek** a **senatus** által a **plebs** és a **patriciusok** kiegyezésének megünneplésére rendelt játékokat nem akarták megrendezni, és nem a Iuppiter tiszteletére adandó játékokat, valamint azt, hogy a **ludi Romani** a királyság korától veszi eredetét (ld. 8. o.), aminek rendezése a köztársaság korában a **consul** feladatává vált, sokkal valószínűbb, hogy a **consul** a **curulis aedilisek**nek adott át egy részt a hatásköréből Kr. e. 366. után. Ezért véleményem szerint BERNSTEIN állítását fogadhatjuk el a **ludi Plebeii** keletkezésének körülményeiről.

⁶¹ Liv. 10,47; 23,30; 32,7; 33,25; 40,59; stb.

⁶² Apollo isten tiszteletére rendezett ünnepi játékok bevezetésére is a II. pun háború idején került sor. A rómaiak számára ugyanis magától értetődő volt, hogy a sorscsapások és vereségek az istenek haragján alapulnak. Ezért a játékokkal az istenek békéjét akarták helyreállítani. Évenkénti megrendezésére július 6. és 13. között került sor. THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 37-38.

⁶³ Liv. 27,23.

⁶⁴ Liv. 27,23.

⁶⁵ A Tiberisen halászhók ünnepe, amit **trans Tiberim** június 7-én tartottak **pater Tiberinus** tiszteletére. WISSOWA: *Religion und Kultus*, 225.

⁶⁶ Fest. p. 238.

A **Megalesia** bevezetése is a Sibilla-könyvek megkérdezésére vezethető vissza. Kr. e. 205-ben ugyanis azt olvasták ki belőle a **decemvirek**, hogy csak akkor tudják Itáliából elűzni és legyőzni az ellenséget, ha Pessinusból Rómába hozzák az Idoi Anyát.⁶⁷ Ez végül Kr. e. 204 áprilisában sikerült is a rómaiaknak, melynek alkalmából játékokat tartottak, s azt **Megalesiának** nevezték el.⁶⁸ A **Megalesiát** az **aedilis curulisek** rendezték.⁶⁹ Csak kivételesen, Kr. e. 45-ben tartották a plebejus **aedilisek**, mivel abban az évben nem volt **aedilis curulis**.⁷⁰

A **Cerialia** esetében nemcsak az ünnep eredetéről nem maradtak fenn tudósítások,⁷¹ hanem az is kérdéses, hogy melyik **aedilis** rendezte.⁷² MOMMSEN⁷³ azért nem tudta eldönteni egyértelműen, hogy melyik **magistratus** feladata volt ezen játékok megtartása, mert Cicero **aedilis curulis** volt, és így vállalta, hogy megrendezi ezeket a játékokat⁷⁴. Gellius szerint viszont a **patriciusok** a **Megalesia**, a plebejusok pedig a **Cerialia** ünnepén szokták egymást vendégül hívni,⁷⁵ és Cassius Dio is a plebejus **aedilisnek** tulajdonítja ezt a feladatot.⁷⁶ E források nyomán pedig egyértelmű, hogy az **aedilis plebis**hez tartozott e játékok megrendezése. Valószínű, hogy ezek a játékok a Caesar által később bevezetett **aediles cereales** gondjaira lettek bízva.⁷⁷

Ugyanezen az alapon nem tudta MOMMSEN eldönteni, hogy a **Floralia** – melyet egy aszály idején szintén a Sibilla-könyvek tanácsára vezettek be Kr. e.

⁶⁷ Liv. 29,10.

⁶⁸ Liv. 29,14.

⁶⁹ Liv. 34,54; Cic. har. 24,20. A **ludi Megalenses**t Cybele istennőnek, a nagy anyának a tiszteletére rendezték, akihez a II. pun háborúk idején fohászkodtak a rómaiak. Miután ugyanis a hazai istenek nem nyújtottak elegendő segítséget, a rómaiak idegen istenekhez fordultak segítségért. Átvették az idegen rítusokat is, mivel a helyi szertartások nem bizonyultak elég hatásosnak. A **ludi Megalenses**t Kr. e. 191-től évenként rendezték meg április 4. és 10. között. THUILLIER: **Sport im antiken Rom**, 38.

⁷⁰ Cass. Dio 43,48,4.

⁷¹ BERNSTEIN: **Ludi publici**, 163.

⁷² Ceres a földművelés és gabonatermelés istenasszonya. A rómaiak Liberrel és Liberával együtt tisztelték, templomuk az Aventinuson állt. A három isten ünnepét, a **Cerialiát** április 19-én tartották. WISSOWA: **Religion und Kultus**, 297.

⁷³ MOMMSEN: **Staatsrecht**, II/1 521.

⁷⁴ Cic. Verr. 2,5.

⁷⁵ Gell. 18,2,11.

⁷⁶ Cass. Dio 47,40,6.

⁷⁷ FRIEDLÄNDER: **Die Spiele**, 486.

173-ban⁷⁸ – melyik hivatalnok kompetenciájába tartozott.⁷⁹ Cicero utalásán kívül,⁸⁰ amely szerint ennek az ünnepnek a megrendezésére is vállalkozott, erre nincsenek kifejezett bizonyítékok, de mivel Flora templomát a plebejus **aedilisek** építették, valószínűtlennek tűnik, hogy az istennő tiszteletére a **curulis aedilisek** rendeztek játékokat.⁸¹ Ezért inkább az valószínű, hogy Cicero a plebejus **aedilisek cura ludorum**át látta el.⁸²

A köztársaság utolsó századában Sulla és Caesar két újabb játék bevezetésével bővítette ki a **ludi publici** körét. Az egyik a **ludi Victoriae Sullanae**, melyet nagy valószínűség szerint egy **senatus consultum** alapján vezettek be. Bár ezeket a játékokat Victoria⁸³ istennőnek címezték, a valóságban Sulla Porta Collinánál Kr. e. 82. november 1-én aratott győzelme alkalmából tartották, amelyről így évről évre megemlékeztek. A győzelmi játékok, melyek a várost ünnepélyességgel ruházták fel, s Róma népét és a **senatus** egy közös szórakozásban gyűjtötték egybe, arra is jók voltak, hogy a **proscriptiók** véres eseményeit feledtessék.⁸⁴ A rendezés feladata a **praetor**ra hárult.⁸⁵

A másik, a köztársaság végén bevezetett játék a **ludi Victoriae Caesaris**, melyet Iulius Caesar Kr. e. 46-ban Pharsalusnál aratott győzelmének megköszönésére Venus Genetrixnek ajánlott fel. Kr. e. 45-től évenként július 20. és 30. között tartották. A játékok megrendezését egy hivatali kollégiumra bízták,⁸⁶ Kr. e. 34-ben azonban a **consul** vette át a játékok kivitelezésének a gondját.⁸⁷

⁷⁸ Ov. fast. 5,295-330. Április végén májusba nyúló dínomdánommal adózott a birodalom apraja-nagyja Flóra istennőnek a **Floralia** alkalmából. (A mi majálisunk erre a hagyományra vezethető vissza.) Ilyenkor cirkuszi játékokat tartottak, s obszcén színdarabokat adtak elő. WISSOWA: **Religion und Kultus**, 197.

⁷⁹ MOMMSEN: **Staatsrecht**, II/1, 521.

⁸⁰ Cic. Verr. 2,5.

⁸¹ KUNKEL: **Staatsordnung**, 507.

⁸² KUNKEL: **Staatsordnung**, 506.

⁸³ A hadvezérek az istennő nevének a sajátjukéhoz fűzésével, a személyes győzelmi erejük hangsúlyozását fejezték ki. WISSOWA: **Religion und Kultus**, 140.

⁸⁴ BERNSTEIN: **Ludi publici**, 322-323.

⁸⁵ BERNSTEIN: **Ludi publici**, 181.

⁸⁶ Cass. Dio 43,22; 45,6.

⁸⁷ Cass. Dio 49,42,1.

A két utóbbi játék megrendezésében az **aedilisek** valószínűleg nem vettek részt.⁸⁸

A köztársaság korában a fenti kivételektől eltekintve, lényegében minden **ludus publicus** megrendezése a **curulis** és a **plebeius aedilis** között oszlott meg.⁸⁹ A néptribunusok csak akkor vették át a játékok rendezését, ha a kijelölt **magistratus** valamilyen okból nem volt rá képes.

A **ludi saeculares**⁹⁰ nem tartozott a **ludi publici** körébe. Ezeket a játékokat kb. 100 évenként a **XVviri sacris faciundis** rendezte. Eredete a királyság korára nyúlik vissza. A köztársaság idején, ha nem is egészen pontosan, de betartották a százéves időintervallumokat, korábban azonban csak akkor rendezték meg a játékokat, ha az istenekkel a békét helyre akarták állítani.⁹¹

A **ludus**okon nemcsak lovasversenyeket mutattak be. Cicero egy helyen megemlíti, hogy a **ludi circenses** testi versenyekből, azaz versenyfutásból, ökölvívásból, birkózásból és kocsiversenyből állt.⁹² Ezek szerint a cirkuszban az ünnepek alkalmával atléták is felléptek. Livius szerint ilyen látványosságot először Kr. e. 186-ban tűztek műsorra azokon a játékokon, melyeket M. Fulvius Nobilior ajánlott fel az isteneknek az atoliai háború sikeres befejezéséért.⁹³ Tacitus szerint azonban Lucius Mummius volt az első, aki az **agonokat**⁹⁴ megismertette a rómaiakkal.⁹⁵ Kr. e. 186 után a forrásokban csak ritkán találkozunk az **athletae** kifejezéssel, és akkor is minden esetben másféle

⁸⁸ MOMMSEN: *Staatsrecht*, II/1, 521.

⁸⁹ NIPPEL: *Aufuhr und „Polizei“*, 27.

⁹⁰ A százados ünnepeket a rómaiak egy-egy **saeculum** lejártakor ülték meg. **Saeculum**nak azt az időközt nevezték, melyen belül mindazoknak, akik ezen időszak kezdetekor életben voltak, a végéig biztosan meg kellett halniuk. Ezt az időtartamot vagy száz, vagy pedig – etruszk számítások szerint – százötz évesnek tekintették. HAHN: *Róma istenei*, 129.

⁹¹ COARELLI: *Note sui ludi saeculares*, 211-245.

⁹² Cic. leg. 2,38.: *Ludi publici, quoniam sunt cavea circoque divisi, sint corporum certatione, cursu, pugilatione, luctatione, curriculisque equorum usque ad certam victoriam, circo constituti.*

⁹³ Liv. 39,22.

⁹⁴ Az **agonistika** fogalmának alapja az *αγων* szó, mely eredeti jelentésében gyűlést vagy gyülekezési helyet jelent. Mivel ilyen gyülekezetek alkalmával a legkülönbözőbb formákban versenyeket is rendeztek, az **agon** kifejezés alatt ezeket a versenyeket is értették. MÄHL: *Gymnastik und Athletik*, 5.

⁹⁵ Tac. ann. 14,21.

versenyek alkalmával léptek fel.⁹⁶ Csak több mint 100 évvel később Sulla, majd Caesar idején jelentek meg újra az atlétaversenyek.

2.3. *Munera gladiatorum*

Egyes vélemények szerint a rómaiak az etruszoktól vették át azt a szokást, hogy a halott emlékére, áldozat bemutatásaként párviadalokat rendezzenek. A gladiátorjátékok nem számítottak emberi áldozatnak, hanem a halottaknak járó tiszteletadás egyik szakrális formájából fejlődtek ki, melynek központi eleme a véres harc volt.⁹⁷ A szokás, hogy a sírnál harcot mutassanak be, melyen vérnek kell folynia, a gyász azon kifejezésének egy továbbfejlesztett változata volt, ahol a gyászolók magukat ütötték és karcolták, amíg a vérük ki nem serkedt.⁹⁸ A gladiátorok a késő császárkorban sem töltöttek be áldozati szerepet, ahogyan azt Servius⁹⁹ és Tertullianus¹⁰⁰ állítja. A római jogrend sohasem ismerte el az emberi áldozatot, még gladiátorharcok formájában sem.¹⁰¹

Rómában először Kr. e. 264-ben rendeztek gladiátorviadalt Brutus Perus temetésének alkalmából, mikor az elhunyt fiai, Marcus és Decius három küzdőpárt léptettek fel a marhapiacon, a **Forum Boarium**on.¹⁰² Ez az újdonság gyorsan meggyökeresedett, és a Kr. e. II. sz. közepére olyan közkedvelté vált, hogy egy gladiátorviadalnak már a híre is elcsalta a nézőket a színházból.¹⁰³ A következő időpont, amivel a szakirodalomban általában találkozhatunk, Kr. e. 105, amikor a két **consul**, P. Rutilius Rufus és C. Manlius rendezett

⁹⁶ THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 45.

⁹⁷ DOHRMANN: *Anerkennung*, 196-201.

⁹⁸ LATTE: *Römische Religionsgeschichte*, 155.

⁹⁹ Serv. Aen. 10,519: „*Sane mos erat in sepulchris virorum fortium captivos necari: quod postquam crudele visum est, placuit gladiatores ante sepulchra dimicare, qui a bustis, bustuarii appellati sunt.*”

¹⁰⁰ Tert. spect. 12. „*Nam olim, quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos vel mali status servos mercati in exequiis immolabant. Postea placuit impietatem voluptate adumbrare. Itaque quos paraverant, armis quibus tunc et qualiter poterant cruditos, tantum ut occidi discerent, mox edicto die inferiarum apud tumulos erogabant.*”

¹⁰¹ DOHRMANN: *Anerkennung*, 201.

¹⁰² Liv. per. 16; Serv. Aen. 3,67; Val. Max. 2,4,7.

¹⁰³ PLETICHA-SCHÖNBERGER: *Die Römer*, 184.

gladiátorjátékokat anélkül, hogy az valamilyen temetéshez kapcsolódott volna. Ennodiusnak ebből a tudósításából¹⁰⁴ vonta le BÜCHELER azt a következtetést, amit azután a későbbi kutatások is átvettek, hogy ekkor a két **consul** hivatalból rendezett gladiátorjátékokat, melyeket ezáltal felvettek az állami ünnepi játékok közé.¹⁰⁵

Ha azonban figyelembe vesszük Valerius Maximus¹⁰⁶ állítását, aki szerint Rutilius volt az első, aki a gladiátorokat a katonák kiképzésére használta fel, amit az is alátámaszt, hogy ebben az időben a rómaiak leginkább a háborúskodással voltak elfoglalva,¹⁰⁷ valamint azt, hogy a forrásokban Kr. e. 105 után nem találkozunk hivatalból rendezett gladiátorjátékokkal az állandó ünnepek sorában, és amint majd később látni fogjuk, a **magistratusok** gladiátorjátékokat a köztársaság korában mindvégig egyéni politikai céljaik elérésére rendeztek, inkább BALTRUSCH megállapítását fogadhatjuk el, aki szerint a gladiátorjátékok felvétele az ünnepi műsorok közé csak a **principatus** idején kezdődött el.¹⁰⁸ Ezt a nézetet vallja HIRSCHFELD is, aki szerint erre utal az is, hogy az államilag rendezett játékokat a **ludi**, a gladiátorjátékokat pedig a **munera** megjelöléssel illették.¹⁰⁹

A köztársaság idején az állam, illetőleg nevében a **senatus** szigorú ellenőrzést gyakorolt mindenféle látványosság felett, hatalma egyedül a gladiátorviadalokra nem terjedt ki.¹¹⁰ A köztársaság korában nemcsak **magistratusok**, hanem magánszemélyek is rendezhettek gladiátorviadalokat. Ezt tehették mind temetési szertartás részeként, mind attól függetlenül, főként a

¹⁰⁴ Ennod. Paneg. 6,284: *Rutilium et Manlium comperimus galdiatorium conflutum magistrante populis providentia contulisse, ut inter theatrales caveas plebs diuturna pace possessa, quid in acie gereretur, agnosceret. Sed tunc feriatis manibus frustra sociae mortes ingerebantur adspectui.*

¹⁰⁵ BÜCHELER: *Die staatliche Anerkennung*, 478.

¹⁰⁶ Val. Max. 2,3,2: *Armorum tractandorum meditatio a P. Rutilio consule C. Malli collega militibus est tradita: is enim nullius ante se imperatoris exemplum secutus ex ludo C. Aureli Scauri doctoribus gladiatorum arcessitis vitandi atque inferendi ictus subtiliorem rationem legionibus ingeneravit virtutemque arti et rursus artem virtuti miscuit, ut illa impetu huius fortior, haec illius scientia cautior fieret.*

¹⁰⁷ A rómaiak ebben az időben Jugurtha, ill. a kimberék és a teutonok ellen viseltek háborút.

¹⁰⁸ BALTRUSCH: *Die Verstaatlichung*, 324-337.

¹⁰⁹ HIRSCHFELD: *Die Verwaltungsbeamten*, 285.

¹¹⁰ AUGUET: *Kegyetlenség és civilizáció*, 23.

hivatalokért folytatott versengés részeként, a választók megnyerése céljából, vagy végrendeletben előírt kötelezettség teljesítéseként.¹¹¹

Ezenkívül alkalmanként a **lanisták**¹¹² is rendeztek gladiátorviadalokat, akik csapatukkal városról városra jártak. Őket nevezték **circumforanus lanistának**,¹¹³ az általuk tartott előadásokat pedig **munera assiforanának**.¹¹⁴

2.4. A játékok, mint a **magistraturáért** folyó harc eszköze

A köztársasági Rómában a **magistratusok** választás útján nyerték el hivatalukat, ezért a választópolgárok kegyét mindenféle eszközzel igyekeztek elnyerni. A választási propagandának nem volt kialakult formája, a pályázónak saját magának kellett megválasztását a barátaival támogattatni.¹¹⁵ Egyik ilyen eszköz volt a játékok rendezése, hiszen minél fényesebb játékokat rendezett valaki, annál biztosabban számíthatott rá, hogy a választásokon a polgárok rá adják voksukat.

A legjobb helyzetben ebből a szempontból az **aedilisek** voltak. Mivel ők látták el a **cura ludorum**ot, csak rajtuk múlt, hogy hogyan használják ki ezt az előnyüket a nép megnyerése érdekében, hiszen egy fényűző és költséges programmal bizonyíthatták legjobban a **liberalitasukat**.¹¹⁶

A plebejus **aedilisek** még jobb helyzetben voltak, mint a **curulis aedilisek**, mivel ők voltak felelősek az **epulum Iovis**¹¹⁷ megtartásáért. Minél bőkezűbb volt itt ugyanis egy **aedilis**, annál biztosabban számíthatott rá, hogy előbb-utóbb **praetornak** választják. Kr. e. 196-ban azonban C. Licinius Lucullus néptribunus

¹¹¹ Cic. Vatin. 37; Sulla 54.

¹¹² Ld. 85. o.

¹¹³ Suet. Vitell. 12.

¹¹⁴ *Senatus consultum de sumptibus ludorum gladiatoriorum minuendis*, 29. (FIRA I. 297.).

¹¹⁵ MEYER: *Einführung*, 180.

¹¹⁶ BERNSTEIN: *Ludi publici*, 281.

¹¹⁷ *Epulum Iovis*: Iuppiter tiszteletére november 13-án a *ludi Plebeii*-hez kapcsolódóan egy ünnepi étkezést rendeztek a Capitoliumon, melyen Iunót és Minervát, valamint a *senatus* tagjait is vendégül látták. BERNSTEIN: *Ludi publici*, 285.

egy törvényt javasolt, mely létrehozta a **Illviri epulones collegium**át,¹¹⁸ amely ezentúl egyedül felelt az **epulum Iovis** megtartásáért. Ennek a papi testületnek a felállítása így lényegében azt a célt szolgálta, hogy a plebejus **aedilisek** ne tudják a lakoma megtartását is eszközül felhasználni a választások során.¹¹⁹

Az **aedilis** volt a legalacsonyabb rangú választott tisztségviselő. Bár a **lex Vilia annalis** nem követelte meg az **aedilisi** tisztség betöltését a **praetorság** előtt, a gyakorlatban mégis szokásos és ajánlatos volt először erre a hivatalra pályázni, mivel a nép elvárta, hogy ha valaki **praetor** akar lenni, először fényes játékokkal örvendeztesse meg őket.¹²⁰ Éppen ezért egyik-másik **aedilis** óriási összegeket áldozott a játékok fényének emelésére, csak hogy biztosítsa a maga részére a nép jóakarát abban az esetben, ha majd magasabb **magistraturáért** indul a választásokon.

Az egyik oldalon álltak tehát a **ludi publici**, melyeket a színházban vagy a cirkuszban egy **magistratus** elnöklete alatt szerveztek és a kultikus naptárnak megfelelően évenként megtartották őket. A másik oldalon pedig a szabadon, rendkívüli alkalmakkor megrendezhető gladiátorharcok szerepeltek, melyek így a legjobb alkalmat kínálták, hogy mintegy ajándékként a nép számára, a választási harcok legfőbb eszközévé váljanak. A **munus gladiatorium** kifejezés jelentése is „ajándék,” amely gladiátorok fellépéséből áll.¹²¹ A látványosságnak ez a fajtája, minthogy az egyéni kezdeményezésnek szabad teret biztosított, ugyanakkor nagy népszerűségnek is örvendett, a propaganda és manipuláció eszményi eszköze lett mindazok kezében, akik fényes karrierről vagy elsőprő választási győzelemről álmodoztak.¹²² Mivel pedig – mint az előbb láttuk – a hivatalnoki pályafutást az **aedilisséggel** lehetett megkezdeni, az erre a **magistraturára** pályázóknak csak ez az eszköz maradt a népszerűség megszerzésére.

¹¹⁸ Liv. 33,42,1.

¹¹⁹ BERNSTEIN: **Ludi publici**, 289.

¹²⁰ Jól példázza ezt Sulla esete, aki midőn indult a **praetor**-választáson nem kapott elegendő szavazatot. Ezt azzal magyarázta, hogy a nép azért nem szavazott rá, mert előzőleg nem töltötte be az **aedilisi** tisztséget, s elvárták volna tőle, hogy **aedilisként** játékokat rendez nekik. Cic. off. 2,58; Plut. Sull. 5. Vö. JAKAB: **Aediles curules**, 134.

¹²¹ VEYNE: **Brot und Spiele**, 360.

¹²² AUGUET: **Kegyetlenség és civilizáció**, 23.

A játékok rendezése a késői köztársaság korában igen költséges, de szükségszerű lehetőség volt minden pályázó számára, olyannyira, hogy a politikai karrier nem ritkán pénzügyi összeomlással végződött,¹²³ hiszen a választási hadjárat során döntő jelentőséggel bírt, ki adja a népnek legjobban tetsző játékokat.¹²⁴

A játékok rendezése során kifejtett versengést ezért különféle eszközökkel próbálták korlátozni:

- Az egyik ilyen eszköz volt, hogy az **ambitus** büntetőjogi tényállása alá vonták az ajándék adását a szavazatért, az ajándékkal pedig egyenértékűnek számított a nyilvános küzdőjátékok rendezése.¹²⁵
- A **lex Tullia de ambitu** Kr. e. 63-ban megtiltotta, hogy bárki gladiátorjátékokat tartson **magistratus**sá való jelöltetése előtt két éven belül, kivéve ha erre az illetőt végrendeletben kötelezték.¹²⁶ A törvény csak a gladiátorjátékok tartását korlátozta, pedig a **ludi publici** révén is meglehetősen népszerűsége lehetett szert tenni, ami szintén az **aedilisek** előnyét növelte.
- Ezen kívül, mint később látni fogjuk, próbálták az állam által adott pénzkeretet is maximálni, bár azt nem tudták megakadályozni, hogy a **magistratusok** saját vagyonukból merítve emeljék a játékok fényét.

Vizsgáljuk meg tehát először, honnan teremtették elő a pénzt a **magistratusok** ezekre a költséges rendezvényekre, hogy a nép kegyeit elnyerjék. A **senatus** hatáskörébe tartozott mindenekelőtt az állam pénzügyi igazgatása,¹²⁷ ezért a **senatus** jóváhagyása kellett a játékokra fordítandó pénzösszeghez is. Így

¹²³ BALTRUSCH: *Die Verstaatlichung*, 333.

¹²⁴ Cic. Mur. 40. Cicero ezen a helyen saját tapasztalatait beszéli el. Az ő játécai, amiket **aedilisként** adott, elmaradtak a Gaius Antonius Hibrida által rendezett játékok mögött, ezeknél pedig még fényesebb játékokat rendezett Murena, aki nem volt **aedilis**, csak **praetor**.

¹²⁵ MOMMSEN: *Strafrecht*, 870.

¹²⁶ Cic. Vat. 37: **Biennio, quo quis petat petiturusve sit, gladiatores dare nisi ex testamento praestituta die**. pro Sest. 134. Lehetséges, hogy már korábban is születtek ehhez hasonló rendelkezések, melyeket e törvény magába olvasztott. Vö. SŁAPEK: *Gladiatorzy i polityka*, 100. sk.

¹²⁷ MEYER: *Einführung*, 205.

meghatározhatták, mekkora költsége lehet egy játéknak. A pénz felhasználását a **quaestorok** felügyelték, és a **magistratus** elszámolással tartozott róla.¹²⁸

Az államilag rendezendő játékokra maga az állam adott pénzt, egy meghatározott összeget (**certa pecunia**), amit **lucarnak** is neveztek. Kr. e. 200-ban fordult elő először, hogy a **pontifexi collegium** véleményének kikérése után nem határozták meg előre a pénzösszeget egy Iuppiter tiszteletére rendezendő játék alkalmával.¹²⁹ A **ludi Romani** alkalmával felhasználható összeg 200.000 HS volt, amit a pun háborúig nem emeltek meg. Kr. e. 217-ben az összeg 333.333 1/3 HS-t tett ki.¹³⁰ Kr. e. 212-ben, amikor először tartottak Apollo tiszteletére játékokat, a költséget 12.000 **as**-ban határozták meg.¹³¹

Livius tudósít bennünket arról, hogy a Ti. Sempronius **aedilis** által rendezett játékok mérhetetlen költségei miatt Kr. e. 179-ben **senatusi** határozatot hoztak, mely meghatározta, mennyi lehet a maximális összeg, mivel a fényűző játékok költségei nemcsak Itáliát és a latin szövetségeseket, de a távoli provinciákat is súlyosan terhelték.¹³² Ebből a forráshelyből megállapíthatjuk, hogy eddig a határozatig az **aedilisek** valószínűleg szabadon gazdálkodhattak a pénzzel, és erre a célra külön a szövetségesektől és a provinciákból szedtek be pénzt, amire Livius már korábban is utalt.¹³³ Ezenkívül, minthogy az **aediliseket** bírságolási jog is megillette,¹³⁴ előfordult, hogy a plebejus **aedilisek** az állami legelők bérlőitől behajtott büntetéspénzből ugyancsak rendeztek játékokat.¹³⁵ A büntetéspénzeket a **magistratusok**nak ugyanis az istenek tiszteletére kellett fordítani, tehát épületekre vagy játékok rendezésére, mivel nem kerülhettek olyan gyanúba, hogy egy ártatlant azért büntettek meg, hogy az államkasszát gyarapítsák.¹³⁶

¹²⁸ VEYNE: **Brot und Spiele**, 327.

¹²⁹ Liv. 31,9.

¹³⁰ Liv. 22,10,7.

¹³¹ Liv. 25,12.

¹³² Liv. 40, 44.

¹³³ Liv. 39, 22.

¹³⁴ MEYER: **Römischer Staat und Staatsgedanke**, 133.

¹³⁵ Liv. 10,23; A bírsággal sújtott bérlők valószínűleg nagyobb területen legeltettek, mint amekkorát béreltek.

¹³⁶ VEYNE: **Brot und Spiele**, 325.

Bár az állam – mint látjuk – hivatalosan adott pénzt a játékokra, a **magistratusok** a rendezvényre ennek az összegnek rendszerint a többszörösét költötték, s a többletet saját vagyonukból fedezték.¹³⁷ A **senatus**nak tehát nem kellett arra törekedni, hogy a játékokra fordítandó összeget megemelje, ugyanis biztosan számíthattak arra, hogy a hivatalnokok mindig előteremtik a szükséges összeget, hogy minél káprázatosabb látványosságot tárjanak választóik elé. Ezzel egyetlen céljuk volt, hogy a **cursus honorum**on keresztül törekedve, az **aedilis**ek a **praeturát**, a **praetorok** a **consul**ságot elérve, végül megszabaduljanak a **cura ludorum** terhétől, ami már nem tartozott a **consulok** feladatkörébe.¹³⁸ Ehhez járultak még a gladiátorviadatok hatalmas költségei,¹³⁹ melyeket magánemberként rendeztek, és így azok költségeit is maguk viselték.¹⁴⁰ A fiatal római államférfi megfelelően kiköltekezett, hogy elnyerje a nép kegyét, és később minden tiltó rendelkezés ellenére megpróbálta pénzét visszaszerezni, ami általában sikerült is.¹⁴¹

¹³⁷ VEYNE: *Brot und Spiele*, 326.

¹³⁸ VEYNE: *Brot und Spiele*, 333.

¹³⁹ Pl. a Kr. e. II. század közepén egy gladiátorviadal költsége 720.000 HS volt. (Polyb. 31,28.)

¹⁴⁰ AUGUET: *Kegyetlenség és civilizáció*, 23.

¹⁴¹ ZLINSZKY: *Ius publicum*, 61.

3. A császárkor

3.1. Ünnepi játékok

A császárkorban a játékok száma gyarapodott, és időtartamuk is megnőtt.¹⁴² A köztársaság korában kialakult **ludi** mellett újabbakat is bevezettek, ezen kívül különleges alkalmakkor (pl. templomok, cirkuszok felavatása) is rendeztek játékokat. Ilyen alkalom volt még a császár születésnapja (**dies natales**), valamint a hatalomra lépés időpontja (**dies imperii**).

Az egyes ünnepek vagy események alkalmából rendezett játékok azonban nem voltak olyan hosszú életűek, mint a **res publica** idején. Az ünnepi terminusok a politikai helyzettől függtek, követték az uralkodó-vagy dinasztia-változásokat, és ugyanazon császár alatt is új játékok válthatták fel a régieket.¹⁴³ A császár születésnapjának megünneplésére bevezetett játékok csak akkor maradtak fenn az uralkodó halála után is, ha a császárt felvették a **divi** közé. A **dies imperii** vagy a császár személyével összefüggő nagyobb cselekedet megünneplése a császár halálával automatikusan megszűnt, vagy a következő uralkodó húzta ki a naptárból. Az is előfordult, hogy valamelyik császár maga eszközölt javításokat és tisztogatásokat a kalendáriumban.¹⁴⁴

Valamilyen esemény nyilvános megünneplése a **principatus** korában **senatus consultum** alapján volt lehetséges. Ez először Caesar, majd Augustus uralma idején fordult elő. Augustusnál jól nyomon lehet követni, hogyan lehetett egy ünnepnapot felvenni a naptárba. Az első lépés az volt, hogy a **princeps** nyilvános áldozatot mutatott be az actiumi csata emlékére. Később az áldozat bemutatását **ludi circensi** egészítette ki, aminek megrendezése a **praetor**

¹⁴² II. Constantinus korából 354-ből ránk maradt Philocalus naptár (CIL I/2 278) kimerítően tudósít bennünket az ebben a korban rendezett játékokról. Eszerint 175 nap volt az évben, melyen játékokat rendeztek. Ebből 10 gladiátorjáték, 64 **ludi circenses** és 101 **ludi scaenici** volt. A játékok nagy száma és hosszú időtartama miatt az ütközéseket nem lehetett elkerülni. Ezen úgy próbáltak segíteni, hogy ha két ünnep egy napra esett, melyeken kocsiversenyt kellett tartani, az ünnepeket egyesítették, a futamok számát pedig megduplázták. Egynapos játékok esetén, (mindegy, hogy **scaenici** vagy **circensi**) ha azok egy már régóta tartó színházi előadássorozat napjára estek, megszakították a folytatást és az előbbi élvezett elsőbbséget. Vö. WISSOWA: **Religion und Kultus**, 458-460. (A szerző részletes leírást ad arról, hogy a naptár szerint mely napokon, milyen alkalmából rendeztek játékokat).

¹⁴³ HERZ: **Kaiserfeste**, 1140.

¹⁴⁴ WISSOWA: **Religion und Kultus**, 458.

feladatkörébe tartozott. Az utolsó lépés pedig az ünnep törvényi rögzítése, amellyel felvették az ünnepi kalendáriumba.¹⁴⁵

A játékok, amelyeket eredetileg az istenek tiszteletére rendeztek, már régen elvesztették szakrális jelentőségüket. Mint ahogy láttuk, már a köztársaság korában is a nép kegyeinek megnyerését szolgálták, és a császárok is leginkább arra használták fel őket, hogy minél jobb színben tüntessék fel magukat a **plebs** előtt.¹⁴⁶ A köztársaság korából megmaradt játékok megtartották ugyan korábbi jelentőségüket, tekintélyüket azonban elvesztették, amit az ünnepnapok számának csökkenése is mutat. Ehelyett számos új játékot vezettek be, új istenségek tiszteletére.¹⁴⁷

A pogány kultuszokat és a nekik szentelt ünnepnapokat a kereszténység államvallássá tétele után eltörölték.¹⁴⁸ Bár a **ludi** eredetileg a pogány istenek kultuszához kapcsolódott, a keresztény császárok mégsem szüntették be megtartásukat. A játékok fenntartásának indokai egyes császári rendeletekből világosan kiderülnek:¹⁴⁹ az ünnepi játékok a régi tradíciók szerint, mint ünnepélyes vigalmak (**solemnitas voluptatum**) továbbra is a nép szórakozási szükségleteit elégítették ki. A nép öröme olyan fontos volt a császár számára, hogy nemcsak az államkasszáját terhelte meg újra és újra a játékok, az ehhez kapcsolódó építkezések és rendfenntartás költségeivel, hanem az egykori ünnepnapi programokat a pogány kultuszhoz kötődők kivételével továbbra is megtartotta.¹⁵⁰

¹⁴⁵ HERZ: *Kaiserfeste*, 1146.

¹⁴⁶ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 151.

¹⁴⁷ THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 46. Pl. Sol invictus, Hercules, Mars, Minerva, Vesta tiszteletére tartottak játékokat.

¹⁴⁸ CTh. 2,8,22 (395): *Sollemnes paganorum superstitionis dies inter feriatos non haberi olim lege reminiscimur imperasse.*

¹⁴⁹ CTh. 15,7,3 (376): *Non invidemus, sed potius cohortamur amplectenda felicitatis populi studia, gymnici ut agonis spectacula refoventur. verumtamen cum primates viri populi studiis ac voluptatibus grati esse cupiant, promptius permittimus, ut integra sit voluptas, quae volentium celebretur impensis.*

CTh. 15,6,2 (399): *Post alia: ludicras artes concedimus agitari, ne ex nimia harum restrictione tristitia generetur.*

¹⁵⁰ BLÄNSDORF: *Der spätantike Staat*, 263. CTh. 16,10,17 (399): *Ut profanos ritus iam salubri lege submovimus, ita festos conventus civium et communem omnium laetitiam non patimur submoveri. unde absque ullo sacrificio atque ulla superstitione damnabili exhiberi populo voluptates secundum veterem consuetudinem, iniri etiam festa convivia, si quando exigunt publica vota, decernimus.*

Az **agonok** a Kr. u. I. és II. században váltak általánossá, miután Augustus – aki egyébként a régi római szokások felélesztésén fáradozott – kibővítette az atlétákat megillető privilégiumok körét,¹⁵¹ és ezzel megteremtette az előfeltételeket az atlétika római meghonosításához.¹⁵² Az actiumi csata után a győztes tiszteletére négyévenként megrendezendő játékokon a Mars-mezőn felállított stadionban atlétikai küzdelmek is szerepeltek a programban.¹⁵³ Nero, aki a hellén kultúrának nagy tisztelője volt, görög minta alapján vezetett be egy ünnepet Kr. u. 60-ban, melyen zene, testgyakorlás és lovaglás képezte a főbb műsorszámokat. Ezek a játékok öt évenként kerültek megrendezésre, és a Neronia nevet kapták.¹⁵⁴ Domitianus Kr. u. 86-ban alapította a capitoliumi **agont**, melyet az olimpiai játékokkal egyenrangúnak tekintettek.¹⁵⁵ Ezeken a capitoliumi Iuppiter tiszteletére bemutatott játékokon szintén zenében, lovaglásban és testgyakorlásban mérték össze erejüket a versenyzők.¹⁵⁶ Habár más császárok is vezettek be **agonokat**, ezekről szinte semmit sem tudunk.¹⁵⁷

A császárkor folyamán az atléták fellépése mind gyakoribbá vált, különösen az ötödik évszázadtól, mikor az atlétikai versenyek a betiltott gladiátorjátékokat pótolták.¹⁵⁸

A rendes játékok megrendezése a **praetor** feladata lett, miután Augustus a **cura ludorum**ot végérvényesen a **praetorok** hatáskörébe utalta.¹⁵⁹ Az Augustus korában bevezetett **Augustaliát**¹⁶⁰ előbb a néptribunusok rendezték, majd a **praetor peregrinus** gondoskodott megrendezéséről. A Traianus tiszteletére rendezett játékok pedig a **praetor Parthicius**hoz tartoztak. A **praetori** játékok

¹⁵¹ Suet. Aug. 45,3.

¹⁵² WEILER: *Der Sport bei den Völkern*, 269.

¹⁵³ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 344, 345.

¹⁵⁴ Tac. ann. 14,20; Suet. Nero, 12.

¹⁵⁵ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 348.

¹⁵⁶ Suet. Dom. 4.

¹⁵⁷ Pl. Elagabalus az Antoneinia Pythiát, Severus Alexander az **agon Herculeust**, III. Gordianus az **agon Minervae**t, Aurelianus az **agon Solist** vezette be. THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 52.

¹⁵⁸ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 351-352.

¹⁵⁹ Cass. Dio 54,2.

¹⁶⁰ Augustus Fortuna Redux tiszteletére egy oltárt emelt Keletről való visszatérése alkalmából Kr. e. 19-ben. Az ünnepet **Augustalia** néven vezették be, és Augustus, valamint Fortuna Redux tiszteletére rendezték meg. Augustus halála után állandó játékokká váltak, és Claudius korában tíz napra – október 3-12. – nőtt a tartama. WISSOWA: *Religion und Kultus*, 263.

még a **dominatus** korában is továbbéltek. Miután a **praetura** majdnem minden hivatali funkciót magába olvasztott, a játékok megrendezésének a feladata évszázadokig terhelte még ezt a **magistratust**.¹⁶¹ Egy Kr. u. 361-ben kiadott rendelet szerint az öt **praetor**ból három feladata a játékok megtartása, kettőnek pedig a városok műhelyeinek igazgatása volt.¹⁶² Egy Kr. u. 397-ből való **decretum** is megerősíti a császári **praetor** ez irányú feladatát.¹⁶³

A **consul**, aki a játékok rendezésében a köztársaság korában háttérbe szorult, a császárkorban új feladatokat kapott. Így Augustus a **consulok**ra bízta az actiumi győzelme alkalmából rendezett játékokat,¹⁶⁴ valamint Kr. e. 8-ban az addig a **praetorok** által önként rendezett játékokat a császár születésnapján.¹⁶⁵ A kötelezőn rájuk rótt játékokon kívül rendkívüli **ludit** is adtak a **consulok**, főként egyes győzelmek megünneplésére.¹⁶⁶ Már a császárkor elején kialakult, és még a Kr. u. IV. században is szokás volt, hogy a **consulok** hivatalba lépésük alkalmából játékokat rendeztek.¹⁶⁷

A pénzösszeg, amit a köztársaság korában az állam a hivatalnokok rendelkezésére bocsátott, természetesen már nem volt elegendő a játékok megtartására, ezért a **senatus** megemelte a támogatás mértékét. Kr. u. 51-ben az állam a **ludi Romanira** 760.000 HS-t, a **ludi Plebeiire** 600.000 HS-t, a **ludi Apollinaresra** 380.000 HS-t juttatott.¹⁶⁸ A rendezvények azonban ezeknek az összegeknek a többszörösébe kerültek, amit a **praetorok**nak a saját zsebükből kellett finanszírozni.¹⁶⁹ Augustus rendelkezése szerint azonban az egyik **praetor**

¹⁶¹ MOMMSEN: *Staatsrecht*, II/1, 237-238.

¹⁶² CTh. 6,4,13 (361): *Ex quinque praetoribus, qui sollemniter designati editionem celebrare consuerunt, tres numero editionis necessitati et populi voluptatibus operam dent, duo vero argentum inferant eiusdem urbis fabricis provida ratione profuturum.*

¹⁶³ CTh. 6,4,32 (397): *Praetor divini numinis nostri pro his praetoribus, qui primae editioni fuerant adtributi, praebeat populo voluptates.*

¹⁶⁴ Cass. Dio 59,20.

¹⁶⁵ Cass. Dio 56,46; 54,26.34.

¹⁶⁶ Így pl. Kr. u. 9-ben Augustus Pannoniában aratott győzelme, (Cass. Dio 56,1), 44-ben Claudiusnak a britiek feletti győzelme (Cass. Dio 60,23) alkalmából a **consulok** rendezték meg a játékokat.

¹⁶⁷ MOMMSEN: *Staatsrecht*, II/1, 136.

¹⁶⁸ Ezekről az adatokról az antiumi *Calendarium* tudósít bennünket. CIL I. 328. MARQUARDT: *Römische Staatsverwaltung*, 85-86.

¹⁶⁹ Martialis leírja, hogy egy asszony azért vált el a férjétől, mert az **praetor** lett, ami egyet jelentett azzal, hogy elveszíti a vagyonát. Mart. 10,41.

nem költhetett többet, mint a másik,¹⁷⁰ Kr. e. 17-ben pedig született egy rendelet, melynek értelmében a **praetor** nem adhatott ki többet játékokra, mint az állami támogatás háromszorosa.¹⁷¹ Arra is találunk példát, hogy a császár segítette ki a hivatalnokot; Hadrianus pl. Kr. u. 107-ben kétmillió HS-t kapott Traianustól a játékok megrendezésére. Az igények azonban nem csökkentek, és így egy IV. századból való tudósítás szerint a **praetor** kiadásai elérhették a 12, 20, és akár 40 **centner** aranyat.¹⁷² A **praetor** által rendezett játékok azonban nem szárnyalhatták túl a császár által adott látványosságokat, hiszen a **praetor** a császárhoz hű személy volt.¹⁷³

A naptárban feltüntetett rendes játékok mellett, melyek rendezése a **magistratusok** feladata volt, rendkívüli **spectaculákon** is tölthették idejüket a rómaiak. Ezek tartása azonban egyedül a császár kompetenciájába tartozott.¹⁷⁴

A császárkorban is kivételesnek számított a **ludi saeculares**, melyet a városalapítástól számított újabb száz év elteltével, vagy az Augustus által Kr. e. 17-ben rendezett százéves játékoktól számítva 110 évenként rendeztek meg. A kötelezően előírt szakrális cselekmények a **XVviri sacris faciundis** kezében maradtak, a játékok keretében rendezett programok szervezése azonban a császár hatáskörébe tartozott.¹⁷⁵

Bár elég sűrűn tartottak a császárok játékokat, ezek mindvégig rendkívülinek számítottak. Megrendezésük nem egy állandó hivatalnok kompetenciájába tartozott, hanem a császár **procuratorai** látták el ezt a feladatot. A **procuratorok senatori** rangúak voltak és általában a császári családhoz tartoztak.¹⁷⁶ Ezen kívül a császár a **servus publicusok** segítségét is igénybe vette a

¹⁷⁰ Cass. Dio 54,2.

¹⁷¹ Cass. Dio 54,17.

¹⁷² MARQUARDT: *Römische Staatsverwaltung*, 86-87.

¹⁷³ KAHRSTEDT: *Kulturgeschichte*, 294. Valószínűleg Papinianus fiát is azért ölette meg Caracalla, mert egy **munus** pompája megközelítette a császár által megtűrt mértéket. (SHA Carac. 4,2).

¹⁷⁴ WALLNER: *Soldatenkaiser*, 45.

¹⁷⁵ Claudius, Antoninus Pius, valamint Philippus Arabs a Város alapításától számított 800, 900 illetve 1000 éves évfordulót ünnepelte, Domitianus és Septimius Severus az Augustus-féle **saeculumot** követve Kr. u. 88-ban, valamint 204-ben rendezett **ludi saeculares**t. WALLNER: *Soldatenkaiser*, 48.

¹⁷⁶ HIRSCHFELD: *Die Verwaltungsbeamten*, 287.

játékok rendezésénél.¹⁷⁷ A költségek ebben az esetben egyedül a császári kasszát terhelték.¹⁷⁸

A késő császárkorban az uralkodók rendeletekkel próbálták elérni, hogy a kellő összeg rendelkezésre álljon a játékok megrendezéséhez. Aki ki akarta vonni magát a felelősség alól, hogy a játékokat közvetlenül vagy a **fiscus**on keresztül finanszírozza, azt szigorú büntetéssel sújtották.¹⁷⁹ Csak az kaphatott mentességet néhány évre, aki a gyakori játékrendezések miatt már elszegényedett.¹⁸⁰ Ezzel szemben azonban olyan rendeleteket is hoztak, melyek a játékok költségeit és a győztesnek járó díjakat mérsékeltek.¹⁸¹ Ennek az a magyarázata, hogy a nép hálája a császár által adott játékokért első sorban a látványosságot rendező **magistratus** javát szolgálta. Az a köztársaság korában uralkodó gyakorlat, hogy a nép kegyét drága látványosságok rendezésével nyerjék meg a hivatalnokok, még a Kr. u. IV-V. században is éreztette hatását, habár a polgárok szavazataiért már nem kellett versengeni. A császárok azonban nem engedhették, hogy hatalmukat a városban közkedveltségnek örvendő **magistratus** veszélyeztesse.¹⁸²

¹⁷⁷ DIÓSDI: *A servus publicus*, 9.

¹⁷⁸ KAHRSTEDT: *Kulturgeschichte*, 296.

¹⁷⁹ CTh. 6,4,18 (365): *Legem divinae memoriae Constantini, qua editores munerum sive ludorum, si editionis tempore abesse voluissent, condemnari pro dignitatis gradu certa tritici quantitate praecepti sunt, fixam atque inviolabilem volumus permanere. sinceritas tua igitur absque his, quibus liberum conneatum clementia nostra concesserit, in omnes reliquos promulgatam legem extendat.*

¹⁸⁰ CTh. 6,4,34 (408): *Et quia multis rei familiaris angustiae in hac editione dilationem necessariam faciunt et triennii dilatio, quae lege hisdem concessa fuerat ob reparationem nimirum muneris, exolevit, quia scilicet in curando eo non tam longis ad reparationem spatiis indigent, curae iam id magnitudinis tuae atque ordinis amplissimi dandum statuimus, ut consideratis allegationibus et fortunis hominum his, quibus merito deferri potest, biennii vel triennii aut etiam quinquennii, si res exegerit, indutiae praebeantur, quod quidem necessitatis est vel etiam mediocritatis solacium, non voluntariae ac deliciosae voluptatis vacatio, ut copiosi etiam adfluentes divitiis iis indutiis perfruantur.*

¹⁸¹ CTh. 15,9,1 (384): *Nulli privatorum liceat holosericam vestem sub qualibet editione largiri. Illud etiam constitutione solidamus, ut exceptis consulibus ordinariis nulli prorsus alteri auream sportulam, diptycha ex ebore dandi facultas sit.*

CTh. 15,9,2 (409): *Cunctos iudices admonemus, ut ludorum quidem, quibus moris est, intersint festivitati et oblectamentis favorem eliciant populorum, verum expensarum non excedant duorum solidorum librata impendia, nec inconsulta plausorum insania curialium vires, fortunas civium, principalium domus, possessorum opes, rei publicae robur evellant: exceptis alytarchis syriarchis agonothetis itemque asiarchis et ceteris, quorum nomen votiva festivitatis sollemnitatis dedicavit.*

CTh. 6,4,33 (398?). *Praetores, qui loco primo sunt, trecentas libras argenti in explicando munere non cogantur excedere: hi vero, qui primos sequuntur, centum quinquaginta libras argenti depensuros esse cognoscant: at vero hi, qui loco tertio numerantur, centum libras argenti dependant nec cuiquam profundendi licentia tribuatur. Quia vero theatralibus et circensibus ludis per annos singulos celebrandis unus praetor nutu nostrae clementiae quingentarum librarum argenti nuper fuerat deputatus, nunc vero hanc quantitatem constat in prioribus praetoribus.*

¹⁸² BLÄNSDORF: *Der spätantike Staat*, 263.

A császárok nemcsak a köznek adtak játékokat, hanem erre a célra épített saját versenypályákon is rendeztek futamokat, melyeken maguk is részt vettek.¹⁸³

A császáron kívül egyesületek, családok vagy egyes személyek is rendezhettek magánjellegű játékokat, ***ludi privati***. Ezeket a játékokat leginkább ünnepélyes temetésekkor tartották, ezek voltak a ***ludi funebres***. A játékoknak egy részét azonban minden különleges ok nélkül, csupán a nép szórakoztatására rendezték. A ***pro salute principis*** adott játékok nagyjából gladiátorviadalként voltak, de nem kizárólagosan, előfordultak kocsiversenyek is. Ha nem a ***senatorok*** közül akart valaki ilyen rendezvényt szervezni, azt csak a ***senatus*** engedélyével tehetette meg.¹⁸⁴ A ***principatus*** elején hozott ***lex Iulia de vi publica*** szerint azonban száműzetés volt a büntetése annak, aki más játékok rendezésének ígéretére kényszerített.¹⁸⁵

3.2. Gladiátorjátékok

A köztársaság idején a gladiátorviadalként nem váltak állami, időszakosan visszatérő játékokká, még akkor sem, ha azt egy ***magistratus*** rendezte, mert azt nem hivatali minőségében, hanem mint magánember tette. A ***munera*** állami szervezése a ***principatus*** kialakulásával van összefüggésben.

Az első fordulat akkor következett be, amikor Kr. e. 44-ben először határozták meg gladiátorviadalként rendszeres tartását. Egy ***senatus consultum*** rendelkezése szerint minden évben egy nap gladiátorviadalt kellett rendezni az elhunyt Caesar tiszteletére.¹⁸⁶ Kr. e. 42-ben pedig a plebejus ***aedilisek*** a ***ludi Ceriales***-on a lovasversenyeket gladiátorviadallal pótolták.¹⁸⁷ Ezt azonban csak a

¹⁸³ Ilyen magánversenyeken lépett fel Caligula (Suet. Calig. 54), Nero (Tac. ann. 14,44), Commodus (SHA Commod. 2), Caracalla (Herodian 3,10), Heliogabalus (SHA Elagab. 23). FRIEDLÄNDER: ***Die Spiele***, 490.

¹⁸⁴ FRIEDLÄNDER: ***Die Spiele***, 489-490.

¹⁸⁵ Ulp. D. 48,6,10, pr: ***...qui ludos, pecuniamve ab aliquo invito polliceri publice...***

¹⁸⁶ Cass. Dio: 44,6,2.

¹⁸⁷ Cass. Dio: 47,40,6.

senatus engedélyével tehették meg, ami véleményem szerint azt mutatja, hogy egyszeri alkalomról volt szó, és nem tartozott elismerten az ünnepi programba.

Augustus ezután a gladiátorviadaloikat teljesen állami felügyelet alá akarta vonni, és a magánrendezésű látványosságok visszaszorítására törekedett. Rendelkezései szerint – bár az állami kasszából is juttatott támogatást hozzá – **munerát** csak **praetorok** rendezhettek **senatusi** határozat alapján, és csak kettőt egy évben, s a harcoló párok száma nem haladhatta meg a 120-at.¹⁸⁸ Ezen szabályok célja az volt, hogy a császári játékokat a magánrendezésű viadaloik ne múlthassák felül, és a politikai ellenfelek népszerűsége ne növekedhessék olyan módon, hogy költségesebb és látványosabb játékokat rendezzenek, mint a császár.¹⁸⁹ Az állami pénzeszközöket Kr. u. 7-ben azonban Augustus megvonta,¹⁹⁰ és így a **praetorok** már csak **ludikat** rendezhettek, melyek finanszírozását a **senatus** az **aerarium**hoz utalta.¹⁹¹ A **munerák** kiadásait később Tiberius csökkentette.¹⁹²

Kr. u. 39-ben Caligula újból két **praetorra** ruházta a gladiátorviadaloik tartásának gondját.¹⁹³ Ez azonban csak két évig érvényesült, mivel Claudius, aki a **praetorok** tekintélyét túl nagynak tartotta, és azért, hogy a császár elsőbbségét egy ilyen feladat ellátásával ne veszélyeztethessék, hatalomra jutásakor, Kr. u. 41-ben ismét elvette a **praetoroktól** a gladiátorviadaloik rendezésének kötelességét,¹⁹⁴ és a sokkal jelentéktelenebb hivatalnokokra, a **quaestorokra** ruházta.¹⁹⁵ Halála után Nero ezt a rendelkezést megszüntette, és ismét szabadon

¹⁸⁸ Cass. Dio 54,2,3; 59,14,1. Ez a forráshely azt is bizonyítja, hogy ezek a gladiátorviadaloik nem állandóan visszatérő meghatározott napon tartott játékok voltak, hanem magánrendezésű látványosságnak számítottak. HIRSCHFELD: *Die Verwaltungsbeamten*, 286.

¹⁸⁹ DOHRMANN: *Anerkennung*, 197. Ezt a törekvést maga Augustus leplezi le, midőn leírja, hogy a maga nevében háromszor adott gladiátorjátékokat, ötször pedig a fiai vagy az unokái nevében. Ezeken a játékokon összesen tízezer ember küzdött: *Ter munus gladiatorium dedi meo nomine et quinquens filiorum meorum aut nepotum nomine, quibus muneribus depugnaverunt homines circiter decem milia* (Mon. Anc. 22). Itt is láthatjuk, hogy ezeket a játékokat Augustus nem mint császár, hanem mint magánember rendezte.

¹⁹⁰ Cass. Dio 55,32.

¹⁹¹ HIRSCHFELD: *Die Verwaltungsbeamten*, 286.

¹⁹² Suet. Tib. 34.

¹⁹³ Cass. Dio 59,14.

¹⁹⁴ Cass. Dio 60,5.

¹⁹⁵ Suet. Claud. 24,2.

lehetett játékokat rendezni,¹⁹⁶ Domitianus azonban újra korlátozta a játékok adásához való jogot, és ő is a **quaestorok**ra bízta a **munera** tartásának feladatát.¹⁹⁷

Alexander Severus elrendelte, hogy a gladiátorjátékok mérhetetlen költségeit a **quaestores candidati**¹⁹⁸ maguk viseljék, hivatali idejük leteltével azonban elnyerik a **praeturát** és ezután helytartókká válnak. A többi **quaestor** az **arca fisci** terhére rendezte a viadalokat, s ezért őket **quaestores arcarii**nak nevezték. Ők azonban később semmilyen juttatással nem számolhattak. Severus szerette volna elérni, hogy a játékokat szabályos időközönként egész évben tartsák, hogy a nép harmincnaponként kapjon valamilyen látnivalót, ezt azonban nem sikerült elérnie.¹⁹⁹ Ezzel szemben a **quaestori** gladiátorjátékokat decemberben tartották tíz napon keresztül a **quaestorok** hivatalba lépésének napja (december 5.) körül (december 2., 4., 5., 6., 8., 19-24.), és állandó, évenként visszatérő rendezvénné váltak, csak a **munusok** végleges beszüntetésével tűntek el.²⁰⁰

Az, hogy a császárok hivatalnokokra bízták a gladiátorviadalok rendezését, és a **magistratusok** közül is az alsóbbrendű **quaestorok**at választották ki erre a célra, mind azt mutatja, hogy megpróbálták a saját kezükben összpontosítani a nép megnyerésének ezt az eszközét. Domitianus alatt aztán végleg megtiltották, hogy magánszemélyek **munerát** rendezzenek a fővárosban. Ezek után már csak a hivatalnokok által rendezett és a császár által a saját vagy valamely családtagja nevében rendkívüli alkalmakkor adott gladiátorharcokban gyönyörködhetett Róma népe.²⁰¹ Mégis később alkalmanként nagyon gazdag emberek, akik nem voltak **quaestorok**, engedélyt kaptak gladiátorviadalok

¹⁹⁶ Tac. ann. 13,5.

¹⁹⁷ Suet. Dom. 4.

¹⁹⁸ A **principatus** idején a **magistratusok**at a **senatus** választotta. A **princeps** felállított egy listát, melyen az üres posztokat és a lehetséges jelentkezőket (**candidati**) összeírta. Akiket a princeps javasolt, azokat mindenképpen meg kellett választani. A többi helyet **senatorokkal** töltötték be. JACQUES – SCHEID: **Rom und das Reich**, 79.

¹⁹⁹ SHA Sev. 43.

²⁰⁰ Ezek az adatok a 354-es Philocalus naptárban (ld. 27. o. 141. j.) maradtak fenn. WISSOWA: **Religion und Kultus**, 467.

²⁰¹ WEEBER: **Panem et circenses**, 14.

tartására, ha a császár teljes bizalmát élvezték.²⁰² Az arisztokraták azonban tudták, hogy ha gladiátorjátékokat rendeznek, politikai pozíciójukat kockáztatják. A leglátogatottabbak különben is a császár által adott játékok voltak.²⁰³

Az uralkodó által rendezett gladiátorjátékok védnöke mindig a császár volt, de már nagyon korán egy magasabb rangú hivatalnokot is be kellett állítani, aki ezekről a rendezvényekről gondoskodott.²⁰⁴ Ezt a feladatot az uralkodó – úgy, ahogy a császári **ludik** esetében láthattuk – szenátori rangú **curator**okra bízta, de már Caligula alatt találkozhatunk egy **curator munerum ac venationum**mal, aki nem tartozott a **senator**ok közé. Claudius-tól kezdve pedig a **procurator** és a **tabularius a muneribus** posztját felszabadítottak töltötték be. Ezeket a hivatalnokokat császári szolgák segítették munkájukban.²⁰⁵

²⁰² Pl. a Kr. u. II. század vége felé a későbbi Gordianus császár **aedilisként** nemcsak, hogy túllépett minden rekordot a vadállatok szörnyű lemészárolásában, hanem hivatali évében nem kevesebb, mint tizenkét gladiátorjátékot rendezett, vagyis minden hónapban egyet. Egy-egy játék alkalmával legalább 150 gladiátorpárt léptetett fel, de megesett, hogy ötszáz pár harcolt egy játék alatt az arénában. GRANT: **Die Gladiatoren**, 40.

²⁰³ HOPKINS: **Death and Renewal**, 9.

²⁰⁴ GRANT: **Die Gladiatoren**, 34.

²⁰⁵ Ezek főleg olyan beosztottak voltak, akik a **venatio**k során az állatok felügyeletét látták el: **procurator Laurento ad hephantos, adiutor ad feras, praepositus herbariarum**. HIRSCHFELD: **Die Verwaltungsbeamten**, 288.

II. rész

A játékosok

1. Az atléták

1.1. Az atléták jogállása

Az atlétákról, akik a cirkuszban szerepeltek, nem lehet elmondani, hogy akkora hírnévvel és olyan széleskörű privilégiumokkal rendelkeztek, mint az **aurigae** sztárjai, a kocsihajtók. Kiindulási helyzetük jogilag és szociálisan gyakran ugyanaz volt, de pénzügyeiket és jogi státuszukat tekintve nem értek el ugyanolyan eredményeket.²⁰⁶ Az atléták tisztelete azonban lassanként a színészekét és a gladiátorokét is felülmúlta, és ezzel együtt a görög **agonok** is egyre inkább közkedveltté váltak. Tacitus is megemlékezik róla, hogy a nép egy **magistratustól certamina Graeca** tartását követelte.²⁰⁷

Az atléták görög hivatásos sportolók voltak, akiket a jelentős díjak elnyerésének lehetősége csábított a versenyeken való részvételre.²⁰⁸ A Görögországban honos atlétika Közép-Itáliában és a nyugati provinciákban mindig csak vendégszolgának minősült, és sohasem tudott teljes egészében gyökeret eresztetni. A győzelmi listákból kitűnik, hogy az atléták többsége, a növekvő szimpátia és a császári támogatás ellenére, mindvégig görög, vagy kisázsiai származásúak voltak.²⁰⁹

Az atléták jogállását tekintve a jogforrásokban nem találunk egységesen kialakult álláspontot. Ez megmutatkozik a **postulatiós** képességükre vonatkozó **responsumok**ban is. A rómaiaknál ugyanis igen fontos kérdés volt, hogy ki rendelkezik perindítási, ún. **postulatiós** képességgel, hiszen ezen múlt, hogy valaki állami úton érvényt tudott-e szerezni jogainak. A **praetor** ezért pontosan meghatározta, kik indíthatnak előtte eljárást.²¹⁰

²⁰⁶ THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 154.

²⁰⁷ Tac. ann. 14,21.

²⁰⁸ THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 44.

²⁰⁹ WACKE: *Athleten als Darlehensnehmer*, 440.

²¹⁰ Vö.: KASER: *RZP*, 150. Három csoportot lehet megkülönböztetni: 1. Teljesen **postulatió**képtelenek azok, akik még nem töltötték be 17. életévüket és a süketek. 2. A második csoportba azok tartoznak, akik **pro alio ne postulent**, tehát akik csak a maguk érdekében tudnak postulálni. Ilyenek pl. a nők és a vakok. 3. A harmadik csoportba tartoznak azok, akik magukért és a személyek egy meghatározott köre, (pl.

A Digesta pontos útmutatót ad arról, hogy kit, milyen alapon nem illet meg a perindítási képesség, valamint a főszabály alóli kivételeket is megnevezi. Az, hogy az atléták melyik csoportba tartoznak, a források szerint nem egyértelmű.

Iulianus az **edictum**okhoz írt első könyvében azt írja, hogy a **praetor** szerint **infamis**nak minősül, aki mint előadó színpadon lép fel:

Iul. D. 3,2,1,pr.: ***Praetoris verba dicunt: Infamia notatur ...qui artis ludicrae pronuntiandive causa in scenam prodierit.***

Labeo szerint a **scaena** játékok tartása céljából emelt építmény, tetszés szerinti helyen, ahol valaki a nézők szórakoztatására lép fel, ez lehet közterületen vagy magánterületen, Rómában vagy falun, de mindenképpen olyan helyen, ahová mindenki beléphet a látványosság végett. Pegasus és az ifjabb Nerva szerint pedig azok, akik pénzért párviadalokba bocsátkoznak, és mindenki, aki díj reményében lép színpadra, becsületcsökkenést szenved, azaz **famosus**²¹¹ lesz:

Ulp. D. 3,2,2,5: ***Scaena est, ut Labeo definit, quae ludorum faciendorum causa quolibet loco, ubi quis consistat moveaturque spectaculum sui praebiturus, posita sit in publico privato vel in vico, quo tamen loco passim homines spectaculi causa admittantur. Eos enim, qui quaestus causa in certamina descendunt et omnes propter praemium in scaenam prodeuntes famosos esse Pegasus et Nerva filius responderunt.***

A Labeo által használt szavak – **ludi**, **spectaculum** – arra utalnak, hogy a jogtudós a **scaena** jelentését nem a színházban lévő színpadra korlátozza, hanem sokkal tágabb értelemben használja, és szerinte ide tartozik minden olyan hely, bárhol legyen is, ahol valaki azért lép fel, hogy másoknak látványosságot szolgáljon.²¹² Előfeltétel azonban, hogy olyan helynek kell lennie, ahová kívülről nézőket engednek be, hogy az előadást megtekinthessék.²¹³ Labeo definícióját kiegészíti Pegasus és az ifjabb Nerva **responsuma**, akik a becsületcsökkenést attól

szülők, testvérek) érdekében postulálhatnak. Ezeknek is két csoportja van: akik számára törvény állította fel az akadályt, és akik számára a **praetor** állapított meg korlátozást, ez a **praetori infamia** esete.

²¹¹ Az **infamiá**val rokon, nagyon régi kifejezés, főleg az **iniuria** egyes tényállásainál használták. KASER: **Infamia und ignominia**, 227, 230.

²¹² HORSMANN: **Die Bescholtenheit**, 219.

²¹³ PENNITZ: **Zur Postulationsfähigkeit der Athleten**, 97.

teszik függővé, hogy a fellépés **quaestus causa**, azaz nyereségért, és **propter praemium**, azaz a díj elnyeréséért történik-e. Labeo kísérlete a **scaena** jelentésének meghatározására azt sejteti, hogy legkésőbb Augustus uralkodásának idején a **praetori edictumot** a lényeges szavak speciális interpretációja révén próbálták meg kiterjeszteni. Pegasus és az ifjabb Nerva az **edictumot** a munkaszerződés szempontjából részletezte és a becsületcsökkenést a **quaestus causa** és **propter praemium** fellépőkre korlátozta. Ezzel a finomítással az **in scaenam prodire** kifejezés pedig munkaszerződés keretében fellépőkre vonatkozik.²¹⁴ Ezt a jelentést bizonyítja Gaius, aki szerint, ha valaki egy munkaszerződést kötött arra, hogy **ars ludicra** keretében lép színpadra, de ennek később mégsem tesz eleget, nem lesz **infamis**, mert ez a tevékenység nem annyira tisztességtelen, hogy már a szándékot is büntetni kellene:

Gai. D. 3,2,3: **Qui autem operas suas locavit, ut prodiret artis ludicrae causa neque prodit, non notatur: quia non est ea res adeo turpis, ut etiam consilium puniri debeat.**

Ezen vélemények alapján az atlétákat is a becsületcsökkenéssel sújtott személyek közé kell sorolnunk, hiszen **scaenán**, azaz olyan helyen versengenek egymással, ahová a nézők azért mennek, hogy megtekintsék a párviadalukat. Ha pedig Pegasus és az ifjabb Nerva definícióját vesszük alapul, szintén becsületcsökkentnek számítanak, mivel az atléták legfőbb célja éppen a díj elnyerése volt, hiszen ebből tartották fenn magukat, más kereső foglalkozásra nem maradt idejük.²¹⁵ Szerintük nemcsak azok lesznek **personae famosae**, akik **ludi publici**n vesznek részt, hanem azok is, akik **certaminán** lépnek fel, és teljesen mindegy, hogy pénzért vagy azért, hogy a kitűzött díjat megkapják.²¹⁶

Ebben a forráshelyben három **proculianus** jogtudós véleménye áll: Labeo, Pegasus és az ifjabb Nerva is ezen iskola jeles képviselői voltak. Ulpianus azonban – szintén az **edictumhoz** írt hatodik könyvében – a **sabinianusi** iskola két jogtudósának – Sabinus és Cassius – véleményét is ismerteti. Szerintük az atléták a tevékenységükkel semmi esetre sem **ars ludicra** keretében lépnek fel, hanem ők

²¹⁴ LEBEK: *Standeswürde und Berufsverbot*, 52-53.

²¹⁵ WACKE: *Athleten als Darlehensnehmer*, 442.

²¹⁶ PENNITZ: *Zur Postulationsfähigkeit der Athleten*, 98.

a tudásukat akarják küzdelmükkel bizonyítani. Ezért az a véleményük, amely mindenki számára egyértelmű, hogy sem a **thymelici**²¹⁷ sem a **xystici**²¹⁸ nem tartoznak az **ignominiá**val²¹⁹ sújtott személyek közé:

Ulp. D. 3,2,4,pr: **Athletas autem Sabinus et Cassius responderunt omnino artem ludicram non facere: virtutis enim gratia hoc facere. Et generaliter ita omnes opinantur et utile videtur, ut neque thymelici neque xystici ... ignominiosi habeantur.**

Ebből láthatjuk, hogy a sabinianusoknak más volt a véleményük, mint a proculianusoknak. Szerintük az atléták fellépése nem vonható az **ars ludicra** kifejezés körébe, és a **spectacula athletorum** nem vonható a **ludi** körébe sem.²²⁰ Az, hogy a különféle kifejezések mögött különféle látványosságok szerepelnek, már Augustus **Res gestae**jéből is kitűnik, ahol a **princeps** nem egyetlen szóval utal arra, hogy játékokat rendezett, hanem mindegyiket külön veszi fel a felsorolásba, elkülönítve a **spectacula athletorum**ot a gladiátor- és állatviadatok mellett a **luditól** is.²²¹ Ha a kifejezéseket vesszük szemügyre, az atléták küzdelmei nem vonhatók a **ludi** körébe, ezért ők nem **scaenán** lépnek fel, és ebből következik, hogy **artem ludicram non facere**, tehát nem olyan a tevékenységük, amely Labeo definíciója szerint becsületcsökkenést vonna maga után. A sabinianusok indoklásul a **virtutis enim gratia faceret** hozzák fel, azaz, hogy nem fizetségért, hanem dicsőség végett küzdenek. PENNITZ szerint pedig a **virtutis gratia** kifejezéssel a két jogász mindenekelőtt az atlétasport feddhetetlenségére utal, a győzelemért való versengés elvére, ahol a **virtus** fogalom tágabb értelmében éppen a katonai érénynek felel meg. A

²¹⁷ A **thymelici** a zenei **agonok** résztvevői, akik arról kapták nevüket, hogy egy pulpitus felett énekeltek, melynek **thyme** volt a neve: „**Thymelici erant musici scenici, qui in organis et lyris et citharis praecinebant. Et dicti thymelici, quod olim in orchestra stantes cantabant super pulpitem, quod thyme vocabatur**”. (Isidor. orig. 18,17).

²¹⁸ A gimnasztikai **agonok** résztvevői, akiket azokról a kiképzőiskolákról neveztek el, melyekben edzettek, és amiket **γυμνασται**-nak hívtak. REISCH: **Athletai**, 2054.

²¹⁹ Eleinte az **ignominia** és az **infamia** két különböző kategória volt. Az **ignominia** egy arra hivatott szerv határozatán alapult, az **infamia** pedig a közvéleményen. A **principatus**ban az **ignominia** összeolvadt az **infamiával** és ez a kifejezés háttérbe szorult. Mégis, mint a példa mutatja, egyes forrásokban találkozhatunk a becsületcsökkenésnek ezzel a megjelölésével is. KASER: **Infamia und ignominia**, 223.

²²⁰ PENNITZ: **Zur Postulationsfähigkeit der Athleten**, 100.

²²¹ Mon. Anc. 22-23: **Ter munus gladiatorium dedi meo nomine ... Bis athletarum undique accitorum spectaculum populo praebui meo nomine ... Ludos feci meo nomine quater, ... Venationes bestiarum Africanarum meo nomine populo dedi ... Navalis proeli spectaculum populo dedi ...**

tevékenységnek ebből a pozitív értékeléséből – mely a színészettel teljesen ellentétben áll – magától értetődően következik, hogy ahhoz semmilyen jogi hátrányt nem szabad kapcsolni.²²²

HORSMANN szerint²²³ azonban a **virtutis causa** kifejezést a **quaestus causá**val kell szembeállítani, ami ellenszolgáltatásért és egy idegen akaratnak alávetve való fellépést jelent, s amely kritériumok jelentős szerepet játszottak Rómában egy tevékenység megítélésénél.²²⁴ Ilyen módon lépnek fel pl. azok, akik állatokkal küzdenek.²²⁵ Ezért HORSMANN azt a végkövetkeztetést vonja le, hogy minden fellépő, aki a tevékenységét munkaszerződés – **locatio conductio** alapján – másnak lekötve, **quaestus causa** gyakorolja, az **ars ludicrá**t űz, és ezért **infamis** lesz. Ebben az összefüggésben az **ars** szakmát jelent, tehát az **artem ludicram** kifejezés „szakmai fellépést” jelent a római **ludi** bármilyen fajtáján. Ennek alapján pedig csak azok az atléták mentesek az **infamia** alól, akik **αγωνες ιεροί-on**,²²⁶ azaz szent versenyeken vesznek részt. HORSMANN ennél a megállapításánál azonban figyelmen kívül hagyja, hogy ezeken a küzdelmeken a dicsőséget jelentő koszorún kívül a győztesek olyan anyagi juttatásokat is szereztek, melyek bizonyos szintű jólétet biztosítottak számukra.²²⁷

A szent **agonok** győzteseinek különféle lehetőségeik voltak a felemelkedésre. Először is azoknak a **hieronikok**nak²²⁸ lehetett igényük városuktól különféle privilégiumokra, akik legalább egy **αγων ιερος-on**

²²² PENNITZ: *Zur Postulationsfähigkeit der Athleten*, 102.

²²³ HORSMANN: *Die Bescholtenheit*, 216.

²²⁴ NÖRR: *Bewertung der freien Arbeit*, 75.

²²⁵ Ulp. D. 3,1,6: ... *et qui operas suas, ut cum bestiis depugnaret, locaverit*.

²²⁶ A versenyeknél különbséget kell tenni **αγωνες ιεροί**, azaz „szent versenyek” és egyéb atlétikai küzdelmek között, mivel ezek különféle célokból kerültek megrendezésre. A „szent versenyek”-et az „ökumenikus” jelzővel is lehet illetni, mert azokon az egész görög-római világból szerepeltek atléták. Ezeket a küzdelmeket a pán-hellén versenyek – mint pl. az Olympia – mintájára rendezték, és a programjuk is a görög példaképet követte. Az ilyen versenyeken a díj egy levélkoszorú volt. THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 120. A másik csoportja az **agonok**nak az **αγωνες θεματικοί**, melyet leginkább „díjagonoknak” fordíthatnánk, mert az atléták a díjat pénz vagy értékes tárgy formájában kapták. Ezeket a versenyeket általában helyi ünnepek keretében rendezték. Egy ilyen **agon** alkalmával elnyerhető díj összege nem volt kevés, hiszen pl. a pankrátor Aphrodisias nyereménye 3000 drachma volt. Mivel a versenyek regionális szintűek voltak, néha kizárólag csak a városi polgárok vehettek rajtuk részt, és megrendezésükhöz nem volt szükség császári engedélyre, mint a szent **agonok** esetében, melyek rendezéséhez a városnak be kellett szerezni a császár engedélyét. WALLNER: *Soldatenkaiser*, 31-32.

²²⁷ WACKE: *Athleten als Darlehensnehmer*, 441.

²²⁸ A **ιερονικης**: a szent **agonok** győztesei. AMELOTI: *La posizione degli atleti*, 149.

győzelmet szereztek. A tiszteletadás kifejezésének körében megillette őket a triumphus keretében történő bevonulás szülővárosukba, szoborállítás, a játékokon tiszteletbeli hely biztosítása. A közmegbecsülésen kívül azonban nagyvonalú, materiális javakat is garantáltak számukra. Így tiszteletbeli nyugdíjat kaptak, melyet életük végéig vagy maguk vettek igénybe, vagy azt másnak el is adhatták. Ezen kívül a **hieronikok** mentesek voltak az adóktól és díjaktól, továbbá a bírói hivatal ellátásától, mentesültek a védelmi szolgálat alól, valamint további hivatalok és egyéb, a közösség érdekében végzett tevékenység elvállalásától. A különösen sikeres atléták több város polgárjogát is elnyerhették. Ha több olyan város számára szereztek győzelmet, melynek polgárjogával rendelkeztek, valamennyi város biztosított számukra különféle pénzügyi kedvezményeket.

A császár mintegy kezeskedett azért, hogy a városok ezeket a privilégiumokat az atlétáknak megadják. Győzelmi oklevelek – melyeket az ökumenikus atlétaegyesületek vezető tagjai állítottak ki – gyakran kezdődnek olyan császári iratokkal, amelyek a privilégiumokra való jogosultságot erősítik meg. Az tehát egyedül a császár mérlegelésén múlt, hogy a győztes atlétáknak adott privilégiumok tartalmát és terjedelmét kiszélesíti-e vagy korlátozza-e, s azt is megtehetette, hogy kizárólag a **hieronikok** csoportját látta el adományaival.²²⁹

Azt, hogy ezekre az anyagi javakra mennyire számítottak az atléták, és hogy a szent versenyeken sem pusztán a dicsőség vágya hajtotta őket, Antinoupolis atlétáinak esete jól példázza. Egy fennmaradt **papyrosból** kitűnik, egy egyiptomi város, Antinoupolis **hieronikjai** azért pereltek a császárnál, mert már tizenöt hónapja és hét napja nem kaptak pénzt a várostól, pedig győzelmük alapján járt volna nekik. A Kr. u. 253-257-ből való **rescriptum**ban Valerianus a reklamálókat a **praefectus Aegypti**hez, Magnus Felixhez utalta, akinek az eset kivizsgálása volt a feladata. Ha az igény jogosnak bizonyult, mind a kiesett, mind a jövőben esedékes honoráriumot ki kellett fizetni. Figyelmet érdemel ebben az esetben az a tény is, hogy a császár a **hieronikokat** a **praefectus Aegypti**hez utalja. Az atléták által követelt pénz itt nyilvánvalóan a császári kasszából folyt, míg egyébként a győztes városának, (ebben az esetben Antinoupolisnak) kellett

²²⁹ WALLNER: **Soldatenkaiser**, 25-26.

viselnie az ilyen költségeket. Hogy ez egyszeri alkalom volt-e, vagy a császárkor folyamán a győztes atlétákat megillető privilégiumok teljesítésének hatáskörében változás állt be, nyitott kérdés.²³⁰

A másik esetről az ifjabb Plinius ír.²³¹ Traianus császárhoz címzett levelében arra kéri a császárt, hogy nyújtson iránymutatást abban a kérdésben, hogy az atlétáknak mikortól járnak a juttatások: attól a naptól fogva, amikor győztek az **iselasticus** versenyen,²³² vagy a szülővárosukba való bevonulás időpontjától. Plinius véleménye szerint az atlétákat akkortól illetik meg a juttatások, amikor szülővárosukba bevonultak. Ezen kívül az atléták olyan versenyekért is ellátást követeltek, melyeket a császár győzelmüket követően nyilvánított **iselasticusszá**. Szerintük ez azért lenne méltányos, mert ha azokért a versenyekért, amelyek győzelmüket követően veszítették el **iselasticus** jellegüket, semmit sem kapnak, azokért, amelyek azóta elnyerték ezt a címet, kapják meg a juttatásokat.

A császár válasza az atléták számára itt nem olyan kedvező, mint az előbbi esetben, hiszen szerinte is csak akkortól járnak a juttatások, mikor az atléták szülővárosukba bevonultak. Visszamenőleg pedig az atléták nem kapnak ellátást. Traianus ezt azzal indokolja, hogy a versenyek feltételeinek megváltoztatásával azt sem kéri vissza tőlük, amit korábban megkaptak. Ez a válasz ugyan az atléták lebecsülését tükrözi, de alátámasztja, hogy joguk volt az ellátásra,²³³ és ez is bizonyítja, hogy a sportolókat a szent **agon**okon megszerezhető előnyök is motiválták.

Az atléták egyik városról a másikra járván az év folyamán olyan küzdelmeken is részt vettek, melyeket a „szent versenyek” keretében rendeztek,²³⁴ és létfenntartásuk érdekében αγωνες θεματικοιον is, ahol a

²³⁰ WALLNER: **Soldatenkaiser**, 132-133. Az eset leírása a The Oxyrhynchus Papyri-ben (3611) szerepel, ahol a görög szövegben a ταμείον szó található, ami a császári kincstárra utal. Ezért a papíruszhoz fűzött angol kommentár szerint – bár az általános szabályok szerint nem ez következne – az antinoupolisi atlétáknak a császári kasszából kellett kifizetni a pénzt.

²³¹ Plin. ep. 10,118-119.

²³² **Certamina iselastica**: olyan versenyek, melyek a győztes számára triumphus keretében történő bevonulást biztosítottak szülővárosukba. AMELOTI: **La posizione degli atleti**, 140.

²³³ AMELOTI: **La posizione degli atleti**, 141.

²³⁴ PENNITZ: **Zur Postulationsfähigkeit der Athleten**, 102.

kitűzött magas jutalomért mérkőztek. Ezért nem lehet az atlétákat azon az alapon az **infamia** szempontjából kategorizálni, hogy milyen jellegű versenyen szerepeltek, mivel elég valószínűtlennek tűnik, hogy egyáltalán akadt olyan atléta, aki csak *αγωνες ιεροισιν* lépett volna fel.

Ha elismernénk, hogy az atléták tevékenysége **ars ludicrá**nak minősült, és ezáltal becsületcsökkenést szenvedtek, nemcsak a **postulatio**s képességük vált volna korlátozottá, hanem egyéb szabályozások is érvényesültek volna rájuk: a **lex Iulia de maritandis ordinibus**, ami megtiltotta az **ingenuus**oknak, hogy házasságot kössenek velük,²³⁵ a **lex Iulia de adulteriis coercendis**, mely szerint házasságtörés esetén a megcsalt férj megölhette őket,²³⁶ a **lex Iulia iudiciorum publicorum**, amely a **ius accusandi**tól fosztotta meg, aki **ars ludicrá**n szerepelt.²³⁷

A mi vizsgálódásaink számára azonban a következő rendelkezések az érdekesek. A **Tabula Heracleensis**en fennmaradt törvény szövege szerint a **municipium**okban a **decuri**ók, **duumvirek**, **quattorvirek** soraiból és az ezekkel járó tiszteletbeli jogokból kizárja azokat, akik **ars ludicrá**n szerepeltek.²³⁸ A császárkorban azonban, különösen az ismert sportolók, részben még az aktív idejük alatt, de leginkább karrierjük befejezése után tagjai lettek azon város tanácsának, melynek polgárai voltak, vagy különféle hivatalokat kaptak.²³⁹ Ezeknek a privilégiumoknak az volt az előfeltétele, hogy egy szent **agonon** is nyerni kellett.²⁴⁰

Diocletianus két **rescriptum**a megengedte az atlétáknak, hogy a helyi közigazgatásban mentesüljenek a **munera civilia** és azon politikai kötelezettségek alól, amelyek a késő ókorban inkább már terhet jelentettek az azokat vállalók számára. Az egyik **rescriptum** a Codexben, a másik a lipcsei **papyrus**okban

²³⁵ Ulp. D. 13,2: *ceteri autem ingenui prohibentur ... et quae artem ludicram fecerit.*

²³⁶ Macer. D. 48,5,25,pr.: *... ut liceat viro deprehensum domi suae (non etiam soceri) in adulterio uxoris occidere eum, ... quive artem ludicram ante fecerit in scaenam saltandi cantandive causa prodierit ...* ;

²³⁷ Ulp. D. 48,2,4: *... ius accusandi non habet, item his, ... quive artem ludicram vel lenocinium fecerint...*

²³⁸ Tab. Hercl. 124: *... quive lanistaturam artemve ludicram fecit fecerit.* Vö. KASER: *Infamia und ignominia*, 255.

²³⁹ AIGNER: *Zur gesellschaftlichen Stellung*, 213.

²⁴⁰ WALLNER: *Soldatenkaiser*, 25.

található.²⁴¹ Ez egészen bizonyosan két különböző **constitutio**. Az egyiket egy magánszemélynek címezték, akinek neve Hermogenes, a másikat egy egyiptomi versenyszövetségnek, **ad synodum xysticorum et thymelicorum**, melynek székhelye Alexandriában volt. A két **rescriptum** közötti néhány különbségből kikövetkeztethetjük, hogy a Codexből mit hagytak ki. A két leirat tartalma analóg, a császár ugyanabban a kérdésben mindkét alkalommal azonosan döntött.²⁴²

Ezekből a **rescriptum**okból kitűnik, hogy a császár a privilégiumok megadását feltételekhez kötötte:

- a) A kiváltságos személy egész életében versenyezzen, azaz mindaddig, amíg az ereje elég ahhoz, hogy atlétaként működjön.
- b) Legalább három alkalommal győzzön szent játékokon, melyekből egyszer Rómában vagy Görögországban kell nyernie, azaz olyan versenyen, melyet a legnagyobb tisztelet vesz körül, ahol a versenyzők nagy létszáma miatt nehéz győzelmet aratni. A **papyros** a Rómában megszerzett győzelmet a **certamen ex numine nostro**hoz hasonlítja, azaz olyan játékokról van szó, melyet a császár **patronatusa** alá helyeztek.
- c) Az atlétának valódi győzelmet kell aratni, azaz nem olyat, amit az ellenfél megvesztegetésével szereztek.²⁴³

Ez a rendelet is mutatja, hogy az atléták nem tartoztak a becsületcsökkenéssel sújtott személyek közé, hiszen az **infamisok** nem

²⁴¹ C. 10,54,(53): *Athletis ita demum, si per omnem aetatem certasse, coronis quoque non minus tribus certaminis sacri, in quibus vel semel Romae seu antiquae Graeciae, merito coronati non aemulis corruptis ac redemptis probentur, civilium munerum tribui solet vacatio.*

P. Lips. 44, Col. II: *Imp. Diocletianus et Maximianus Augg. Et Constantius et Maximianus nobb. Caess. Ad synodum xysticorum et thymelicorum. Et ividem: Familiare nobis, praerogativas integras inlibatas servare quas divorum parentorum Augg. Constitutiones in suos quibusque concedunt. Sed ne sub specie coronarum declinandi munera civilia potestas omnibus detur, ideo ad praeces vestras dato scripto declaramus eidem a muneribus civilibus personalibus immunitatem iure competere qui per omne tempus aetatis suae certaminibus adfuisse non nova corruptela et suscriptio interveniente non minus quam aras certaminis nobilis retulerint in quibus vel urbanae victoriae vel antiquae Graeciae vel ex numine nostro comoediam certamine constitutorum no/*****/a/**/necet/*****/ quae species privilegii intra personam eorum quorum i**** non huiusmodi beneficio remunerare placuit const necuit ut iustius persuasum habeant a/**/****o**/*****/****a*//**/ huiusmodi persona /****/*****/ Col. III: nisi haec persona sub aemula pro sessione parentum privilegii speciem in se provocaverint.*

²⁴² AMELOTI: *La posizione degli atleti*, 149.

²⁴³ AMELOTI: *La posizione degli atleti*, 151, 152.

vállalhattak hivatalt, és nem lehettek ***munera civilia*** alanyai sem,²⁴⁴ nem hogy még abban a kedvezményben részesültek volna, hogy mentesülnek ezen terhek alól.

Az, hogy az atléták nem minősültek ***infamis***nak, azonban leginkább a Digestából tűnik ki. A Digestában ugyanis első helyen szerepel a D. 3,2,2,5 fragmentumban a főszabály, hogy mindenki, aki a Labeo által felállított definíciónak megfelel, ***infamis***nak minősül, és ezt követi a D. 3,2,4 pr, mely a főszabály alóli kivételeket teremti meg, és a között az atléták is szerepelnek. Ezért, bár az atléták cselekménye is ***ars ludicrá***nak minősül, bár ők is fellépnek ***scaená***n és ***quaestus causa***, de mivel ők ***virtutis causa*** is küzdenek, ezért nem érvényesek rájuk sem a ***postulatio***val kapcsolatos, sem a becsületcsökkenést szenvedőkre vonatkozó egyéb szabályok, még akkor sem, ha mint professzionális sportolók, nemcsak a dicsőségért, hanem a pénz miatt is versenyeztek.²⁴⁵ Az atléták mentesek voltak az ***infamiá***tól, mivel az ő tevékenységüket elismerte a ***princeps***, hiszen – mint később látni fogjuk – az atlétaegyesületeken keresztül ők is a császári kultusz hordozói voltak. Az ilyen szellemű értelmezés pedig összhangban áll azokkal a privilégiumokkal is, amelyekben az atlétákat részesítették későbbi idők folyamán császári ***rescriptum***ok.²⁴⁶

Ezek a szabályok csak azokra az atlétákra vonatkozhattak, akik római polgárok voltak. Mivel ezen sportolók többsége görög volt, valamint egy részük a rabszolgák közül került ki,²⁴⁷ az a kérdés, hogy ***infamis***nak minősültek-e vagy sem, Kr. u. 212-ig, a ***constitutio Antoninianá***ig, mely a polgárjogot csekély kivételtől eltekintve a birodalom minden szabad lakosára kiterjesztette, az atlétáknak viszonylag szűk körét érintette. Az ***agon***okon elérhető előnyök ellenére a római atléták száma csekély maradt,²⁴⁸ pedig Nero sokat fáradozott azon, hogy minél több római vegyen részt a játékokon, főleg a nemesség

²⁴⁴ Jól példázza ezt a gyámság esete, ahol az elmarasztalt gyám egyik büntetése éppen az volt, hogy infámissá vált: ***Infamia notatur ... qui pro ... tutelae ... suo nomine damnatus erit...*** (Iul. D. 3,2,1 pr).

²⁴⁵ AMELOTI: ***La posizione degli atleti***, 125.

²⁴⁶ GREENIDGE: ***Infamia***, 125.

²⁴⁷ Vö. Ulp. D. 9,2,7,4; Ld. 155. o.

²⁴⁸ MÄHL: ***Gymnastik und Athletik***, 34.

soraiból. Ebből a célból fürdőt és **gymnasium**ot építtetett, a **senator**oknak és lovagoknak pedig olajat adományozott, hogy alkalmat adjon nekik az edzésre.²⁴⁹

Néhány feliraton olyan bokszolók is szerepelnek, akik a római polgárookra jellemző **tria nominát** viselik, azonban nem tudjuk, hogyan juthattak római polgárjoghoz. Az kevésbé valószínű, hogy ha rabszolgák voltak, a nép a szabadon bocsátásukért demonstrált volna, mint a gladiátorok esetében, az azonban bizonyos, hogy az atléták nemcsak a kitűzött díj nagysága miatt utaztak a fővárosba egy-egy verseny alkalmával, hanem a győztesnek adományozandó polgárjog elnyerésének lehetősége is csábította őket.²⁵⁰

Végkövetkeztetésként megállapíthatjuk, hogy az a római polgár, aki foglalkozásszerűen atléta volt, nem szenvedett Rómában becsületcsökkenést, tehát minden joghátrány nélkül felléphetett a különféle **agon**okon.

Bár az ókeresztény írók műveiben²⁵¹ is találhatunk az atlétákra vonatkozó negatív kinyilatkoztatásokat, a császári kultusz támogatása miatt nem lehetett őket a gladiátorokkal vagy színészekkel egy megítélés alá vonni.

A **Codex Theodosianus**ban²⁵² azonban már az **inhonesta** személyekkel egy sorban említik őket, ami arra utal, hogy a császárkor végére az atlétákat mégis a mutatványosok közé sorolták, és elveszítették korábbi megbecsülésüket.

1.2. Az atléták kölcsönügyletei

Ahhoz, hogy egy atléta valamilyen versenyen győzelmet érjen el, megfelelően kellett edzenie magát, sajátos életmódot volt kénytelen folytatni, a

²⁴⁹ Tac. ann. 14,47,2; Suet. Nero, 12,3.

²⁵⁰ THUILLIER: **Sport im antiken Rom**, 51, 154.

²⁵¹ Tert. spect. 22,2: **Etenim ipsi auctores et administratores spectaculorum quadrigarios scaenicos xysticos arenarios illos amatissimos, ... ex eadem arte, qua magnificiunt, deponent et deminuunt, immo manifeste damnant ignominia...** Tertullianusnak ez a megnyilatkozása azokra az atlétákra vonatkozhatott, akik a magas bevétel reményében rendezett viadalokon léptek fel. Ezt bizonyítja, hogy Tertullianus nemcsak a játékosokat, hanem a játékok rendezőit is a becsületlenek közé sorolja. Ha pedig állami látványosságról volt szó, azt vagy egy **magistratus**, vagy maga a császár rendezte, akik semmiképpen sem tartozhattak a becsületükben csökkentek közé.

²⁵² CTh. 2,19,1 interpr. **Fratribus uterinis, id est diversis patribus et una matre natis, non liceat de inofficioso contra testamentum fratris agere. Sed germanis fratribus praetermissis, id est uno patre natis, si turpibus personis, id est infamibus fuerit hereditas derelicta, hoc est aut pro libidine meretricibus, aut pro inhonesto affectu naturalibus aut certe thymelicis, vel de libertis suis, agendi contra testamentum licentia reservatur: si tamen is ipse germanus non pro crimine suo exilio fuerit deputatus, aut per captivitatem fuerit servus effectus, aut per emancipationem successionis vel actionis iura perdiderit.**

mai hivatásos sportolókhoz hasonlóan. Mivel a sportolók általában a vagyontalanabb rétegekből kerültek ki,²⁵³ módot kellett találniuk arra, hogy valamilyen egyéb munka végzése nélkül – hiszen erre nem maradt idejük – megélhetésüket mégis biztosítani tudják.

Erre a problémára kínált megoldást az, hogy az atléták pénzkölcsönt vettek fel, azzal a feltétellel, hogy csak akkor kell visszafizetni, ha nyertek a versenyen, és megkapták a díjat. Ezt ahhoz az esethez hasonlítják a jogtudósok, amikor egy halásznak halászati eszközök megvételére nyújtanak kölcsönt, amit csak akkor kell visszafizetni, ha a halászat eredményes volt. A feltétel kikötéséhez nem volt szükség **stipulatio**ra, egy egyszerű **pactum** is elegendő volt.:

Scaev. D. 22,2,5: „... **nec dubitabis, si piscatori erogaturo in apparatus plurimum pecuniae dederim, ut, si cepisset, redderet; et athletae, unde se exhiberet exerceretque, ut, si vicisset redderet.** 1§: „**In his autem omnibus et pactum sine stipulatione ad augendam obligationem prodest.**”

Ez az aleatórikus szerződés a **phoenus nauticum**mal mutat hasonlóságot, melyet szintén csak akkor kellett visszafizetni, ha a hajó, aminek útjához kölcsönt adtak, szerencsésen teljesítette küldetését. FÖLDI a tengeri kölcsönrel kapcsolatban arra mutat rá, hogy a hajótörés kockázatát külön megállapodás hiányában a hajós viselte, tehát a kölcsönadó kockázatviselése nem volt az ügylet **naturalia negotii**jének tekinthető.²⁵⁴ A halászoknak és az atlétáknak nyújtott kölcsön esetében is külön megállapodásra volt szükség, mégpedig egy feltételnek a szerződésbe való belefoglalásával.

A veszélyviselés átvételének kiegyenlítéseképpen a kölcsönadó magasabb kamatot szedhetett a szokásosnál. A forráshely kifejezetten nem beszél kamatról, azonban az „**ad augendam obligationem**” kifejezés, tehát hogy a **pactum** az **obligatio**ban foglalt kötelezettségek súlyosbítását célozza, kamat kikötésére enged következtetni. Valószínűleg itt is, mint a tengeri kölcsön esetében, a

²⁵³ REISCH: *Athletai*, 2055.

²⁵⁴ FÖLDI: *Kereskedelmi jogintézmények*, 193.

veszélyviselés átvállalásának fejében a szokásosnál magasabb kamatot lehetett szedni.²⁵⁵

Az a kitétel pedig, hogy **stipulatio** helyett **pactum** is elegendő az érvényes kamatkikötéshez, szintén a hitelezőt részesítette előnyben,²⁵⁶ hiszen így a kamatot a főköveteléssel együtt, egy keresettel érvényesíthette. Ebben az esetben a kamatot nem rendszeresen, meghatározott időközönként kellett fizetni, hanem a kölcsön összegével egyidejűleg volt köteles az adós megadni, tehát egy nagyobb összeget kapott vissza a hitelező, mint amit eredetileg kölcsönadott. A hitelező számára különben is méltányos volt, ha egy ilyen bizonytalan kimenetelű ügyletnél többet kapott vissza, mint amennyit adott.²⁵⁷ Az is elképzelhető, hogy kikötött kamat helyett, az atléta a nyereményének egy részét adta a kölcsön összegén felül a hitelezőnek. Erről azonban nem tudunk semmi bizonyosat.²⁵⁸

Felmerülhet a gyanú, hogy az atléta a kölcsön visszafizetésének elkerülése miatt esetleg szándékosan nem akart győzni a versenyen. Ennek azonban nem lett volna semmi értelme, hiszen a hosszú felkészülés és edzés után olyan nyereményért küzdöttek, mely jóval meghaladta a kölcsönként felvett pénz összegét. A pénzen kívül számos, fent említett privilégiumban részesültek, melynek haszna sokkal nagyobb volt, mint az, hogy nem fizetik vissza – akár kamatostul – a kölcsönt. A veszélyesebb inkább az volt, hogy az adós atléta pénzért lemondott a győzelemről az ellenfele javára.²⁵⁹ Ebben az esetben pedig amellet, hogy pénzhez jutott, a kölcsönt sem kellett megadnia. Mit tehetett a hitelező, ha erre rájött, vissza tudta-e szerezni a pénzét? Azt az esetet, hogy az adós hagyta magát megvesztegetni, és ezzel a feltétel megvalósulását, vagyis azt, hogy győzzön a küzdelemben, jogellenesen megakadályozta, a római jogtudósok

²⁵⁵ Vö. FÖLDI: *Kereskedelmi jogintézmények*, 190.

²⁵⁶ A kamat kikötése **stricti iuris** szerződések esetében **stipulatio** formájában történt, egyébként nem lehetett peresíteni. Mégis találunk további eseteket is, ahol egyszerű megállapodás elegendő volt az érvényes kamatkikötéshez: közösségek kamatkövetelései (Paul. D. 22,1,30); hellén befolyás alapján, ha a kamatot adóslevélben kötik ki (Mod. D. 41,2); gabona- vagy olajkölcsön esetében (Alex; Diocl. C. 4,32,11; 23); és egy további hasonlóság a tengeri kölcsön és az atlétáknak nyújtott kölcsön között, hogy a tengeri kölcsön esetében sem kellett **stipulatio**ban kikötni a kamatot (Paul. D. 22,2,7). KASER: *RPR I*, 415.

²⁵⁷ AMELOTI: *La posizione degli atleti*, 148.

²⁵⁸ WACKE: *Athleten als Darlehensnehmer*, 444.

²⁵⁹ REISCH: *Athletai*, 2054.

úgy fogták fel, mintha a feltétel bekövetkezett volna, és ezért az atléta mégsem mentesült az adósság visszafizetésétől.²⁶⁰

Azt gondolhatnánk, hogy a hitelező érdekében az állt, hogy az atléta vegyen részt a versenyen, győzzön, és azáltal, hogy a feltétel megvalósult, kamatostul visszakapja a pénzét. A források közt azonban találunk olyan esetet is, amikor egy hitelező azért zárja be az atlétát, hogy az ne tudjon részt venni a versenyen, és ilyen módon olyan ígéret megtételére kényszerítse, hogy a kölcsönbe kapott összegnél többet fog visszafizetni. Ekkor a bíró a korábbi állapot helyreállításáról hozott ítéletet:

Ulp. D. 4,2,23,2: ***Si faenerator incivilter custodiendo atletam et a certaminibus prohibendo cavere compulerit ultra quantitatem debitae pecuniae, his probatis competens iudex rem suae aequitati restitui decernat.***

Ebben az esetben azonban nem olyan kölcsönről van szó, mint az előbbi forráshelyben, ahol a visszafizetés feltétele a győzelem volt, hanem egy szokványos ügyletről, ahol nem kötöttek ki ilyen feltételt. Egyes, sikertelenebb atléták, akiknek nem sok esélyük volt a győzelemre, ugyanis nem voltak abban a helyzetben, hogy ilyen kockázat nélküli módon jussanak pénzhez. A hitelezők pedig nemcsak a kiadott pénzüket, hanem attól többet akartak viszontlátni, ezért erőszakos úton próbálták a sportolót kamatfizetési kötelezettség felvállalására rábírní.²⁶¹

A ***praetor*** az erőszakkal kicsikart ügyleteket nem engedte érvényre jutni, ezért a megfélemlítettnek ***in integrum restitutió***t nyújtott.²⁶² A forráshely azonban bíróról beszél, ezért itt arról lehetett szó, hogy a hitelező beperelte az atlétát a magasabb összeg kifizetésére. Az alperes az erőszak hatása alatt tett nyilatkozatok teljesítése ellen általában ***exceptió***val védekezhetett,²⁶³ itt azonban a bíró a korábbi állapot visszaállítását rendelhette el. Ez pedig véleményem szerint arra utal, hogy a bezárás előtti állapotot kellett visszaállítani, tehát a hitelezőnek az eredeti kölcsönösszeget meg kellett kapnia az adóstól.

²⁶⁰ APATHY-KLINGENBERG-STIEGLER: *Einführung*, 184.

²⁶¹ WACKE: *Athleten als Darlehensnehmer*, 449.

²⁶² KASER: *RPR I*, 213.

²⁶³ KASER: *RPR I*, 213.

Kérdés, mi történt akkor, ha az atléta a bezárás következtében lekészte a versenyt, és így elesett az esetleges győzelemmel járó díjaktól. A szabad mozgás biztosítása egyik alapvető szabálya a római magánjognak. Így, ha valakit abban akadályoznak, hogy nyilvános fürdőben fürödjék, vagy színházban nyilvános páholyban üljön, vagy abban gátolnak, hogy valahol – ahol ennek egyébként nincs akadálya – tartózkodjék, egyaránt **actio iniuriarum**-ra ad alapot.²⁶⁴ Ezek szerint ha az atlétát bezárták, és ezzel megakadályozták abban, hogy részt vegyen a versenyen, mint sértett, jogosult volt fogva tartójával szemben **actio iniuriarum**ot indítani. Mivel ez az **actio aestimatorius** jellegű, a büntetésként követelendő összegbe beszámíthatta azokat az esetleges veszteségeit, amit a versenytől való távolmaradás miatt kénytelen volt elszenvedni, hiszen a bíró az eset megvizsgálása után annyit ítélt meg, „**quantum ob eam rem aequum iudici videbitur.**”²⁶⁵

Ha egyik részről sem történt semmilyen csalárdság, az atléta azonban a győzelem után mégsem fizette vissza a kölcsönt, a hitelező pedig beperelte, a végrehajtható ítélet alapján a nyert összeget a marasztalt féltől zálogba vették a hitelező kielégítése céljából:

Papinian. D. 42,1,40: **Commodis praemiorum, quae propter coronas sacras praestantur, condemnato placuit interdici et eam pecuniam iure pignoris in causam iudicati capi.**

Felmerülhet a kérdés, hogy vajon a hitelező a kölcsön bebiztosítása végett, szerezhett-e zálogjogot már a verseny előtt az adós által megnyerhető díjon? Ezt a lehetőséget Alexander Severus tiltotta meg egy **rescriptum**-ában:

C. 8,16,5: **Spem eorum praemiorum, quae pro coronis athletic pensitanda sunt, privata pactione pignerare minime admittendum est: et ideo nec si generale pactum de omnibus bonis pignori obligandis intervenierit, tenet.**

²⁶⁴ PÓLAY: *Iniuria-tényállások*, 86. Vö. Ulp. D. 47,10,13,7: *Si quis me prohibeat in mari piscari vel everriculum (quod graece σαγήνη dicitur) ducere, an iniuriarum iudicio possim eum convenire? Sunt qui putent iniuriarum me posse agere: et ita pomponius et plerique esse huic similem eum, qui in publicum lavare vel in cavea publica sedere vel in quo alio loco agere sedere conversari non patiatur, aut si quis re mea uti me non permittat: nam et hic iniuriarum conveniri potest.*

²⁶⁵ Vö. KASER: *RPR I*, 522.

Miért hozta ezt a döntést a császár? Ha megnézzük a forrásokat, találunk bennük példát arra, hogy jövőbeni dolgokat is el lehet zálogosítani, így pl. még meg nem született állatkölyköt vagy rabszolgapgyereket.²⁶⁶ Gaius szerint pedig ami eladható, azt el is lehet zálogosítani.²⁶⁷ Jövőbeni dolgokat pedig el lehetett adni, magát a pusztá reményt is (*emptio spei*), mint pl. amikor egy halászat vagy madarászat eredményét előre megveszik, akkor is létrejön a vétel, ha semmit sem fognak.²⁶⁸

Miért nem zálogosíthatta el ugyanígy az atléta is a díj megnyerésének reményét? Ennek a döntésnek jogpolitikai indokai voltak. Az atléták ugyanis, ha nem alapíthattak előre zálogot a nyereményükön, nem is tudtak annyi kölcsönt felvenni, nem tudtak annyira eladósodni. A jövőbeni nyeremény reményét nem értékesíthették, nem játszhatták el a győzelem megvalósulása előtt. Ha ezt megtehették volna, a szükségesnél nagyobb kölcsönöket vesznek fel, melynek következtében könnyelműbb életet folytatnak, és elhanyagolják a szükséges edzést. Ezen kívül, ha az egész nyereményt már előre elzálogosítják, nincs ami a győzelemért hajtsa őket, hiszen abból már semmi sem illette meg őket. A zálogalapítási tilalom átgondolt szociális védelmi intézkedést valósított meg, amely megakadályozta az atléták eladósodását, valamint a hitelezők általi kizsákmányolás lehetőségét. A díj a győztes atlétát személyesen kellett hogy illesse, mielőtt a végrehajtásra jogosult hitelező szükség esetén abból keresett volna kielégítést.²⁶⁹ A győzelem előtt, bármennyire is kedvezőek a kilátások, nem lehet egy ennyire bizonytalan helyzetre további függő jogi helyzetet alapozni.²⁷⁰

1.3. Atlétaegyesületek

²⁶⁶ KASER: *Partus Ancillae*, 189.

²⁶⁷ Gai. D. 20,1,9,1: *Quod emptionem venditionemque recipit, etiam pignorationem recipere potest.*

²⁶⁸ Pomp. D. 18,1,8,1: *quod fit, cum captum piscium vel avium ... emitur, emptio enim contrahitur, etiam si nihil inciderit, quia spei emptio est.*

²⁶⁹ WACKE: *Athleten als Darlehensnehmer*, 451-452.

²⁷⁰ AMELOTI: *La posizione degli atleti*, 148.

Az atléták azonban nemcsak a hitelezők különféle kölcsöneinek segítségével reménykedhettek. Versenyekkel teli életüket nagyban megkönnyítette, hogy egyesületekbe tömörültek, melyek nemcsak a mérkőzések szervezésénél játszottak fontos szerepet, hanem a távoli küzdelmeken résztvevő tagjaik utaztatásáról, szállásáról is gondoskodtak.²⁷¹ A szabad mesterségek gyakorlóinak – az orvosok, filozófusok, színészek, énekesek, muzsikuskok – egyesületei mellett, ugyanis az atléták és profi sportolók egyletei is kialakultak. Bár az atlétáknak tagsági díjat kellett fizetni, az előbbi előnyök mellett különféle állami kiváltságokat, mint pl. adómentességet is élvezhettek az egyesületek tagjai.²⁷² A sportolók az egész birodalom tekintetében még főszervezettel is rendelkeztek, míg az összes többi egyesület lokális maradt, és nem kapcsolódtak össze egy nagyobb szervezetben.²⁷³

A kisvárosokban, ahol versenyeket rendeztek, helyi **societasok** jöttek létre, melyek később regionálissá váltak, és általában egyesületbe tömörültek. Emellett a különféle versenyek alkalmával, azok számára, akik nem a város polgárai voltak, ideiglenes **societasok** alakultak, melyek az idegen atléták érdekeit képviselték a helyi szervezetekkel szemben (συνπας ζυστος).

Rómában a köztársaság utolsó idejében és a császárság kezdetén létezett egy regionális társaság (συνοδος ζυστικη περιπολιστικη των περι τον Ηρακλεα), majd a Kr. u. I. sz. közepén a Keleten működő általános szövetség feloszlott és további nagyszámú atléta telepedett le Rómában, melyek szövetsége szintén Héraklésznak lett szentelve (ιερα ζυστικη συνοδος των περι τον Ηρακλεα απο καταλυσεως εν τη βασιλιδι Ρωμη κατοικουντων).²⁷⁴ Az atlétaegyesületek Kisázsiaából Rómába való települése nem császári parancsra történt, a császárnak azonban előnyös volt, mert így jobban tudta ellenőrizni a pénzügyeiket.²⁷⁵ A két testület rövid ideig párhuzamosan létezett, majd Hadrianus uralkodásának idején egyesültek (συνοδος ζυστικη των περι τον

²⁷¹ THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 51.

²⁷² POLIAKOFF: *Kampfsport in der Antike*, 35.

²⁷³ KAHRSTEDT: *Kulturgeschichte*, 289.

²⁷⁴ AMELOTTI: *La posizione degli atleti*, 132-133.

²⁷⁵ PLEKET: *Some aspects*, 221.

Ηρακλεα ατλητων ιερωνεικων στεφανειτων). Ez az új társaság, mely a császárság fővárosában székel, méltán vált az atlétika világszervezetévé a császár **patronatusa** alatt, és az elnevezését is a császárokról kezdte felvenni. Virágkorát Septimus Severus alatt élte. A helyi társulások a római szekciói lettek, és a központi befolyást közvetítették a provinciákba.²⁷⁶ Az atléták Rómában egy saját gyülekezési hellyel is rendelkeztek (**curia athletarum**), ahol sikeres kollegáik szobrait²⁷⁷ felállították.

Az atléták számára az atlétaegyesületekben való tagság hozzájutást kínált meghatározott funkciókhoz, melyek bizonyosan nagy jelentőséggel bírtak, azonban a **cursus honorum** hivatalaival nem voltak összehasonlíthatók. Az egyesületet az aktív és nyugdíjas atléták maguk igazgatták, a főtisztviselők perszónálunióban működtek a császári fürdők igazgatójával. Ebből arra lehet következtetni, hogy ezt a pozíciót az uralkodó császár személyével, vagy az ő egyetértésével mással töltötték be. A császár határozta meg a **xystarchiá**kat is, azaz általában az atléták közül életfogytig kinevezett hivatalnokokat, akik a városnak egy meghatározott vagy minden egyes ünnepén felügyeletet gyakoroltak az atléták fegyelme felett. Az atléták az erre a tisztségre való kinevezést nagy megbecsülésnek tekintették.²⁷⁸

Ezen kívül az atlétaegyesület a maga igazgatóival, főpapjaival, titkáraival, levéltárosaival, pénztárosaival, sportorvosaival pozitívan hatott a sportolók nyilvánosság általi megítélésében. Mivel a szervezet hasonlóan volt felépítve, mint más szakmák egyesületei vagy céhei, azt is lehet mondani, hogy az atléták által elért teljesítmények a munka és szakma eredményei voltak.²⁷⁹

Az egykori sikeres atléták ezen egyesületekben különféle funkciókat vállaltak, melyek az egyleteknek két lényeges feladatából következtek:

- Az egyikhez tartozott a versenyekkel összefüggő feladatok organizálása. Ennek keretében mindenekelőtt a versenyek időpontjainak koordinálását, a győztesek regisztrálását végezték.

²⁷⁶ AMELOTI: *La posizione degli atleti*, 132-133.

²⁷⁷ OLIVOVÁ: *Sport und Spiele*, 184.

²⁷⁸ WALLNER: *Soldatenkaiser*, 26.

²⁷⁹ AIGNER: *Zur gesellschaftlichen Stellung*, 214.

- Az egyesületek másik feladata a versenyek és a császár közötti nagyon szoros kapcsolatból adódott. Az atlétaegyesület ugyanis jelentős hordozója volt a császári kultusznak: lényegében minden **agont** az éppen uralkodó **princeps** tiszteletére rendeztek. Ez azon privilégiumok garanciájaként érvényesült, melyek a győztest az egyesület tagjaként illették. Az uralkodó császár neve mindig része volt a **synodus** elnevezésének, sőt gyanítható, hogy egy tag felvételénél esküt kellett tenni a császár géniuszára. Az atléták egyesületét olyan testületként lehet felfogni, ami a sportolók akkori védőistenét és az uralkodó császárt részesítette tiszteletben.²⁸⁰

Nem minden atléta vált azonban valamilyen szervezet tagjává, hanem voltak olyanok is, akik a császárkorban tehetségüket saját maguk kamatoztatták. Például voltak udvari birkózók is (**aulici luctatores**), akiket Nero úgy elkényeztetett, hogy Alexandriából hozatott homokot a számukra.²⁸¹ Kérdéses, hogy a császár a palotában tartotta ezeket a sportolókat a maga gyönyörködtetésére, vagy birkózók edzésére? Kölcsönadta vagy bérbe adta őket hivatalnokoknak vagy magánembereknek nyilvános játékok rendezése céljából, mint ez olyan gladiátoroknál szokás, akik közvetlenül a császártól függtek? Ezek mind nyitott kérdések, a moralisták és szatirikusok azonban nem hagynak kétséget afelől, hogy egyeseknek saját atlétacsapatuk volt, saját edzővel.²⁸²

A iustinianusi kodifikációba nem került bele minden atlétákkal kapcsolatos rendelkezés, hiányoznak a keresztény császárok dokumentációi is. Ha figyelembe vesszük azt a népszerűséget, melyet a cirkuszi látványosságok ebben a korszakban is élveztek, kérdésessé válik, hogy a kereszténység képes lett volna-e eltörölni ezeket a versenyeket.²⁸³

²⁸⁰ WALLNER: *Soldatenkaiser*, 29.

²⁸¹ Suet. Nero, 45,1.

²⁸² THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 154. Ld. Sen. brev. vit. 12,2; Mart. ep. lib. 3,58,25; 3,82,20.

²⁸³ AMELOTI: *La posizione degli atleti*, 156.

2. A kocsihajtók

„ ... a lóversenyek várva várt napján már virradatkor hanyatt-homlok törtetnek az emberek, úgyhogy még a versenyre igyekvő kocsikat is elhagyják. Legtöbben az esélyeket különbözőképpen latolgatva, álmatlanul töltik az egész éjszakát.” – írja Ammianus Marcellinus a Kr. u. IV. században.²⁸⁴ Kik voltak azok, akik miatt a polgárai nemcsak a késő császárkorban, de Róma egész fennállása alatt nem tudtak aludni? Különböző színekbe öltöztetett lovak és kocsihajtók.²⁸⁵

A rómaiak a lovassportot a görögöktől és az etruszoktól vették át, és már Romulus idejében űzték. A görög versenyekhez képest azonban a lovaglósorozatok alárendelt szerepet játszottak,²⁸⁶ a középpontban a kocsiversenyek álltak, melyek a köztársaság korában egyre jobban professzionizálódtak, és a tömeges szórakoztatás eszközévé váltak. Ezzel a római versenysport mind jobban kifejlődött, és a császárkori virágzása alatt a görög előképtől mind jobban eltért, majd végül visszahatott rá.²⁸⁷

2.1. Kezdetek, a *facti*ók kialakulása

A lovas versenyek megtartása már a kezdetekben is meglehetősen gondokat okozott, hiszen nemcsak kocsihajtókat, hanem kocsikat, lovakat, megfelelő személyzetet is be kellett hozzájuk szerezni. A kezdeti időkben, a királykorban és a korai köztársaság idején valószínűleg egyes gazdagabb polgárok, akiknek megfelelő felszerelésük is volt hozzá, szolgálataikat az *editorok*, azaz a játékrendezők rendelkezésére bocsátották.

²⁸⁴ Amm. 28,4, (ford: Szepes Gyula).

²⁸⁵ Vö. HÖNLE-HENZE: *Römische Amphitheater*, 96.

²⁸⁶ Rómában sem csak kocsihajtók szerepeltek a programokban, hanem a lovasakrobaták, az ún. *desultores* és *cursores* is előadták mutatványaikat. A *desultor* egyszerre több lovat ült meg egyikről a másikra ugrálva. POYNTON: *The public games*, 76. A *cursor* egy lovat használt, de időnként leugrott róla és egyes szakaszokat futva tett meg. THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 142.

²⁸⁷ JUNKELMANN: *Die Reiter Roms*, 89.

Ez derül ki a korai jogszabályokból is. A XII táblás törvény ugyanis a temetésekkel járó pazarlást meg akarta szüntetni, ezért tiltotta a fényűző dolgok, mint pl. a drága kenőcsök, illatosítók, nagy koszorúk, tömjéntartók, mirha felhasználását a temetéseknél.²⁸⁸ Ezen előírások között azonban találunk egy olyan kivételes szabályt, amely szerint ha valaki maga vagy jószága érdemével nyert koszorút, azt el lehetett vele égetni, és nem volt törvénysértő, ha halálakor neki és szülőjének otthon vagy a fórumon a fejére tették: **QUI CORONAM PARIT IPSE PECUNIAVE EIUS (HONORIS) VIRTUTISVE ERGO ARDUUITUR – EI ... ast ei parentive eius mortuo domi forisve imponetur se fraude esto.**²⁸⁹

Ehhez a szöveghez Pliniusnál találunk magyarázatot: „*Ad certamina in circum per ludos et ipsi descendebant et servos suos equosque mittebant. Inde illa XII tab. lex: „qui – ei”. Quam servi equique meruissent „pecunia partam” lege dici nemo dubitavit. Quis ergo honos? ut ipsi mortuo parentibusque eius dum intus positus esset, forisve ferretur sine fraude esset imposita.*”²⁹⁰ Ebből megtudjuk, hogy a polgárok maguk is ott voltak a porondon a cirkuszi játékokon, és szolgálkat és lovaikat is oda küldték. A **pecunia** a törvény szövegében a rabszolgákat és a lovakat jelöli, melyek a koszorút elnyerték. Így valaki saját maga kocsihajtóként indulhatott a cirkuszi játékokon, és rabszolgáit és lovait is rendelkezésre bocsáthatta. Ebből következőleg a **honos** abban állt, hogy az elhunytak vagy az apjának **sine fraude** felhelyezték a **coronát**, amíg a holttest a ravatalon volt, vagy amíg kívül vitték.²⁹¹ A törvény kivételes rendelkezését az is indokolhatta, hogy még halála napján is mindenki láthassa, hogy az elhunyt a játékok megrendezésének érdekében – melyeknek ebben az időben még szakrális jelentőségük volt – saját anyagi forrásait is felhasználta.

Ebből a külön szabályozásból arra is lehet következtetni, hogy a korai időkben a **ludi circenses** költségeit az viselte, aki az eszközökkel rendelkezett. Így személyesen hajtották a fogatot, vagy képzett kocsihajtókat léptettek fel, és

²⁸⁸ XII tab. 10.

²⁸⁹ XII tab. 10,7.

²⁹⁰ Plin. n. h. 21,3,7.

²⁹¹ BERNSTEIN: *Ludi publici*, 70.

rendelkezésre bocsátották a kocsikat és lovakat. Ennek következtében ezeket a tehetőseket győztesnek tekintették, és így megszerezték a **donaticae coronaenak** is nevezett koszorút. Azt a kérdést azonban, hogy a díjat ki bocsátotta rendelkezésre, nem lehet megválaszolni, mint ahogyan azt sem, hogy a gazdag emberek milyen mértékben vettek részt a versenyeken.²⁹²

A korai köztársaság korában még nem volt pénzforgalom. Ezért a **magistratusok** a kocsiversenyekre az államtól nem pénzt, hanem lovakat és kocsikat, valamint kocsihajtókat kaptak. Ami lehetőség szerint amúgy is rendelkezésre állt, azt a játékokhoz mindenképpen fel lehetett használni. Az sem zárható ki, hogy a zsákmány számára fenntartott kocsikat, melyeket a capitoliumi Iuppiter-templomban őriztek, a cirkuszi felvonuláshoz használták fel. Az is lehetséges, hogy az állam lovakat és kocsikat szerzett, kocsihajtókat pedig szerződtetett. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a szükséges dolgok beszerzését a felsőbb **magistratusok**ra hárították, akiket ehhez a patríciusok közül toboroztak.²⁹³

Ezért a római **magistratusok**, akiket a köztársasági Rómában azzal bíztak meg, hogy a rendelkezésükre bocsátott állami eszközökből, a **lucar**ból és saját forrásaikból a megfelelő embereket és eszközöket a játékok számára előkerítsék, a II. pun háború idején a **locatio** intézményét használták fel segítségül. Mint más vállalkozók, akik az utak és középületek építését vállalták el, egyes polgárok felajánlották, hogy lovakat, kocsikat és kocsihajtókat bocsátanak rendelkezésre.²⁹⁴ Ezek a vállalkozók eredetileg, mint minden nagyobb üzletnél szokásos volt, a lovagi rendhez tartoztak. Bár a szenátorok részvétele a kereskedelemben korlátozott volt, a játékok kultikus vonatkozásai miatt megengedték, hogy a szükséges felszerelést a **ludi Romani** és **Apollinares** esetében ők szállítsák. Az engedélyt Augustus Mars Ultor ünnepére is kiterjesztette,²⁹⁵ midőn a lovagok monopóliuma aggasztó kiterjedésének

²⁹² BERNSTEIN: **Ludi publici**, 70.

²⁹³ BERNSTEIN: **Ludi publici**, 68-69.

²⁹⁴ THUILLIER: **Sport im antiken Rom**, 161.

²⁹⁵ FRIEDLÄNDER: **Die Spiele**, 520.

megakadályozásaként a szenátorok is tenyésztettek lovakat.²⁹⁶ A kocsihajtó társaságok így fokozatosan jöttek létre, és a császárkor kezdetére alakultak ki teljesen a cirkuszi pártok, a **factiók**, amelyek a versenyek felszerelésének átfogó szervezéséről gondoskodtak.²⁹⁷

Eredetileg csak két szín volt a versenykocsik megjelölésére, a fehér (**albata**) és a vörös (**russata**).²⁹⁸ Nem tudjuk, hogy ezek mikor keletkeztek, ugyanis a köztársaság idején nem történik róluk említés. Először Plinius ír egy vörösökhöz tartozó kocsihajtó temetéséről a Kr. e. I. században.²⁹⁹ Ezután jelentek meg a zöldek (**prasina**), akikről először Caligula idejében történik említés,³⁰⁰ és végül a kékek (**veneta**), akikről először Vitellius korában írnak.³⁰¹ Domitianus két újabb színt vezetett be, az aranyat (**aurati**) és a bíbort (**purpurei**), de ezek a halálával valószínűleg eltűntek.³⁰² A pirosak és a fehérek mellékcsapatokká váltak, a pirosak szokásosan a zöldekkel, a fehérek pedig a kékkel dolgoztak össze.³⁰³

Míg az atlétaegyesületek kultikus feladatokat ellátó érdekszövetségek vagy szakmai egyletek voltak, a cirkuszi pártok a mai sportegyesületekkel mutatnak rokonságot, mely klubok ugyanabban a sportban egymással konkurálnak. Kultikus elem nincs bennük, eltekintve attól, hogy a **factiók** a **ludi circenses** rendezésénél játszottak fontos szerepet, mely utóbbiak azonban valamilyen kultuszban gyökereztek.³⁰⁴ A **factiók** alatt tehát a cirkuszi pártok szilárd szervezetét értjük, a hajtókat, lóápolókat, kocsiépítőket, orvosokat és mai kifejezéssel élve a vállalkozások egész **managementjét**.³⁰⁵

A négy **factió**ból hatalmas vállalkozások fejlődtek ki, melyek székhelye a Mars-mezőn volt Rómában. A versenytársaságok székhelyei terjedelmes

²⁹⁶ CAMERON: *Circus Factions*, 6.

²⁹⁷ BERNSTEIN: *Ludi publici*, 73.

²⁹⁸ Tert. spect. 9.

²⁹⁹ Plin. n. h. 7,186.

³⁰⁰ Suet. Calig. 55.

³⁰¹ Suet. Vitell. 7.

³⁰² Suet. Dom. 7.

³⁰³ JUNKELMANN: *Die Reiter Roms*, 132.

³⁰⁴ WALLNER: *Soldatenkaiser*, 29.

³⁰⁵ JUNKELMANN: *Die Reiter Roms*, 133.

épületek lehettek, hiszen nemcsak az istállóknak kellett helyet találni, hanem számos melléképületnek is, amelyekben a szükséges eszközöket elhelyezték. Ezen kívül szállást kellett biztosítani a hajtóknak, a személyzetnek, és az igazgatási részlegnek, amely a lovak vételét, eladását, a személyzet munkáját irányította, kezelte a különféle szerződéseket és vezette az archívumot.³⁰⁶

A **factiók** élén a **domini factionum** álltak, ők a lovagrendhez tartozó üzletemberek voltak. A **factiókat** üzleti vállalkozásként, nagy nyereség reményében üzemeltették. Nélkülük az **editorok** nem tudták volna a játékokat megrendezni, ezért a **dominusok** nagy hatalomra tettek szert.³⁰⁷ A **factiók** a **magistratusok**ra erős nyomást gyakoroltak, hiszen övék volt az ember, a ló, a kocsi, s még a császárral szemben is érvényesíthették akaratukat, aki politikai eszközt látott ezekben a versenyekben.³⁰⁸

A **dominusok** elsősorban abban voltak érdekeltek, hogy lehetőség szerint a legjobb lovakat és a legjobb kocsihajtókat indítsák a versenyeken, nehogy a nagyszámú támogatóknak csalódást okozzanak. Ez a csodálat ugyanis az alsóbb társadalmi rétegektől a honoráciorokon keresztül a **princepsig** mindenkit fűtött. A császár kegye egy **factio** iránt anyagi javakban is manifesztálódott.³⁰⁹ Ezen kívül a versenytársaságok felett a császár felügyelet gyakorolt.³¹⁰

A császári adományok oda vezettek, hogy a Kr. u. III. és IV. század folyamán a **factiók** üzemeltetése mindinkább állami kézbe ment át. Ez a késő császárkor minden területre jellemző centralizálási törekvésével van összefüggésben. A gladiátor- és állatviadatok már korábban állami irányítás alá

³⁰⁶ THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 161-162.

³⁰⁷ CAMERON: *Circus Factions*, 6.

³⁰⁸ THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 158. Jól példázza ezt Fabricius **praetor** esete: Nero alatt a futamok egész nap tartottak, ezért a **domini** csak egész napra akartak csapatokat bérbe adni. Fabricius azonban ezt nem tudta volna megfizetni, ezért lovak helyett kutyákat futtatott a versenypályán. A vörösek és a fehérek engedtek feltételeikből, a kékek és a zöldek azonban kitartottak álláspontjuk mellett. Végül Nero közbenjárására, aki a költségek egy részét átvette, visszatértek a pártok a cirkuszba. Cass. Dio 61,6,1-2.

³⁰⁹ WALLNER: *Soldatenkaiser*, 68. Itt gondolhatunk Caligulára aki a **factio prasinát** támogatta. A zöld színekben versenyző kocsihajtó, Eutychus a **princepstől** egy tetemes honoráriumot kapott, Incitatus versenylovát császári parancsra különleges körülmények között tartották, sőt Caligula arra gondolt, hogy a lovat **consullá** nevezzék ki (Suet. Calig. 55). Verus pedig nemcsak szenvedélyes szurkolója, hanem bőkezű támogatója is volt a zöldeknek. Itt egy Volucer nevű lovat tartottak hasonlóan fényűző körülmények között (SHA Ver. 6).

³¹⁰ FRIEDLÄNDER: *Die Spiele*, 521. Gordianus, mielőtt még császár lett volna, magánemberként támogatta a játékokat, s a **ludi circenses** számára az egyik **factión** keresztül száz szicíliai és kappadokiai lovat bocsátott rendelkezésre, amihez császári engedély kellett (SHA Gord. 4).

kerültek. A **domini factionum** elvesztették korábbi jelentőségüket, helyükre a **factionarii**, valamint az állam által alkalmazott játékvezetők, „**managerek**” és edzők léptek.³¹¹ Miután a gazdasági szempontok már háttérbe szorultak, ezek a funkcionáriusok a volt kocsihajtók közül kerültek ki.³¹²

A versenytársaságok állami kézbe vétele azzal járt, hogy azok az egész birodalomra kiterjeszkedtek. Rómán kívül a császárkor korai és virágzó szakaszában csak kevés nagyobb városban, Észak-Afrikában, Hispaniában és Galliában működtek **factiók**, mivel azok üzemeltetése csak akkor fizetődött ki, ha a játékok iránt érdeklődő, megfelelő számú népszerűség és a költségeket álló hivatalnoki réteg állt rendelkezésre. Keleten, ahol a nagyobb városok többsége volt, szintén csak ekkor honosodott meg a **factiók**kal a lovassport. A későbbiekben pedig éppen itt vált spekulatívva a cirkuszi pártok működése.³¹³

Ha a **factió**król beszélünk, élesen el kell választanunk egymástól a római és a késő császárkori bizánci pártokat. Amint láttuk, a **factiók** mindenütt elterjedtek, ahol a cirkusznak kellő számú közönsége akadt. Római modell szerint alakultak **factiók** Karthágóban, Antiochiában és Bizáncban. Bizáncban azonban egy pontosan meg nem határozható időpontban a kékek és a zöldek elszakadtak római elődjeiktől, igazi politikai pártokká váltak, hol rokonszenveztek a hivatalos hatalommal, hol ellenségesek voltak vele, és szükség esetén képesek voltak polgárőrséggé szerveződni: ellenséges fenyegetés idején a zöldek a kikötőket védték, a kékek pedig a város egy negyedét. Ezek a pártok a nép szervezeteit, a démoszokat képviselték, és a névrokonság ellenére semmiben sem hasonlítottak a régi római **factiók**hoz.³¹⁴

Rómában politikai tüntetések a cirkuszban azóta fordultak elő, mióta játékok léteztek, ezeknek azonban nem volt közük a cirkuszi pártokhoz. A császárok között kezdettől akadtak fanatikus rajongók, akik egyik vagy másik párthoz kötődtek: Vitellius és Caracalla a kékek, Caligula, Nero, Domitianus, Lucius Verus, Commodus, Elagabalus a zöldek pártján állt. Ez azonban vagy

³¹¹ JUNKELMANN: *Die Reiter Roms*, 134.

³¹² CAMERON: *Circus Factions*, 202.

³¹³ JUNKELMANN: *Die Reiter Roms*, 134.

³¹⁴ AUGUET: *Kegyelenség és civilizáció*, 192.

valódi lelkesülés, vagy politikai csel volt, hogy a nép körében közkedveletté váljanak, midőn a verseny iránti szenvedélyben osztoztak velük. Nem beszélhetünk azonban a pártok konkrét politikai funkciójáról, amelyre a császárok reflektáltak.³¹⁵

2.2. A lovak

Miután a versenyek alapját a lovak képezték, rendeletekkel igyekeztek a császári befolyást ezen a téren is erősíteni, és igyekeztek monopolhelyzetet teremteni itt is éppen úgy, mint a gladiátorok esetében.

Egy Kr. u. 372-ben kiadott rendelet nyolc darabban limitálta a phrygiai lovak számát, melyeket a **praetorok** a játékokon felhasználhattak.³¹⁶ A Róma **praefectusá**hoz intézett rendelkezés szerint a lovak három csoportját különböztették meg: az egyik csoportba azok a lovak tartoztak, melyekről a császár gondoskodott, a másikba azok, amelyek a **magistratusok** gondjaira lettek bízva, a harmadikba pedig azok, amelyek a **factionók** ellátásában maradtak.³¹⁷ A császárok abszolút monopóliumot akartak szerezni a legjobb fajták felett, ezért egy rendelkezés szerint a versenyzésből kiöregedett palmatiai és hermogeniani lovakat nem adhatták el a **factionariusok**, hanem közpénzen tartották el őket. A kevésbé értékes hispán lovak eladását azonban engedélyezték.³¹⁸ Campania pedig

³¹⁵ JUNKELMANN: *Die Reiter Roms*, 134.

³¹⁶ CTh. 6,4,19 (372): *Satos de frygiae gregibus equos quattuor subiugandos quadrigis, hoc est simul octo, duobus maximarum editionum praetoribus dari sancimus.*

³¹⁷ CTh. 15,7,6 (381): *Equos, quos ad sollemne certamen vel mansuetudinis nostrae largitio subministrat vel diversorum ex amplissimo ordine magistratuum, hactenus ad copiam providendos serenitas nostra decrevit, ut, quidquid illud est, quod palmarum numero gloriosum et celebratis utrimque victoriis nobile congregatur, spectaculis potius urbanae plebis inserviat quam praedae adque compendio deputetur. Quisquis igitur ex eo, quod vel serenitas nostra vel ordinarii consules vel praetores in huiusmodi tribuunt voluptates, quamlibet commodis compendioque privato derivandam duxerit esse iacturam, unius auri librae condemnatione multatus largitionibus nostris cogatur esse munificus.*

³¹⁸ CTh. 15,10,1 (371): *Palmatis adque Hermogenis equis, quos in curulis certaminis sorte vel contentione incertum vel annorum series vel diversa ratio debiles fecit, ex horreis fiscalibus alimoniam praeberi decrevimus, equos vero hispani sanguinis vendendi solitam factionariis copiam non negamus.*

csak akkor kaphatott lovakat a játékok rendezéséhez, ha Róma minden **factió**jának 2000 **modius** babot juttattak.³¹⁹

Az egyes lovak árán felül, egy összeszokott négyesfogatnak külön értéke volt. Ezért ha a fogatból valaki megölte az egyik lovat, a pozitív **interesse** megállapításánál nemcsak a megölt ló értékét kellett figyelembe venni, hanem azt is, hogy a megmaradt lovak mennyivel értek így kevesebbet.³²⁰ Azt, hogy egy négyesfogat szinte egy összetett dolognak számított, az is mutatja, hogy ha valakinek **legatum** formájában hagyományoztak egy fogatot, ha ezek után az a ló, **qui demonstrabat quadrigam**,³²¹ elpusztult, egyesek szerint megszűnt a **legatum** is, csak akkor lett mégis a hagyományosé, ha időközben pótolták a vezérlovat.³²²

2.3. A versenyzők jogállása

A futamok megrendezéséhez nemcsak lovak, hanem kocsihajtók is szükségesek voltak. Mint láttuk, korábban maga a kocsitulajdonos vagy valamelyik rabszolgája hajtotta a fogatot. A **factiók** megjelenésével azonban a helyzet megváltozott. A versenyzők többsége a társaságok tulajdonában álló rabszolga volt. Ezt támasztják alá a ránk maradt sírfeliratok: „**M(arcus) Aur(elius) Polyneices natione verna, qui vixit ann(is) XXIX, mens(ibus) IX, diebus V. Qui vicit palmas n(umero) sic: in russeo n(umero) DCLV, in prasino LV, in veneto XII, in albo numero XVII, praemia (sestertium) XXXX (milium)**

³¹⁹ CTh. 15,10,2 (381): *Equos voluptatibus profuturos nequaquam Campanorum populus adsequatur, quam si duo milia modiorum fabae per singulas factiones stabulorum in urbe venerabili necessaria antiqua et sollemni praebitione contulerint.*

³²⁰ Paul. D. 9,2,22,1: *... si quis ex ... quadriga ... unum vel unam occiderit: non solum enim perempti corporis aestimatio facienda est, sed et eius ratio haberi debet, quo cetera corpora depretiata sunt.*

³²¹ A fogatokban mindig volt egy vezető ló (**introiuga** vagy **iugalis dexter**), rendszerint a jobbszélső, akitől a futam kimenetele függött. JUNKELMANN: *Die Reiter Roms*, 142.

³²² Pap. D. 31,65,1: *Quadrigae legatum equo postea mortuo perire quidam ita credunt, si equus ille decessit qui demonstrabat quadrigam: sed si medio tempore deminuta suppleatur, ad legatarium pertinebit.*

numero III, (sestertium) XXX (miliun) XXVI, pura n(umero) XI, octoiug(e) n(umero) VIII, dec(emiuge) n(umero) VIII, seiug(e) n(umero) III.³²³

A rabszolga-eredet nem meglepő, hiszen a versenykocsi vezetése nehezen elsajátítható technikát kívánt meg, és nagy veszélye volt a halálos kimenetelű baleseteknek is.³²⁴ Ez a felirat a rabszolgaszármazáson kívül azt is bizonyítja, hogy a sikeres hajtók nem voltak egy **factió**hoz kötve, hanem a társaságok egymás közt adták-vették őket. A névből arra is következtethetünk, hogy a legtöbben pályafutásuk során³²⁵ elnyerték a szabadságot.³²⁶ Szokásos volt ugyanis, hogy a nép a játékadóhoz fordult, hogy a legkedveltebb kocsihajtót bocsássa szabadon. A sok követelés oda vezetett, hogy az **editort** törvényileg kellett támogatni a nézők kérésével szemben, midőn előírták, hogy az így szabadon bocsátottak mégis rabszolgák maradnak.³²⁷

A rabszolgák és felszabadítottak mellett a kocsihajtók között voltak olyan hivatásos sportolók is, akik a **factió**khöz szerződtek, és saját lovaikat is rendelkezésre bocsátották. Velük kapcsolatban merült fel az a kérdés, hogy ha egy **auriga** számára végrendeletileg egy ménesen **usus** hagyományoznak, akkor a lovakat indíthatja-e a cirkuszban?³²⁸ A kocsihajtó a lovakat, így a **factión** keresztül bérbe adná a versenyek idejére. Mivel azonban **usus** esetében a dolog gyümölcsöztetése nem illeti meg a használót, tehát a dolog bérbe adása sem, ezért nem indíthatja a lovakat a futamokon. Kivételesen akkor teheti ezt meg, ha az örökhagyó tudta, hogy mivel foglalkozik, mert ilyenkor nyilvánvaló, hogy

³²³ CIL, VI, 10049. A feliratban megfigyelhető, hogy egy **vernár**ról, azaz az úr házában született rabszolgáról van szó. Ez lehetővé tette, hogy a rabszolgát már gyermekkorától kocsihajtásra neveljék, és így bocsássák a **factio** rendelkezésére.

³²⁴ THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 131.

³²⁵ Különbség van az **agitor** és az **auriga** között. A forrásokban az **agitor** mellett mindig szerepel egy dicsérő jelző, ami az **auriga** esetében hiányzik. Ebből kitűnik, hogy az **agitor** egy olyan **auriga**, aki már a sportban eredményeket ért el. Olyan kocsihajtó, aki elérte, hogy a versenytársaság vezetője magasabb kategóriába léptette elő. Mai viszonyokat tekintve olyan ez, mint amikor egy futballista az első ligában szerepel. THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 128.

³²⁶ Ebben a példában Polyneicest Marcus Aurelius idején, vagy kevéssel később szabadíthatták fel.

³²⁷ Paul. D. 40,9,17: **Si privatus coactus a populo manumiserit, quamvis voluntatem accommodaverit, tamen non erit liber: nam et divus Marcus prohibuit ex adclamatione populi manumittere.**

³²⁸ Ulp. D. 7,8,12,4: **Equitii quoque legato usu videndum, ne et domare possit et ad vehendum sub iugo uti, et si forte auriga fuit, cui usus equorum relictus est, non puto cum circensibus his usurum, quia quasi locare eos videtur: sed si testator sciens eum huius esse instituti et vitae reliquit, videtur etiam de hoc usu sensisse.**

azért hagyományozott számára **usust** a lovakon, hogy azokat ilyen célra is felhasználhassa.

A kocsihajtók nagyobb százaléka volt szabad ember, mint a gladiátorok esetében.³²⁹ Ezért éppúgy, mint az atlétákkal kapcsolatban, az ő esetükben is felmerül a kérdés, hogy ez a tevékenység **infamiát** váltott-e ki? A kocsihajtás, hasonlóan a színjátszáshoz, **ars ludicrá**nak minősült-e? Az atlétákkal összefüggésben kifejtettekhez hasonlóan,³³⁰ mivel nemcsak a győzelem, hanem maga a versenyzés is dicsőség volt,³³¹ sem a kocsihajtók, sem az őket kisegítő személyzet³³² nem szenvedett becsületcsökkenést: Ulp. D. 3,2,4 pr: ... **neque agitadores nec qui aquam equis spargunt ceteraque eorum ministeria, qui certaminibus sacris deserviunt, ignominiosi habeantur.**

Mint láttuk, kezdetben éppenhogy külön dicsőségnek számított, ha valaki a cirkuszban elnyerte a **coronát**, Labeo és Ulpianus korában pedig már a **factiók** is kialakultak. A versenyzőknek nem is igen lehetett másként lehetőségük a szereplésre, mint a **factiók**on keresztül, hiszen az **editorok** e vállalkozások vezetőivel szerződtek a játékok rendezéséhez szükséges hajtók és fogatok rendelkezésre bocsátása végett. Mivel a versenyzőknek más kereső foglalkozásra nemigen maradt idejük, létkérdés volt számukra, hogy az őket alkalmazó cirkuszi párttól megfelelő díjazásban részesüljenek. Ezért ők is kivételnek számítanak az **ars ludicrá**t űző személyeket sújtó szabályok alól.³³³

A négy párt kocsihajtói egy **collegiumot** képeztek, mely valószínűleg különféle privilégiumokkal rendelkezett. Az egyik ilyen kiváltságuk volt, hogy

³²⁹ MATZ: *Charioteers and gladiators*, 38.

³³⁰ Ld. 46. o.

³³¹ MATZ: *Charioteers and gladiators*, 38.

³³² **Hortatores**: azok a lovasok, akik a versenyző kocsik mellett lovagoltak, ugyanolyan színű ruhában, mint a kocsihajtók. Feladatuk volt, hogy a lovak hajtásával elfoglalt versenyzőt, aki a porfelhőben nem tudta úgy átlátni a helyzetet, ellátták a szükséges taktikai információkkal, és kivezényelték őket az átláthatatlan helyzetekből. (Így tehát a mai **Mitfahrer**ekkel mutatnak rokonságot). Többnyire a fogatok előtt lovagoltak. Nem tudjuk pontosan, hogy minden korszakban alkalmazták-e őket, de a Kr. u. I. és a IV. század között bizonyosan. **Sparsores**: a lovakat és a kerékagyat locsolták vízzel, a kocsihajtókat itatták. A körülöttük száguldó fogatok miatt tevékenységük nem volt veszélytelen. Ha egy fogat balesetet szenvedett (**naufragium**), a **sparsores** siettek hajtójuk megmentésére. A baleset helyszínének rendbetétele, valamint a pálya karbantartása a szünetekben azonban nem a pártokhoz tartozó személyzet munkája volt. JUNKELMANN: *Die Reiter Roms*, 152. Míg a **hortatores** és **sparsores** szükségszerű feladatokat láttak el, a **iubilator** a győztes ünneplésének fényét emelte. HÖNLE-HENZE: *Römische Amphitheater*, 184.

³³³ Tertullianus megjegyzésével (spect. 22.) kapcsolatban ld. 48. o. 249. j. Tertullianus különben sem lehetett járatos ebben a kérdésben, és inkább a látványosságok iránti ellenszenve tükröződik írásában.

bizonyos napokon körbevágta a városban, és mintegy tréfából különféle csalásokat és lopásokat követhettek el. Ezt a szokást Nero törölte el.³³⁴ Az egyes rendelkezések azonban nem tudtak gátat szabni a kocsihajtók féktelenségének, amit sebezhetetlenségük és felmagasztalásuk tudata csak még jobban erősített.³³⁵

A keresztény korban azonban bizonyos cselekményük miatt mégis elmarasztalták őket. A kocsihajtók ugyanis kis tábláskákat (*tabellae defixionum*) ástak el a pálya homokjában. Ezek ólomból készültek, gyakran tokba tekerve, görög vagy latin nyelvű mágikus feliratokkal, melyekkel a konkurens csapat versenyzőit a démonoknak ajánlották, hogy ily módon hátráltatva őket meg tudják szerezni az elsőbbséget. Egyes tábláskákon a következő versenyben szereplő kocsihajtó és ló neve is szerepelt.³³⁶ Valószínűleg ebből az okból kifolyólag a mágikus cselekményeket tiltó rendeletben külön kiemelték az *agitorokat*, mint a legtöbb ilyen bűncselekményt elkövető csoportot, hogy még ők sem menekülhetnek meg a halálbüntetéstől.³³⁷

A kocsihajtók, éppúgy mint a gladiátorok, lovaikkal együtt nagy népszerűségnek örvendtek Rómában. A városban mindenfelé lehetett találkozni a kocsihajtók szobraival és falra festett képeivel, melyek a győztes dicsőségét akarták megörökíteni.³³⁸ Ezért egy rendelet Kr. u. 394-ben megtiltotta, hogy a kocsihajtók képét az állam tiszteletét sértő helyekre, pl. kapukra, a császári kultuszt megtestesítő építményekre fessék. Ezekről a helyekről azonnal le kellett őket szedni, és csak a cirkusz bejáratánál maradhattak meg.³³⁹

³³⁴ Suet. Nero 16.

³³⁵ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 189.

³³⁶ THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 140.

³³⁷ C. 9,18,9: *Quicumque maleficiorum labe pollutum audierit deprehenderit occupaverit, ilico ad publicum protrahat et iudiciorum oculis communis hostem salutis ostendat.*

C. 9,18,9,1 *Quod si quisquam ex agitatoribus (id est aurigis) seu ex quolibet alio genere hominum contra hoc interdictum venire temptaverit aut clandestinis suppliciis etiam manifestum reum maleficae artis oppresserit, ultimum supplicium non evadat geminae suspicionis obnoxius, quod aut publicum reum, ne facinoris socios publicaret, severitati legum et debitae subtraxerit quaestioni aut proprium fortassis inimicum sub huiusmodi vindictae nomine consilio atrocior confecerit.*

³³⁸ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 187.

³³⁹ CTh. 15,7,12 (394): *Si qua in publicis porticibus vel in his civitatum locis, in quibus nostrae solent imagines consecrari, pictura pantomimum veste humili et rugosis sinibus agitorem aut vilem offerat histrionem, ilico revellatur, neque umquam posthac liceat in loco honesto inhonestas adnotare personas; in aditu vero circi vel in theatri proscaeniis ut collocentur, non vetamus.*

Hiába szedették le a képeket, a fogathajtók a lakosság minden rétegében hatalmas népszerűségnek örvendtek, és mivel közös beszédtema alapjául szolgáltak, elősegítették, hogy a különféle származású emberek közelebb kerüljenek egymáshoz.

3. A gladiátorok

„Egyesek a mi gladiátori játékaikat kegyetlennek és embertelennek tarthatják, ahogy ezek manapság lejátsszódnak talán azok is. De amikor egy gonosztevő karddal kezében küzd az életéért, akkor talán van a fülnek jobb iskola a fájdalom és halál eltűrésére, de a szem számára biztosan nincs” – írta Cicero egyik művében.³⁴⁰ Ezek az embertelen gladiátorjátékok nem jelentettek többet a római népnek, mint változatos szórakozást és olcsó időtöltést, a küzdő felek számára azonban valóban élet-halál harcot jelentettek, melyben mások gyönyörködtek. Ezek a látványosságok Róma történetének mindig szégyenfoltjai maradnak, és az sem mentheti fel a rómaiakat, hogy nem ők voltak ezen látványosságok kitalálói.³⁴¹

Kik voltak, akik ezeken a véres látványosságokon szerepeltek? Hadifoglyok, elítéltek, rabszolgák és önként jelentkezők.³⁴²

3.1. Hadifoglyok és katonák

A hadifoglyok az elfogás által rabszolgává váltak. Ez a **ius gentium** szerint érvényesült, ezért a rómaiak is erre a sorsra jutottak, ha hadifogságba estek. Az ilyen rabszolgák annak a tulajdonába kerültek, aki elfogta őket, még akkor is, ha parancsba adták, hogy a hadizsákmányt – köztük az embereket is – ki kell szolgáltatni a hadvezérnek, melyből azután egy részt az **aerariumba** szállítottak.³⁴³ Az etruszkoknál a hadifoglyokat nem mérsárolták le, hanem az arénában életre-halálra harcoltatták őket, mint gladiátorokat. A rómaiak az etruszk uralom alatt átvették ezt a szokást a Kr. e. VI. században, és történelmük minden korszakában a hadifoglyok ezrei küzdöttek az arénákban.³⁴⁴

³⁴⁰ Cic. Tusc. 2,41.

³⁴¹ PLETICHA-SCHÖNBERGER: **Die Römer**, 184.

³⁴² FRIEDLÄNDER: **Sittengeschichte**, 221.

³⁴³ KASER: **RPR**, 250.

³⁴⁴ GRANT: **Die Gladiatoren**, 12; 23. A hadifoglyokkal való különféle bánásmódot jól példázza Josephus Flavius a zsidó háború történetében: „/Titus/ **Antiochiai tartózkodása alatt fényesen megünnepelte öccse**

Szerencsésebb hadjáratok után a hadifoglyok tömegeinek elintézésére a legjobb megoldást az ünnepi játékok rendezése jelentette.³⁴⁵ A kivégzés a nyilvános állatviadalokon vagy egyéb hasonló látványosságokon a hadijoghoz úgy is kapcsolódott, hogy nemcsak a hadifoglyokkal szemben alkalmaztak ilyen büntetést, hanem már a köztársaság korában a hadvezér parancsára olyan szabad és nem szabad rómaiakkal is ilyen formában végeztek, akik átálltak az ellenséghez.³⁴⁶ A katonák mentesek voltak ez alól a büntetés alól, mégis kivételt tettek, ha valaki átszökött az ellenséghez, majd visszatért. Ezeket a katonákat megkínózták és a vadállatok elé vetették, vagy keresztre feszítést alkalmaztak büntetésként.³⁴⁷ Az ilyen büntetés alóli mentesség nemcsak a katonákat illette meg, hanem a veteránokat, sőt még azok gyermekeit is.³⁴⁸ Azonban ha valakit előzőleg ítélték állatviadalra, és a büntetés elől menekülve jelentkezett háborús szolgálatra, ha elfogták, végre kellett hajtani az ítéletet.³⁴⁹

Ha egy katonát az ellenséghez való átszökés miatt mégis elítéltek, akkor is megillette őket egy privilégium. Ugyanis ha valakit állat- vagy gladiátorviadalra vagy más módon halálra ítélték, elveszítette végrendelkező képességét, mégpedig az ítélet meghozatalának időpontjától, mivel ekkortól rabszolgává vált. A katonák azonban Hadrianus **rescriptuma** alapján ekkor is végrendelkezhettek, mégpedig katonai végrendelet³⁵⁰ formájában. Ha az elítélt már korábban készített katonai végrendeletet – még az ítélet előtt – akkor sem kellett végakarátát újból kinyilvánítania, hanem azt a **factiót** állították fel, hogy a korábban készített

születésnapját, és tiszteletére rengeteg zsidó foglyot leöletett; több mint kétezer-ötszáz pusztult el részben az állatviadalokban, részben máglyán, részben az egymással vívott mérkőzésekben,” (Jos. bell. Iud. 7,3; Révay József ford.).

³⁴⁵ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 222.

³⁴⁶ Val. Max. 2,7,13.

³⁴⁷ Mod. D. 49,16,3,10: *Is, qui ad hostem confugit et rediit, torquebitur ad bestiasque vel in furcam domabitur, quamvis milites nihil eorum patiantur.*

³⁴⁸ Men. D. 49,18,1: *Veteranorum privilegium inter cetera etiam in delictis habet praerogativam, ut separentur a ceteris in poenis. Nec ad bestias itaque veteranus datur nec fustibus caeditur.*

Marcian. D. 49,18,3: *Veteranis et liberis veteranorum idem honor habetur, qui et decurionibus: igitur nec in metallum damnabuntur nec in opus publicum vel ad bestias, nec fustibus caeduntur.*

³⁴⁹ Men. D. 49,16,4,1: *Ad bestias datus si profugit et militiae se dedit, quandoque inventus capite puniendus est: idemque observandum est in eo, qui legi se passus est.*

³⁵⁰ A katonai végrendelet mentes volt bizonyos kötöttségektől, melyek azt a célt szolgálták, hogy a hadba vonuló mindenképpen ki tudja fejezni utolsó akaratát. A katonai végrendeletre vonatkozó szabályok azonban békeidőben is érvényesültek. Vö. KASER: **RPR I**, 569.

végrendelet, melynek érvényességét kívánta, csak az ítélet után született, és így a **rescriptum** alapján érvényben maradhatott.³⁵¹

3.2. A bűnözők

A játékokon való részvételre szóló ítéletnek két típusa volt, és azokon belül is két fokozat különböztethető meg: a **condemnatio ad gladium**, a súlyosabb, és az **ad ludum gladiatorium**, az enyhébb fokozat. A kettő közti különbséget Ulpianus magyarázza meg. Ezek szerint akit **ad gladium** ítélték el, azt egy éven belül az arénába küldték küzdeni, mégpedig kiképzetlenül, ezért a kivégzés biztosabb módszerének számított. Az **ad ludum**, tehát a gladiátoriskolákba küldött elítélteknek viszont lehetőségük volt rá, hogy – ha nem veszítették életüket idejekorán – akkor elnyerjék a szabadságukat. Három év után megkaphatták a **rudist**, a fakardot, ami azt jelentette, hogy nem kell többet az arénában fellépniük, öt év után pedig a **pileust**, a szabadságot jelképező kalapot, amivel véglegesen felszabadították őket (**manumissio per pileum**).³⁵²

Ez azonban a korai császárkorban valószínűleg még nem érvényesült. Ugyanis a forrásokban találunk arra nézve adatot, hogy ezek a **rudiarii** teljesen szabadok voltak és csak alkalmanként kellett fellépést vállalniuk, azonban nem lehetett őket kényszeríteni erre.³⁵³ Azt azonban nem tudni, hogy az ezekben a forrásokban szereplő **rudiarii** egykor elítéltek vagy rabszolgák voltak-e. A fakard

³⁵¹ Ulp. D. 28,3,6,6: *Sed et si quis fuerit capite damnatus vel ad bestias vel ad gladium vel alia poena quae vitam adimit, testamentum eius irritum fiet, et non tunc cum consumptus est, sed cum sententiam passus est: nam poenae servus efficitur: nisi forte miles fuit ex militari delicto damnatus, nam huic permitti solet testari, ut divus Hadrianus rescripsit, et credo iure militari testabitur. Qua ratione igitur damnato ei testari permittitur, numquid et, si quod ante habuit factum testamentum, si ei permissum sit testari, valeat? An vero poena irritum factum reficiendum est? Et si militari iure ei testandum sit, dubitari non oportet, quin, si voluit id valere, fecisse id credatur.*

³⁵² Coll. 11,7,4: *Est autem differentia inter eos qui ad gladium et eos qui ad ludum damnatur; nam ad gladium damnati confestim consumuntur vel certe intra annum debent consumi; hoc enim mandatis continetur. Enimvero qui in ludum damnantur, non utique consumuntur, sed etiam pileari et rudem accipere possunt post intervallum, siquidem post quinquennium pileari, post triennium autem rudem induere eis permittitur.*

³⁵³ Horat. ep. 1,1,2; Suet. Tib. 7,1.

és a kalap elnyerése közötti időben, az egykori vívóknak a gladiátoriskolában kellett szolgálniuk, mint első vagy második felvigyázó, vagy mint vívómester.³⁵⁴

Ezen kívül a nézők kegyelmet követelhettek azon bajvívók számára, akik ezt ügyességükkel kiérdemelték.³⁵⁵ Akiket azonban állatviadalra ítélték, a **favor populi** céljából nem engedhette el őket a **praeses**, de ha erejük és rátermettségük révén mégis képesek voltak kieszközölni a nép kegyét, a **princeps** hagyhatta jóvá szabadon bocsátásukat.³⁵⁶

A másik fajtája ezen típusú büntetésnek a **condemnatio ad bestias**, a súlyosabb, és az **ad ludum venatorium**, a valamivel enyhébb fokozat.³⁵⁷ A kettő közti különbség itt is az volt, hogy az **ad bestias** elítélteket fegyvertelenül vetették az állatok elé, a másik esetben viszont, az előbbiekhöz hasonlóan, először az erre a célra szakosodott iskolai kiképzésben vettek részt. Az **ad bestias** kivégzési módot a keresztre feszítéssel együtt a kartágói katonai gyakorlatból vették át a rómaiak az I. pun háború idején.³⁵⁸ A **damnatio ad bestias** súlyosságát tekintve az élve elégetéssel (**vivi crematio**), és a keresztre feszítéssel (**damnatio in crucem**) említhető egy sorban.

Ezek a büntetések nem a halálbüntetés különféle fajtái voltak, hanem különféle büntetések, melyeknek saját individualitással és alkalmazási körrel rendelkeztek, még akkor is, ha azonos céljuk volt, mégpedig a bűnös fizikai megsemmisítése. Ezeket a szankciókat elrettentő voltuk miatt **summa supplicia**nak is nevezik a források.³⁵⁹

Az állatok elé vetés a kivégzés biztosabb módszere volt, ugyanis a gladiátorharcok esetén, ahol ember ember ellen küzdött, vagy az állatviadaloknál, ahol szintén lehetőség volt a védekezésre, és ahol egy bizonyos erőegyensúly a harcosok között a látványosság lényegéhez tartozott, fennállt a lehetőség, hogy az elítélt megmeneküljön a halálbüntetés végrehajtása alól. A győztes számára a

³⁵⁴ SCHNEIDER: *Gladiatores*, 775; Ld. még 102. o.

³⁵⁵ Suet. Nero 12.

³⁵⁶ Mod. D. 48,19,31: *Ad bestias damnatos favore populi praeses dimittere non debet: sed si eius roboris vel artificii sint, ut digne populo Romano exhiberi possint, principem consulere debet.*

³⁵⁷ REIN: *Das Criminalrecht der Römer*, 914.

³⁵⁸ WIEDEMANN: *Emperors and gladiators*, 69.

³⁵⁹ SANTALUCIA: *Verbrechen*, 99-100.

nép kegyelmet követelhetett, nem sajnálatból, hanem inkább a küzdő fél rátermettséget díjazva. Ezért a **damnatio in ludum gladiatorium** és a **damnatio in ludum venatorium** nem fenyegették közvetlenül az életet, de azt mégis kockára tették és ezért mégis a halálos ítéletekhez lehet őket közelíteni. Ehhez a büntetési típushoz sorolható még a kényszermunka bányákban (**damnatio in metallum**), hivatali munka a bányákban (**in opus metalli**), egyéb kisegítő, kevésbé veszélyes munkák végzése (**in ministerium metallicorum**), és a köz érdekében végzendő kényszermunka (**damnatio in opus publicum**).³⁶⁰

Plinius egyik levelében arról számol be, hogy egyes városokban előfordult, hogy akiket kényszermunkára, gladiátorviadalra vagy hasonló büntetésre ítélték, az állami rabszolgák feladatait látják el, és mint azok, még illetményt is kapnak. Plinius ekkor azért kérte a császár tanácsát, mert szerinte túl szigorú eljárás volna hosszú idő letelte után visszaállítani a büntetésüket, hiszen a legtöbbjük már öreg és becsületesen él, azonban azt sem találta méltányosnak, hogy ezek az egykori bűnözők hivatalos feladatkört töltsenek be, de azt sem, hogy az érintett települések munka nélkül tartsák el őket. Azt pedig, hogy ne kapjanak valamiféle eltartást, veszélyesnek tartotta. Az elítéltek pedig valószínűleg úgy kerülhették el büntetésük végrehajtását, hogy a **proconsul** vagy a **legatus** elengedte őket a könyörgésükre hallgatva.

A császár válasza erre a levélre a büntetés elévülésének példaként szolgálhat. Ugyanis azt írta, hogy akik jogtalanul kaptak felmentést a büntetés végrehajtása alól, és még nem telt el tíz év, vissza kell állítani a büntetésüket. A tíz évnél korábban elítélteket azonban olyan szolgálatra kell beosztani, mely közel áll az eredeti büntetéshez, azaz a fürdőkhöz, csatornatisztításra vagy útkövezésre osszák be őket.³⁶¹

Ezekkel a büntetésekkel azokat a bűnözőket sújtották, akik nem rendelkeztek római polgárjoggal, a kései császárkorban pedig azokat, akik a **humiliores** közé tartoztak,³⁶² de a **honestiores** körében mindez egyáltalán nem volt megengedett. Azonban az is előfordult, hogy magasrangúakat, római

³⁶⁰ SANTALUCIA: **Verbrechen**, 100.

³⁶¹ Plin. ep. 10,31-32.

³⁶² FRIEDLÄNDER: **Sittengeschichte**, 221.

lovagokat is a vadállatok elé vetettek.³⁶³ A császári önkény különben sem tartotta magát a különféle törvényi előírásokhoz, ha egy látványosság megrendezéséhez nem volt elegendő résztvevő.³⁶⁴

Az ilyen elítéltek kiképzését azonban sokszor mellőzték. Minél drágábbak lettek ugyanis a gladiátorok a Kr. u. II. században, annál többször fordult elő, hogy gyakorlat nélküli bűnözőket küldtek az amfiteátrumba.³⁶⁵

Ad bestias büntették azokat a bűnözőket, akik kivetkőztek emberi mivoltukból, ezért a természet erői elé kellett vetni őket, mert nem tarthattak igényt arra, hogy kulturáltan bánjanak velük.³⁶⁶ Így ilyen sorsra jutottak azok, akik **sacrilegiumot** követtek el, tehát azok, akik éjjel rablás vagy feldúlás szándékával betörték egy templomba. Ha valaki nappal vitt el a templomból valamilyen csekélyebb dolgot, ha a **honestiores** közé tartozott, száműzték, ha **humilior** volt, bányamunkára ítélték.³⁶⁷

Az államellenes bűncselekményeket elkövetőkre is hasonló sors várt. Vadállatok elé vetették, keresztre feszítették vagy szigetre száműzték azt, aki zendülést vagy zűrzavart keltett, fellázította a népet.³⁶⁸ A **lex Iulia de maiestatis** szabályai szerint ítélték el azt, akinek a tanácsával az **imperator** vagy a **res publica** ellen fegyverkeztek, vagy a csapatát csapdába csalták, vagy aki az **imperator** parancsa nélkül háborút viselt vagy sorozást tartott, fellázította a hadsereget vagy dezertálásra buzdított. Ezeket a **principatus** kezdetén száműzték, a későbbiek folyamán azonban a **humilio**rokat a vadállatok elé vetették, a **honestior**okat pedig lefejezték. A törvény értelmében ezt a bűncselekményt nemcsak tettekkel, hanem felségsértő kijelentésekkel is el lehetett követni.³⁶⁹

³⁶³ Suet. Cal. 27.

³⁶⁴ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 222.

³⁶⁵ GRANT: *Die Gladiatoren*, 24.

³⁶⁶ WIEDEMANN: *Emperors and Gladiators*, 77.

³⁶⁷ PS. 5,19: *Qui noctu manu facta praedandi ac depopulandi gratia templum irrumpunt, bestiis obiciuntur: si vero per diem leve aliquid de templo abstulerint, vel deportantur honestiores vel humiliores in metallum damnantur.*

³⁶⁸ PS. 5,22,1: *Auctores seditionis et tumultus vel concitatores populi pro qualitate dignitatis aut in crucem tolluntur aut bestiis obiciuntur aut in insulam deportantur.* Vö. Paul. D. 48,19,38,2.

³⁶⁹ PS. 5,29,1: *Lege Iulia maiestatis tenetur is, cuius ope consilio adversus imperatorem vel rem publicam arma mota sunt exercitusve eius in insidias deductus est, quive iniussu imperatoris bellum gesserit dilectumve habuerit, exercitum comparaverit sollicitaverit, deseruerit imperatorem. His antea in perpetuum aqua et igni interdicebatur: nunc vero humiliores bestiis obiciuntur vel vivi exuruntur,*

A **lex Cornelia de sicariis et veneficiis** az emberölés különféle módozatait büntette. A császárkorban való továbbfejlesztése szerint aki embert ölt, ilyen vagy lopási szándékkal fegyvert tartott magánál, aki emberölési szándékkal mérget birtokolt, vett vagy szerzett, hamisan tanúskodott, hogy valakit halálra ítéljenek, ha **honestior** volt lefejezték, ha **humilior**, keresztre feszítették vagy a vadállatok elé vetették.³⁷⁰

E törvény szerint ítélték el a mágikus gyilkosságokat is. Így aki embert áldozott, vagy annak vérével mutatott be áldozatot, vagy szent helyet beszennyezett vele, a vadállatok elé vetették, vagy ha **honestior** volt, fejét vették.³⁷¹ Aki bűbájosságot követett el, a beavatottat keresztre feszítették vagy vadállatok elé vetették, magát az elkövetőt pedig élve elégették.³⁷² Ebbe a körbe tartozott az is, ha éjszakai rituálék rendezése során valakit megbűvöltek vagy elbájoltak. A büntetésük ezeknek is keresztre feszítés vagy vadállatok elé vetés volt.³⁷³ A törvény értelmében a gyújtogatókat száműzésre ítélték, Ulpianus szerint azonban azt, aki a városban szándékosan okozott tüzet, ha **humilior** volt, a vadállatok elé vetették, ha valamilyen más rendbe tartozott, lefejezték.³⁷⁴

A **lex Cornelia de falsis** többek között arról rendelkezett, hogy ha valaki egy aranyérmét bekarcolt, bevágott vagy leutánczolt, ha ezt egy szabad személy követte el, **ad bestias** ítéljék, ha rabszolga, **summum supplicium** sújtsa.³⁷⁵ Ez a különbségtétel azért érdekes, mivel, mint az előbb láthattuk, elrettentő volta miatt

honestiores capite puniuntur. Quod crimen non solum facto, sed et verbis impiis ac maledictis maxime exacerbatur.

³⁷⁰ PS. 5,23,1: *Lex Cornelia poenam deportationis infligit ei qui hominem occiderit eiusve rei causa furtive faciendi cum telo fuerit, et qui venenum hominis necandi causa habuerit vendiderit paraverit, falsum testimonium dixerit, quo quis periret, mortisve causam praestiterit. Quae omnia facinora in honestiores poena capitis vindicari placuit, humiliores vero in crucem tolluntur aut bestiis obiciuntur.*

³⁷¹ PS. 5,23,16: *Qui hominem immolaverint exve eius sanguine litaverint, fanum templumve, polluerint, bestiis obiciuntur, vel si honestiores sint, capite puniuntur.*

³⁷² PS. 5,23,17: *Magicae artis conscios summo supplicio adfici placuit, id est bestiis obici aut cruci suffigi. Ipsi autem magi vivi exuruntur.*

³⁷³ PS. 5,23,15: *Qui sacra impia nocturnave, ut quem obcantarent defigerent, fecerint faciendave curaverint, aut cruci suffiguntur aut bestiis obiciuntur.*

³⁷⁴ Coll. 12,5,1: *Incendiariis lex quidem Cornelia aqua et igni interdici iussit, sed re varie sunt puniti. Nam qui data opera in civitate incendium fecerunt, si humillimo loco sunt, bestiis subici solent, si in aliquo gradu et Romae id fecerunt, capite puniuntur: aut certe... adficiendi sunt, qui haec committunt.* Vö. Ulp. D. 47,9,12,1.

³⁷⁵ Ulp. D. 48,10,8: *Quicumque nummos aureos partim raserint, partim tinxerint vel finxerint: Si quidem liberi sunt, ad bestias dari, si servi, summo supplicio adfici debent.*

a vadállatok elé vetés is **summum supplicium**nak, főbenjáró büntetésnek számított.³⁷⁶

A **parricidium**, azaz a rokongyilkosság büntetésének szokásjogilag kialakult formája volt, hogy a tettest véresre vesszőzték, és egy kutya, kakas, vipera és majommal zsákba varrták, és a tengerbe vetették. Ha azonban a közelben nem volt tenger, Hadrianus **constitutio**ja szerint a vadállatok elé kellett vetni.³⁷⁷

Az útonállót általában azon a helyen, ahol a tevékenységét folytatta, keresztre feszítették, hogy másokat elrettentsenek a hasonló bűncselekmények elkövetésétől, és hogy a meggyilkoltak hozzátartozói is így találjanak vigasztalást. Néha azonban ezeket a rablókat a vadállatok elé vetették.³⁷⁸

Ezen a helyen kell a teljesség kedvéért – hiszen a keresztényüldözések jogi vonatkozásai egy önálló dolgozat témájául szolgálhatnak – említést tenni arról, hogy a keresztényeket is a vadállatok elé vetéssel büntették. Arról, hogy mi volt a felelősségre vonás jogi alapja, különféle nézetek alakultak ki: az egyik szerint a keresztények ellen egy önálló jogszabályt hoztak, amely alapján felelősségre vonták őket. Ez lehetett **lex, senatus consultum** vagy egy császári **edictum**. A másik felfogás szerint az üldözést általános büntetőjogi kategóriákra alapozták, mint **maiestas, sacrilegium, infanticidium, incestum, magia, factio illicita**hoz vagy **religio externa**hoz való tartozás. Végül van olyan nézet is, amely szerint a közrend érdekében a **magistratusi** rendőri hatalom volt a keresztényüldözések alapja.³⁷⁹

Mindegyik nézet mellett számos érvet, ellenérvet lehet felhozni, a mi témánk szempontjából azonban annak van jelentősége, hogy a keresztények

³⁷⁶ Marc. D. 48,19,11,3: *Capitis poena est bestiis obici vel alias similes poenas pati vel animadverti.*

³⁷⁷ Mod. D. 48,9,9: *Poena parricidii more maiorum haec instituta est, ut parricida virgis sanguineis verberatus deinde culleo insuatur cum cane, gallo gallinaceo et vipera et simia: deinde in mare profundum culleus iactatur. Hoc ita, si mare proximum sit: alioquin bestiis obicitur secundum divi Hadriani constitutionem.*

³⁷⁸ Call. D. 48,19,28,15: *Famosos latrones in his locis, ubi grassati sunt, furca figendos compluribus placuit, ut et conspectu deterreantur alii ab isdem facinoribus et solacio sit cognatis et adfinibus interemptorum eodem loco poena reddita, in quo latrones homicidia fecissent: nonnulli etiam ad bestias hos damnaverunt.*

³⁷⁹ WLOSOK: *Die Rechtsgrundlagen der Christenverfolgungen*, 14-15.

kivégzését a vadállatok elé vetéssel hajtották végre.³⁸⁰ Ezt bizonyítja a jól ismert mondás is: **christianos ad leones**.³⁸¹

Gyakori volt, hogy elrettentés gyanánt a hírhedt vagy kimagasló bűnözőket a provinciákból a fővárosba szállították, hogy megfelelő nyilvánosság előtt, állatviadalon nyerjék el büntetésüket.³⁸²

Míg arról, hogy mely bűnözőket vetették vadállatok elé, számos forrás tanúskodik, arról azonban, hogy kiket ítétek **ad ludum** és **ad gladium**, már nem találunk ilyen egyértelmű utalásokat. Egy rendelkezést ismerünk, melyben szó szerint a gladiátoriskolára ítélet szerepel büntetésként. A **Codex Theodosianus** szerint így rendelték büntetni a **plagiarius**okat, azaz az emberrablókat.³⁸³ **Ad gladium** pedig Hadrianus **rescriptuma** szerint, amit Baetica előjárójához intézett, az **abigei**t, azaz a marhatolvajokat ítélték, de csak azokon a helyeken, ahol ez a bűncselekmény gyakran előfordult, egyébként ezeket a bűnözőket közmunkával büntették.³⁸⁴

Nagy valószínűség szerint ugyanazokat a bűncselekményeket büntették **ad gladium**, mint amiket a vadállatok elé vetéssel. **Ad ludum**mal is ezeket a bűnözőket sújthatták, de közülük is csak azokat, akik koruknál és testalkatuknál fogva erre rátermettek voltak.³⁸⁵ Ezt bizonyítja Quintilianus is, aki arról számol be, hogy egy gladiátoriskolában volt, szent dolgok eltulajdonítói, gyűjtogatók és gyilkosok között.³⁸⁶

Akiket ilyen büntetéssel sújtottak, azok **capitis deminutio maximát** szenvedtek, büntetésrabszolgává, ún. **poenae servivé** váltak. A **capitis deminutio**

³⁸⁰ A különféle vértanúakták erre kellő bizonyítékot szolgáltatnak: pl. Acta Polyc. 2,4; Acta Perp. 7,9.

³⁸¹ Tert. Apol. 40,2; Vö. POYNTON: **The public games**, 85.

³⁸² MOMMSEN: **Strafrecht**, 926.

³⁸³ C.Th. 9,18,1: **Plagiarii, qui viventium filiorum miserandas infligunt parentibus orbitates, metalli poena cum ceteris ante cognitis suppliciis tenebantur. Si quis tamen eiusmodi reus fuerit oblatus, posteaquam super crimine patuerit, servus quidem vel libertate donatus bestiis primo quoque munere obiiciatur, liber autem sub hac forma in ludum detur gladiatorium, ut, antequam aliquid faciat, quo se defendere possit, gladio consumatur. Eos autem, qui pro hoc crimine iam in metallum dati sunt, numquam revocari praecipimus.**

³⁸⁴ Ulp. D. 47,14,1: **De abigeis puniendis ita divus Hadrianus consilio Baeticae rescipit: „Abigei cum durissime puniuntur, ad gladium damnari solent. Puniuntur autem durissime non ubique, sed ubi frequentius est id genus maleficii: aliquin et in opus et nonnumquam temporarium dantur.”** Vö. PS: 5,18,2; Coll.: 11,2; Coll. 11,6,1; Coll. 11,7,1.

³⁸⁵ Ulp. D.48,19,8,11: **Quicumque in ludum venatorium fuerint damnati, videndum est, an servi poenae efficiantur: solent enim iuniores hac poena adfici.**

³⁸⁶ Quint. decl. 9,21: **„... in ludo fui – morabar inter sacrilegos, incendiarios et homicidas.”**

maximát nem közvetlenül a tett elkövetése váltotta ki, hanem az ítélet erejénél fogva váltak ezek a bűnözők rabszolgává.³⁸⁷ Az **ad bestias** elítélt gyakran hosszú időt töltött a rabszolgaság **status**ában, hiszen csak a következő játékok alkalmával tudták végrehajtani a büntetést. Ez alatt az idő alatt felügyelet alatt tartották őket, más bűnözők terhére történő vallatás céljából.³⁸⁸

Az ilyen személyek öröklési jogait is erősen korlátozták. A lefejezésre, **ad bestias**, **ad gladium** vagy más módon halálraítéltek végrendelete érvénytelenné vált, mégpedig nem a végrehajtástól, hanem az ítélet kimondásától kezdve, hiszen **poenae servus**szá is ettől az időponttól váltak az elítéltek. Mivel a végrendelezési képességnek a végrendelet készítésétől a megnyílásig, azaz a halálig fenn kellett állnia, ha az örökhagyó **capitis deminutió**t szenvedett, a végrendelet utólagosan érvénytelenné vált (**testamentum irritum**).³⁸⁹ Ezért, ha a halálraítélt korábban végrendeletet készített, az érvénytelenné vált. Kivételt ez alól a katonák végrendelete jelentett.³⁹⁰

Mivel a **capitis deminutió**t és ezzel együtt a végrendelet érvénytelenségét az ítélet meghozatala váltja ki, felmerülhet a kérdés, mi lesz a végakarát sorsa, ha valakit jogtalanul ítélték el, a büntetést azonban már nem hajtották végre. Erre a kérdésre Ulpianus egy konkrét eset kapcsán adja meg a választ. A jogeset szerint egy **decuri**ót **ad bestias** ítélt el egy olyan hivatalnok, aki nem ítélezhetett volna egy **decurio** ügyében. Mivel az ügy nem az ő **iurisdictió**ja elé tartozott, az ítélet érvénytelennek minősült. Ebben az esetben pedig Ulpianus **responsum**a szerint a **decurio** korábban készített végrendelete nem vált érvénytelenné, és bár ezt nem mondja ki konkrétan, de arra is következtetni lehet, hogy **capitis deminutió**t sem szenvedett az, akit érvénytelenül ítélték el.³⁹¹

³⁸⁷ Macer. D. 48,19,12: *Quod ad statum damnatorum pertinet, nihil interest, iudicium publicum fuerit nec ne: nam sola sententia, non genus criminis spectatur. Itaque hi, in quos animadverti iubetur quive ad bestias dantur, confestim poenae servi fiunt.*

³⁸⁸ Gai. D. 48,19,29: *Qui ultimo supplicio damnantur, statim et civitatem et libertatem perdunt. Itaque praeoccupat hic casus mortem et nonnumquam longum tempus occupat: quod accidit in personis eorum, qui ad bestias damnantur. Saepe etiam ideo servari solent post damnationem, ut ex his in alios quaestio habeatur.*

³⁸⁹ HAUSMANINGER-SELB: **RPR**, 441.

³⁹⁰ Vö. 72. o. 349. j. Ulp. D. 28,3,6,6.

³⁹¹ Ulp. D. 28,3,6,10: *Quid si quis fuerit damnatus illicite poena non sumpta, an testamentum eius irritum fiat, videamus: ut puta decurio ad bestias an capite minuatur testamentumque eius irritum fiat? Et non*

A **servi poenae** azonban nemcsak nem végrendelkezhettek, hanem – Antoninus Pius császár **rescriptuma** szerint – ha végrendeletben örökössé nevezték őket, azt a részt nem írottnak kellett tekinteni.³⁹²

Iustinianusnál pedig aki büntetésből vált rabszolgává, elvesztette a gyermekei feletti hatalmát is.³⁹³

Constantinus megpróbálta a gladiátorharcokat beszüntetni, és ezért, akit ilyen viadalra ítélték volna, helyette bányamunkára küldték.³⁹⁴ I. Valentinianus megtiltotta, hogy keresztényeket és udvari embereket valamilyen vétség miatt gladiátoriskolába adják.³⁹⁵ Állatviadatok rendezését azonban továbbra sem tiltották, ezért az **ad bestias** büntetéssel még Iustinianus **Institutió**iban is találkozhatunk.³⁹⁶

3.3 A rabszolgák

Már a köztársaság utolsó éveiben is a nagyobb rabszolgartatók gladiátorcsapatokat tartottak, melyek részben személyes védelmüket szolgálták, részben az általuk rendezett látványosságokon léptették fel őket, részben bérbe adták őket mások gladiátorviadalaira.³⁹⁷ Iulius Caesar az általa **aedilisként** rendezett gladiátorjátékokon több száz párt akart felléptetni. Az ellenfelei, hogy megakadályozzák Caesar így módon történő népszerűvé válását, és karrierje

puto cum sententia eum non tenuerit. Ergo et si quis eum, qui non erat iurisdictionis suae, damnaverit, testamentum eius non erit irritum, quemadmodum est constitutum.

³⁹² Ulp. D. 29,2,25,3: *Si quis plane servus poenae fuerit effectus ad gladium vel ad bestias vel in metallum damnatus, si fuerit heres institutus, pro non scripto hoc habebitur: idque divus Pius rescipit.*

³⁹³ IJ. 1,12,3: *Poenae servus effectus filios in potestate habere desinit.*

³⁹⁴ CTh. 15,12,1 (325): *Cruenta spectacula in otio civili et domestica quiete non placent. Quapropter, qui omnino gladiatores esse prohibemus eos, qui forte delictorum causa hanc condicionem adque sententiam mereri consueverant, metallo magis facies inservire, ut sine sanguine suorum scelerum poenas agnoscant.*

³⁹⁵ CTh. 9,40,8 (365): *Quicumque christianus sit in quolibet crimine deprehensus, ludo non adiudicetur. Quod si quisquam iudicum fecerit, et ipse graviter notabitur et officium eius multae maximae subiacebit.*
CTh. 9,40,11 (367 [366]): *Neminem de numinis nostri sacrario prodeuntem harena suscipiat, lanista doceat, saeva meditatio et pugnatrice exercent; multa si quidem possunt esse supplicia, quibus culpa plectatur.*

³⁹⁶ I. 1,12,3: *Servi autem poenae efficiuntur, qui in metallum damnantur et qui bestiis subiciuntur.*

³⁹⁷ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 223.

bebiztosítását, bár a játékokat nem merték betiltani, Kr. e. 65-ben egy **senatus consultum**ot hoztak, mely meghatározta a magánszemélyek által Rómában birtokolható gladiátorok legnagyobb számát.³⁹⁸ A számokról nem tudósítanak bennünket a források, de Caesar végül háromszázhusz gladiátorpárt léptetett fel a játékokon.³⁹⁹

A rabszolgatartók azzal is megpróbálták több pénzhez jutni, hogy rabszolgáikat eladták a gladiátoriskolákba. Először Hadrianus tiltotta meg, hogy kellő indoklás nélkül a rabszolgákat gladiátor-kiképzőknek adják el.⁴⁰⁰ Marcus Aurelius rendelkezése szerint pedig, ha egy rabszolgát bírói parancs nélkül adtak el állatviadalra, nemcsak az eladót, hanem a vevőt is megbüntették.⁴⁰¹ Ha azonban egy rabszolga főbenjáró bűncselekményt követett el, ura – saját házi ítélete alapján – az arénába küldhette. Ennek a gyakorlatnak a korlátozására született a **lex Petronia**, mely szerint ha egy rabszolgát a tulajdonosa bűnösnek talált, csak akkor lehetett a vadállatok elé vettetni, ha ezt nyilvános bírósági ítélet is helybenhagyta.⁴⁰² Ha viszont egy állatviadalra ítélt rabszolga tulajdonosa fellebbezni akart a rabszolgája miatt, ezt megtehetette, mint **procurator**.⁴⁰³

Ha szökött rabszolgák jelentkeztek az arénában való harcra, Antoninus Pius császár rendelkezése szerint nem kerültek ki uruk **potestas**a alól, hanem vissza kellett őket adni a tulajdonosuknak, akár a vadállatokkal való viadal előtt, akár utána. Ezt azzal indokolta, hogy az ilyen rabszolgák vagy pénzt sikkasztottak, vagy valamilyen súlyosabb bűncselekményt követtek el, és hogy a felelősségre vonást vagy a büntetést elkerüljék, inkább az arénában léptek fel.⁴⁰⁴

³⁹⁸ Suet. Caes. 10.

³⁹⁹ WEEBER: **Panem et circenses**, 12-13.

⁴⁰⁰ SHA. Hadr. 18.

⁴⁰¹ Mod. D. 48,8,11,1: **Servo sine iudice ad bestias dato non solum qui vendidit poena, verum et qui comparavit tenebitur.**

⁴⁰² Mod. D. 48,8,11,2: **Post legem Petroniam et Senatusconsulta ad eam legem pertinentia dominis potestas ablata est, ad bestias depugnandas suo arbitrio servos tradere; oblato tamen iudici servo, si iusta sit domini querela, sic poenae tradetur.** A **lex Petronia** keletkezési ideje vitatott. Gellius nyomán (Gell. 5,14) arra lehet következtetni, hogy a törvény már Tiberius korában létezett. FRIEDLÄNDER: Sittengeschichte, 225.

⁴⁰³ Mod. D. 49,1,18: **Lucius Titius pro servo suo, qui ad bestias datus est, provocationem interposuit: quaero, an huiusmodi appellationis causas per procuratorem reddere possit. modestinus respondit posse.**

⁴⁰⁴ Tryph. D. 11,4,5: **Si in arenam fugitivus servus se dederit, ne isto quidem priculo discriminis vitae tantum sibi irrogato potestatem domini evitare poterit; nam divus Pius rescripsit, omnimodo eos dominis suis reddere, sive ante pugnam ad bestias, sive post pugnam, quoniam interdum aut pecunia interversa,**

A **rei vindicatio** marasztalási szabályai között szerepel, hogy el kell számolni a dologban bekövetkezett károkkal, a gyümölcsökkel, és az alperes részéről végbevitt beruházásokkal. A marasztalási szabályok pedig attól is függnének, hogy az alperes jó-, vagy rosszhiszemű volt-e. Ha egy rabszolga **possessor**a, akit a **rei vindicatio** során marasztaltak, úgy okozott kárt a dologban, azaz a rabszolgában, hogy azt az arénában felléptette és a rabszolga a viadal során életét vesztette, ebben az esetben, mivel a dologban bekövetkezett károkért a jóhiszemű alperes is **omnis culpa** felelt, vélelem állt amellett, hogy az ilyen birtokos gondatlanul járt el, amikor a rabszolgát veszélyes helyre, azaz gladiátorként való küzdelembe bocsátotta.⁴⁰⁵ Ezért meg kellett téríteni a rabszolga értékét.

Ha viszont egy rabszolga eladásra került, az **aedilis curulis edictuma** szerint fel kellett tüntetni rajta, ha az arénában vadállatokkal harcolt.⁴⁰⁶

Augustus a rabszolgákkal és felszabadítottakkal szembeni politikája erősen reakciónak mondható.⁴⁰⁷ Ez nyilvánul meg a **lex Aelia Sentia** szabályaiban is, melynek értelmében, ha egy rabszolgát bűncselekmény miatt állatviadalra, gladiátorküzdelemre vagy gladiátoriskolára ítélték, és később az uruk vagy valaki más felszabadította őket, az így felszabadított a **peregrini dediticii statusát** nyerte el.⁴⁰⁸ Ezek a volt rabszolgák Rómában nem tartózkodhattak, csak a várostól száz mérföldön túli körzetben. Ha ez ellen a szabály ellen vétettek, rabszolgává lettek, és ha mégis szabadon bocsátották őket,

aut commissio aliquo maiore maleficio ad fugiendam inquisitionem vel iustitiam animadversionis in arenam se dare mallent; reddi ergo eos oportet.

⁴⁰⁵ Gai. D. 6,1,36,1: *Qui in rem convenitur, etiam culpa nomine condemnatur. Culpa autem reus est possessor, qui per insidiosa loca servum missit, si is periit, et qui servum a se petitum in arena esse concessit, et si ortuus sit.*

⁴⁰⁶ Ulp. D. 21,1,1,1: *... quid fecerit inve harenam depugnandi causa ad bestias intromissus fuerit.*

⁴⁰⁷ BRÓSZ: *Nem teljes jogú polgárok*, 51.

⁴⁰⁸ Gai. 1,13: *Lege itaque Aelia Sentia cavetur, ut qui servi a dominis poenae nomine vincti sunt, quibusve stigmata inscripta sunt, deinde quibus ob noxam quaestio tormentis habita sit et in ea noxa fuisse convicti sunt, quique ut ferro aut cum bestiis depugnarent traditi sunt, inve ludum custodiamve coniecti fuerint, et postea vel ab eodem domino vel ab alio manumissi, eiusdem condicionis liberi fiunt, cuius condicionis sunt peregrini dediticii.*

akkor az állam rabszolgáivá váltak.⁴⁰⁹ Vagyonukról nem végrendelkezhettek, mert az **quasi** a **patronus**ra szállt.⁴¹⁰

Mi történt abban az esetben, ha egy rabszolga az arénában gladiátorként lépett fel, és a nézők szimpátiáját elnyerve, azok a szabadon bocsátását követelték: köteles volt-e a rabszolga tulajdonosa ezt a követelést teljesíteni? Egy, Marcus Aurelius indítványára született rendelet szerint erre senki sem volt kötelezhető.⁴¹¹

Ha azonban egy rabszolgát felszabadítottak, a **ius iurandum liberti** során nem volt olyan **operae** elvállalására kötelezhető, mely az életét veszélyeztette volna. Ezért nem volt kötelezhető az arénában való fellépésre sem, hiszen élete veszélyeztetése nélkül nem tudta volna teljesíteni.⁴¹²

Az a **libertinus** pedig, akinek legalább két gyermeke volt, mentesült a **patronus**sál szembeni kötelezettségek alól, kivéve azokat, akik állat- vagy gladiátorviadalra kötelezték el magukat.⁴¹³

3.4. Az önként jelentkezők

Gladiátorok azonban nemcsak kényszerből harcolhattak a nézők szórakoztatására. Számosan ugyanis önként jelentkeztek, hogy életüket az

⁴⁰⁹ Gai. 1,27: *Quin etiam in urbe Roma vel intra centesimum urbis Romae miliarum morari prohibentur; et si qui contra ea fecerint, ipsi bonaque eorum publice venire iubentur ea condicione, ut ne in urbe Roma vel intra centesimum urbis Romae miliarium serviant neve umquam manumittantur; et si manumissi fuerint, servi populi Romani esse iubentur; et haec ita lege Aelia Sentia comprehensa sunt.*

⁴¹⁰ Gai. 3,75: *Nam eorum bona qui, si in aliquo vitio non essent, manumissi cives Romani futuri essent, quasi civium Romanorum patronis eadem lege tribuuntur: non tamen hi habent etiam testamenti factionem; nam id plerisque placuit, nec inmerito: nam incredibile videbatur pessimae condicionis hominibus voluisse legis latorem testamenti faciendi ius concedere.*

⁴¹¹ C. 7,11,3 *Divo Marco auctore amplissimus ordo censuit, ne quis spectaculo, quod edatur, actorem suum alienumve servum manumitteret et, si factum esset, pro infecto haberetur.*

⁴¹² Call. D. 38,1,38,pr.: *Hae demeum impositae operae intelliguntur, quae sine turpitudine praestari possunt, et sine periculo vitae; ... nec arenarius manumissus tales operas, quia istae sine periculo vitae praestari non possunt.*

⁴¹³ Paul. D. 38,1,37, pr: *"Qui libertinus duos pluresve a se genitos natasve in sua potestate habebit praeter eum, qui artem ludicram fecerit quive operas suas ut cum bestiis pugnaret locaverit: ne quis eorum operas doni muneris aliudve quicquam libertatis causa patrono patronae liberisve eorum, de quibus iuraverit vel promiserit obligatusve erit, dare facere praestare debeto".*

arénában tegyék kockára. Ezeket nevezték **auctoratus**nak.⁴¹⁴ A források az **auctoratus**októl, azaz a szűkebb értelemben vett gladiátorviadatok résztvevőitől, ahol ember ember ellen harcolt, megkülönböztetik az állatviadatok résztvevőit, akiket **harenarius**oknak neveztek, vagy úgy említik őket, mint akik állatviadalra kötelezték magukat, **quive ad bestias depugnare se locavit**.

Ezt az életutat szabály szerint csalódott, erőszakos emberek választották, továbbá kalandorok, akiket a **pax Romana** egyhangúsága kergetett az arénába. Midőn Severus császár meghatározta, hogy a **praetorianus**ok gárdájában – mely akkor már túlnyomórészt germánokból állt – nem szolgálhatnak többé itáliaiak, az elbocsátott katonák beléptek a gladiátoriskolákba, mégpedig azok, akik nem váltak az alvilág banditáivá.⁴¹⁵ Néhány fiatal pedig inkább beállt öt évre gladiátornak, minthogy elvigyék 20-25 évre légiónak egy távoli provinciába.⁴¹⁶

Az sem volt szokatlan – mint ezt számos felirat bizonyítja – hogy olyan gladiátorok, akik már nyugalomba vonultak, később visszatértek küzdeni. Nagy volt a kereslet irántuk; Tiberiusnak egyszer 1.000 aranyat kellett fizetnie, hogy egy ilyen veterán egyetlen fellépést vállaljon.⁴¹⁷ Ezt az egykori küzdőt, aki gladiátorként rabszolga volt, mikor elköszönt a pályától, szabadon bocsátották, és visszatérésekor sem vesztette el szabadságát. A jelentkezők többsége az alsóbb osztályokhoz tartozott: vagy felszabadítottak voltak, vagy rabszolgák fiai.⁴¹⁸ De akadtak köztük csódbement nemesek, akár a szenátori rendből vagy a császári udvarból, sőt Commodus, mint császár nem egyszer keresett dicsőséget és pénzt az arénában.⁴¹⁹

Mielőtt az **auctoratus**ok jogi helyzetéről írnánk, egy rövid kitérőben szólnunk kell a **lanistá**król. Az elnevezés valószínűleg etruszk eredetű, és

⁴¹⁴ Az „**auctorare**” eredetileg elfogadott jelentése összefüggésben áll az „**augere**”-vel és azt jelenti, hogy gyakorolni, egy cselekedetnek az értékét autoritással megnövelni, ami visszaül arra a jelntésre, hogy felelősséget vagy kockázatot vállalni. Tehát ez azt jelenti, hogy aláveti vagy kiszolgáltatja magát másnak, és felelősséget vállal arra, hogy ad vagy csinál valamit kompenzációért cserébe. Még speciálisabban az „**auctorare se**,” „**auctorari**” azt jelenti, hogy szolgálni, alávetni magát a saját testével. SANFILIPPO: **Gli 'auctorati'**, 182.

⁴¹⁵ GRANT: **Die Gladiatoren**, 26.

⁴¹⁶ WIEDEMANN: **Emperors and gladiators**, 108.

⁴¹⁷ Suet. Tib. 7,1

⁴¹⁸ GRANT: **Die Gladiatoren**, 26.

⁴¹⁹ WEILER: **Der Sport bei den Völkern**, 256.

emlékeztet a **lanius**, azaz hentes szóra. A köztársaság és a korai császárság idején **lanisták** mindenütt voltak, és később a fővároson kívül is sűrűn előfordultak.⁴²⁰

Az önként jelentkezők ugyanis nemcsak a játékok rendezőjénél jelentkezhetek a küzdelemre, hanem egy olyan személynél is, aki azzal foglalkozott, hogy gladiátorokat vett, eladott vagy bérbe adott a játékot rendezők számára, a maga hasznára azonban csak egészen kivételesen rendezett játékot.⁴²¹ Az itáliai **municipium**okban és provinciai városokban ugyanis a helyi **magistratus**ok, akiknek a feladata volt a **munera** megrendezése minden évben, igénybe vették kötelességük teljesítéséhez ezt a különleges vállalkozót. Hírhedt fickók voltak, a halállal kufárkodtak, és ugyanúgy siralmas hírben álltak, mint a kerítők, a **lenones**.⁴²² Volt aki magát közülük a gladiátorcsapat ügyvivőjének hívta – **negotiator familiae gladiatoriae**.⁴²³ Ha a **lanisták** értették a dolgukat, nagyon tekintélyes jövedelemre is szert tehettek, mert egy jól kiképzett gladiátornak igen magas volt az ára, és rendkívül keresett cikknek számított.⁴²⁴

Akik **auctoratus**nak szegődtek, egy szerződésben kellett lekötelezniük magukat a **lanistának**. Ez úgy ment végbe, hogy a néptribunus előtt ki kellett jelentenie, hogy a szerződés ideje alatt hagyja magát megégetni, megkötözni, megkorbácsolni és fegyverrel elpusztítani – **uri, vinciri, verberari ferroque necari, et quicquid aliud Eumolpus iussisset. Tanquam legitimi gladiatores domino corpora animasque religiosissime addicimus**.⁴²⁵ GRANT szerint aki magát így lekötelezte, az a szerződés időtartamára rabszolgává vált. Ennek az állításnak azonban több forráshely is ellentmond. Így Gaius azt írja Institúcióiban, hogy néha szabad ember ellopása is megtörténik, mint pl. a **potestas**unk alatt lévő gyermekeinké, vagy ha a **manus** alatti feleségünket, vagy akit nekünk odaítéltek, vagy az **auctoratus**unkat lopják el:

⁴²⁰ GRANT: *Die Gladiatoren*, 42.

⁴²¹ AUGUET: *Kegyetlenség és civilizáció*, 288.

⁴²² CARCOPINO: *So lebten die Römer*, 268; Vö. Iuv. sat. 3,157.

⁴²³ GRANT: *Die Gladiatoren*, 42.

⁴²⁴ TARNOWSKI: *Gladiátorok*, 16.

⁴²⁵ Petron. sat.117; ld. még: Sen. ep. 37,2,1; Horat. sat. 2,7,58.

Gai. 3,199: *Interdum autem etiam liberorum hominum furtum fit, velut si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sunt, sive etiam uxor, quae in manu nostra sit, sive etiam iudicatus vel auctoratus meus subreptus fuerit.*

A Codexben is találunk arra nézve **rescriptumot**, hogy aki nem ítélet alapján kényszerül a vadállatokkal való viadalra, hanem önként lett **harenarius**, annak mind a **status libertatisa**, mind a **status civitatisa** megmaradt:

C. 3,28,11: *In harenam non damnato, sed sua sponte harenario ... civitas et libertas manet.*

A rabszolgák a gazdájuk akaratából, a **lanistával** kötött **locatio conductio** vagy **emptio venditio** által váltak gladiátorrá, az **auctoratusok** azonban a saját akaratukból, saját maguk kötöttek egy szerződést a vívómesterrel, melyben ellenérték fejében lekötelezték magukat.⁴²⁶

Ezen kívül pedig, ha rabszolgák lettek volna, nem beszélhetnénk arról, hogy **infamisok** voltak, hiszen ez a kérdés fel sem merülhet egy rabszolga esetében. Ezért FÖLDI-HAMZA tankönyvének megállapítása helyes, mely szerint ezek a személyek nem lettek rabszolgák, hanem félszabad állapotba kerültek, ami alatt olyan jogi helyzetet kell értenünk, midőn valaki amellet, hogy jogilag szabadnak tekintendő, ténylegesen a rabszolgasághoz hasonló helyzetben van.⁴²⁷ Ez pedig adott esetben szükséges is volt, hiszen – mint később látni fogjuk – a gladiátornak elszegődöttek ugyanúgy adták, vették, bérbe adták, mint a dolognak számító rabszolgákat. A rabszolgák, hadifoglyok és elítéltek közül kikerült gladiátorokkal ellentétben az **auctoratusoknak** nem volt kötelező a gladiátoriskolában lakni. Bár a szolgálattételre rendszeresen kellett jelentkezniük, egyébként szabadon mozoghattak.⁴²⁸

A szerződést, melyben a fellépésért adandó összeget is meghatározták,⁴²⁹ az **auctoratusok** a **lanistával** abban a reményben kötötték, hogy ha 25-40 fellépés

⁴²⁶ SANFILIPPO: Gli 'auctorati', 183.

⁴²⁷ FÖLDI-HAMZA: *A római jog*, 218.

⁴²⁸ TARNOWSKI: *Gladiátorok*, 15.

⁴²⁹ *SC de sumptibus ludorum gladiatorum minuendis* alapján, nem lehetett több 2.000 HS-nál. 58. *ne ampliore pretio lanistae praebent, quam binis milibus*. (FIRA I. 299.). Mivel ez a SC a Rómán kívüli városokra volt érvényes, valószínű, hogy a fővárosban, ez az összeg valamivel magasabb lehetett. A díj ilyen alacsony szinten való meghatározása azt a célt szolgálta, hogy a pénzügyileg nehéz helyzetbe jutott

után életben maradtak, elnyerhették a szabadságot jelképező fakardot, és egy meghatározott pénzösszeget. Vagy ha mégis meggondolták magukat, és ki tudták fizetni a megállapított váltságdíjat, felbonthatták a szerződést. Ezek a gladiátorok **infamissá** váltak, a hóhérokkal és hullamosókkal kerültek egy megítélés alá.⁴³⁰ Hogy ennek ellenére miért álltak mégis sokan gladiátornak? A győzteseket gazdagon megjutalmazták, a híres küzdők magas díjat követelhettek egyetlen fellépésükért. A díszes öltözet, a győztesnek járó pálmaág és aranylánc, mind vonzerővel bírt. Ezen kívül a kimagasló bajvívók meglehetősen népszerűségnek örvendtek Rómában, a legfelsőbb körökben is voltak csodálói.⁴³¹

Amellett viszont, hogy sztárokként ünnepelték a legügyesebb gladiátorokat, jogi megítélésük szerint a megvetettek közé tartoztak. Így ha valaki a saját házában házasságtörésen kapta rajta a feleségét, ha a csábító egy rabszolga vagy egy olyan személy volt, aki bérért gladiátor- vagy állatviadalra kötelezte el magát, szabadon meg lehetett ölni.⁴³²

Ha egy perben elkerülhetetlen volt, hogy egy **harenarius**t hallgassanak ki tanúként, ezt csak kínvallatás során lehetett megtenni.⁴³³

Egy másik helyen az állatviador leányát egy sorban említik a rabszolgák leányaival. A **humiles** körébe sorolják be őket, mint olyanokat, akiknél ez a származás relatív házassági akadályt jelentett, hiszen a szenátori rangúak nem házasodhattak **harenarius**ok lányával.⁴³⁴ Még a késő császárkorban is találunk rendelkezést arra nézve, hogy ha egy **senator**nak egy gladiátor lányától született gyermeke, akkor a **senator** veszítse el a polgárjogát, és **infamis** legyen. Ha az apa

polgárokat visszatartsa az ilyen módon való pénzkereséstől, vagy hogy ne hagyják magukat a vállalkozóktól játékra kényszeríteni.

⁴³⁰ AIGNER: *Zur gesellschaftlichen Stellung*, 207.

⁴³¹ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 227-228.

⁴³² Coll. 4,3,2: *Ergo secundam leges viro etiam filiofamilias permittitur domi suae deprehensum adulterum interficere servum, et eum qui auctoramento rogatus est ad gladium, vel etiam illum qui operas suas, ut cum bestiis pugnaret, locavit.* Ebből a forráshelyből is kitűnik, hogy sem az **auctoratus**ok, sem a **harenarius**ok nem váltak rabszolgává, hiszen külön említi meg a rabszolgákat, akik szintén szabadon megölhetők.

⁴³³ Arcad. D. 22,5,21,2: *Si ea rei condicio sit, ubi harenarium testem vel similem personam admittere cogimur, sine tormentis testimonio eius credendum non est.*

⁴³⁴ C. 5,5,7,2: *Humiles vero abiectasque personas eas tantummodo mulieres esse censemus: Ancillam ancillae filiam, libertam, libertae filiam, scaenicam vel scaenicae filiam, tabernariam vel tabernarii vel lenonis aut harenarii filiam, aut eam quae mercimoniis publice praefuit: Ideoque huiusmodi inhibuisse nuptias senatoribus harum feminarum, quas nunc enumeravimus.*

adott valamit egy ilyen gyereknek, vegyék el tőle a vagyonát, és adják a törvényes leszármazójának, bátyjának, nővérének, apjának, anyjának. A feleségnek adott vagyont is vissza kellett venni.⁴³⁵

Bár az örökségüket megkaphatták,⁴³⁶ törvényes öröklési joguk érintetlen maradt, és érvényesen ki lehetett őket tagadni, nem illette meg őket sem az **accusatio de inofficioso testamento**, sem a **bonorum possessio**. Azonban ha az apa maga is ilyen mesterséget űzött, már nem volt joga a fiát **indignus**nak nyilvánítani.⁴³⁷ Ehhez hasonlóan, aki maga szerződött vadállatokkal való viadalra, a **SC Orficianum**⁴³⁸ szerint nem örökölhet az anyja után. Méltányosságból örökölhettek így, ha az, akinek a **potestas**a alatt állt, maga is harcolt az arénában.⁴³⁹

Perlési jogaik is csorbát szenvedtek. Így a **praetor** nem engedte meg azoknak, akik állatokkal való harcra szerződtek, hogy más ügyében postuláljanak. A rómaiak azonban különbséget tettek az arénában pénzért és az ingyen fellépők között. Míg azok, akik ellenszolgáltatás nélkül, azért léptek fel az arénában, hogy ügyességüket és bátorságukat bizonyítsák, nem szenvedtek **infamiát**, addig azok, akik ezt fizetség fejében tették, elvesztették a másért való perlés jogát a **praetor** előtt. Ha viszont valaki az arénán kívül azért vállalkozott akár ingyen, akár fizetség fejében vadállatok elejtésére, mert azok a környéken kárt okoztak, nem szenvedett becsületcsökkenést. A **harenarius**ok azonban csak

⁴³⁵ CTh. 4,6,3 (336): *Senatores seu perfectissimos, ...placet maculam subire infamiae et peregrinos a Romanis legibus fieri, si ex ...harenarii filia ... publicis praefuit, susceptos filios in numero legitimorum habere voluerint aut proprio iudicio aut nostri praerogativa rescripti, ita ut, quidquid talibus liberis pater donaverit, sive illos legitimos seu naturales dixerit, totum retractum legitimae suboli reddatur aut fratri aut sorori aut patri aut matri. Sed et uxori tali quodcumque datum quolibet genere fuerit vel emptione collatum, etiam hoc retractum reddi praecipimus.*

⁴³⁶ Maec. D. 36,1,5: *Sed et qui magna praeditus est dignitate vel auctoritate, harenarii vel eius mulieris, quae corpore quaestum fecerit, hereditatem restituere cogetur.* Társadalmi megítélésüket is jól tükrözi ez a forrás, hiszen a prostituáltakkal említik őket egy sorban.

⁴³⁷ C. 3,28,11: *In harenam non damnato, sed sua sponte harenario constituto legitimae successiones integrae sunt, sicuti civitas et libertas manet. Sed si testamentum parens eius fecit, neque de inofficioso testamento accusatio neque bonorum possessio ei competit: nam talem filium merito quis indignum sua successione iudicat, nisi et ipse similis condicionis est.*

⁴³⁸ Ez a Kr. u. 178-ban született **senatus consultum** lehetővé tette, hogy az elhalt anya után gyermekei, az **agnatok**at megelőzve örököljenek. KASER: **RPR I**, 586.

⁴³⁹ Ulp. D. 38,17,1,6.: *Qui operas suas ut cum bestiis pugnaret locavit quive rei capitalis damnatus neque restitutus est, ex senatus consulto Orphitiano ad matris hereditatem non admittebatur: sed humana interpretatione placuit eum admitti. Idem erit dicendum et si hic filius in eius sit potestate, qui in causa supra scripta sit, posse eum ex Orphitiano admitti.*

más érdekében nem postulálhattak, a saját érdekében ezt nem tiltotta meg a **praetor**.⁴⁴⁰

Severus és Antonius császár rendelete szerint pedig azoknak, akik nem rendelkeztek **ius postulandi**val, a **ius legatuma** is hiányzott, így aki az arénába szerződött harcolni, az sem rendelkezik **ius legatuma**val.⁴⁴¹ Ezen kívül a **ius accusandi**tól is megfosztották őket.⁴⁴²

A színészekkel együtt a gladiátorok is ki voltak zárva a közéletből és különböző közfunkciókból. A **municipium**okban nem tölthettek be közfunkciót. A **lex Tabula Heracleensis** mindenkit kizárt a helyi hivatalok betöltéséből, akinek valaha is köze volt ehhez a mesterséghez. Tehát azt, aki a hivatal megpályázásakor még gladiátor (**quive auctoratus est**), vagy aki a jövőben a pályázáskor lesz elkötelezve, mint gladiátor (**quive auctoratus erit**), de az sem jelentkezhet hivatalra, aki ugyan már nem gladiátor, de egyszer az volt (**quive auctoratus fuit**).⁴⁴³ A **lex Acilia repetundarum** szerint pedig gladiátor nem lehetett **quaestio** bírója sem.⁴⁴⁴

Ha a gladiátorok nem az arénában léptek fel, hanem a harcokban segítségül alkalmazták őket, ott is ugyanolyan megvetésben volt részük.⁴⁴⁵

Nemcsak csodálóiuk voltak azonban az előkelőbb rendekben, hanem akadtak olyan lovagok, akik maguk is gladiátornak szegődtek. A polgárháború ugyanis sok római polgár egzisztenciáját megingatta, sokan elszegényedtek. Ezért egyes ifjak a lovagok soraiból – hogy megélhetésüket biztosítsák –

⁴⁴⁰ Ulp. D. 3,1,1,6: *Removet autem a postulando pro aliis et eum ... et qui operas suas, ut cum bestiis depugnaret, locaverit. Bestias autem accipere debemus ex feritate magis, quam ex animalis genere: nam quid si leo sit, sed mansuetus, vel alia dentata mansueta? Ergo qui locavit solus notatur, sive depugnaverit sive non: quod si depugnaverit, cum non locasset operas suas, non tenebitur: non enim qui cum bestiis depugnavit, tenebitur, sed qui operas suas in hoc locavit. Denique eos, qui virtutis ostendendae causa hoc faciunt sine mercede, non teneri aiunt veteres, nisi in harena passi sunt se honorari: eos enim puto notam non evadere. Sed si quis operas suas locaverit, ut feras venetur, vel ut depugnaret feram quae regioni nocet, extra harenam: non est notatus. His igitur personis, quae non virtutis causa cum bestiis pugnaverunt, pro se praetor permittit allegare, pro alio prohibet.*

⁴⁴¹ Marc. D. 50,7,5,1: *Sed et eos, quibus ius postulandi non est, legatione fungi non posse et ideo harena missum non iure legatum esse missum divi Severus et Antoninus rescripserunt.*

⁴⁴² Ulp. D. 48,2,4: *...ius accusandi non habet ... qui cum bestiis depugnandi causa in arenam intronmissi sunt.*

⁴⁴³ LEBEK: *Rittermusterung*, 53. Tabula Heracl. 112-113: *...ne quis in eorum quo municipio colonia praefectura foro conciliabulo in senatu decurionibus conscreiptisque esto, ... quive depugnandi causa auctoratus est erit fuit fuerit.*

⁴⁴⁴ Lex Acilia 16. (FIRA I. 89.)

⁴⁴⁵ Tac. hist. 2,11; 3,76; Tac. ann. 1,22.

auctoratusnak álltak. Ha a felsőbb rendekből valaki mint gladiátor lépett fel, ez ugyanolyan **status**ához méltatlan magatartás volt, talán még rosszabb, mintha színész lett volna.⁴⁴⁶

A lovagi ifjúság ilyen módon való lezüllése ellen törvényhozás útján is megpróbálták fellépni. Ezt a célt szolgálta a Kr. u. 19-ben hozott SC Larinarum is.⁴⁴⁷

A **senatusi** rendeletek szokásos bevezetőjéből megtudjuk, hogy az Apolló-templom egyik termében hozták, és aláírói között találjuk a jeles jogtudóst, a **schola Sabinianát** alapító Capitót is:

1. **SC**
2. **... in Palatio, in porticu, quae est ad Apollinis. Scribundo adfuerunt C. Ateius L. f. Aniensi Capito, Sex. Pompeius Sex. F. ..., ...**
3. **...,... Octavius C. f. Stellatina Fronto, M. Asinius Curti f. Arnensi Mamilianus, C. Gavius C.f. Poblilia Macer quaestor, A. Didius ...f... Gallus quaestor.**

Ebben az ügyben két **senatusi** ülést is tartottak. Az elsőn megbízták Marcus Silanus és Lucius Norbanus **consulokat**, hogy készítsenek egy dokumentációt – egy **commentariust** – azokról a **senatusi** rendeletekről, melyek eddig is megtiltották, hogy a szenátori rendűek rangjuk ellenére gladiátorként vagy színészként fellépjenek:⁴⁴⁸

4. **Quod M. Silanus L. Norbanus Balbus consules verba fecerunt, „commentarium ipsos Composuisse” – sic uti negotium iis datum erat – „de senatus consultis ad liberos**
5. **senatorum pertinentibus aut ad eos, qui contra dignitatem ordinis sui in scaenam ludumve se darent,**

⁴⁴⁶ GRANT: **Die Gladiatoren**, 28.

⁴⁴⁷ Ez a SC arról kapta nevét, hogy a bronztablát, melyen a rendelet szövege szerepel az antik Larinum helyén találták meg. A lelet egészen újkeletű, először 1978-ban Mariano MALAVOLTA publikálta. A szöveg még mindig kutatás tárgyát képezi, ebben az írásban LEBEK: **Standeswürde und Berufsverbot** c. tanulmányában közzétett szöveget használtam fel.

⁴⁴⁸ LEBEK: **Rittermusterung**, 45.

Az első rendelkezést, mely a **senatorok** küzdelmét tiltotta az arénában, Kr. e. 46-ban adták ki.⁴⁴⁹ A polgárháború után ugyanis sokan próbáltak a szenátorok közül gladiátorként fellépni. Caesar azonban megakadályozta, hogy egy hivatalban lévő szenátor nyilvános gladiátorküzdelemben vegyen részt, azonban egy **praetori** leszármazott és olyan szenátor, aki éppen nem volt hivatalban, felléphetett.⁴⁵⁰ Egy **senatus consultum** Kr. e. 38-ban azonban megtiltotta, hogy bármely szenátor vagy azok fiai gladiátorként harcoljanak.⁴⁵¹ Augustus ezeket a tilalmakat nem vette szigorúan. Így már Kr. e. 29-ben Quintus Vitellius **senator** mint gladiátor lépett fel.⁴⁵² A Kr. e. 22-ben hozott rendelkezés a tilalmat a **senatorok** unokáira és – tágabban értelmezve – a lovagokra is kiterjesztette.⁴⁵³ A tilalmakat azonban többnyire megszegték,⁴⁵⁴ sőt Kr. u. 12-ben a lovagoknak kifejezetten megengedték, hogy gladiátorként fellépjenek, midőn a korábbi előírásokat eltörölték.⁴⁵⁵

Valószínűleg ezekre a korábbi tilalmakra vonatkozó adatot találunk Suetoniusnál: *et ex iuventute utriusque ordinis profligatissimus quisque, quominus in opera scaenae harenaeque edenda senatus consulto teneretur, famosi iudicii notam sponte subibant.*⁴⁵⁶ De mit jelent itt az, hogy a két nemesi rendből való elvetemült fiatalok önként vállalták a szégyenletes büntetést, csak hogy a **senatus** határozata ne gátolhassa fellépésüket a színházban vagy az arénában? És ehhez hasonlót olvashatunk a továbbiakban a **senatus consultum**ban is:

et facere iuvenes ad-

1. *versus senatus consulta, quae de ea re facta essent superioribus annis, adhibita fraude qua maiestatem senatus minuerent: quid de ea re fieri placeret?”*

⁴⁴⁹ Cass. Dio 43,23,5.

⁴⁵⁰ LEVICK: *SC Larinarum*, 105.

⁴⁵¹ Cass. Dio 48,43.

⁴⁵² Cass. Dio 51,23.

⁴⁵³ Cass. Dio 54,2,5.

⁴⁵⁴ Suet. Aug. 43,3; Cass. Dio 53, 31,3.

⁴⁵⁵ Cass. Dio 56,25.

⁴⁵⁶ Suet. Tib. 35,2.

Mit tehettek ezek az ifjak, mellyel a **senatus** tekintélyét csorbították, hogy megkerüljék a korábbi rendeleteket? A **lex Roscia** és a **lex Iulia theatralis**⁴⁵⁷ szerint a lovagi rendbe tartozóknak privilégiumok volt arra, hogy a színházban az első tizennégy sorban üljenek.

A korábbi **senatus consultumok** úgy rendelkeztek, hogy akinek privilégiuma van arra, hogy az első tizennégy sorban üljön, azok nem léphetnek fel a színházban vagy az arénában, ha ezt mégis megtették volna, büntetésük nagy valószínűség szerint száműzetés volt. Mivel erről a privilégiumról nem lehetett lemondani, sőt akkor sem veszítették el ezt a jogot, ha a lovagi rendtől megkövetelt 400 000 **sestertius** alá csökkent a vagyonuk,⁴⁵⁸ ezért csak a jog kijátszásával tudtak az elszegényedett ifjak az arénában vagy a színházban keresethez jutni. Ez pedig a következőképpen történt: ha valaki becsületcsökkenést szenvedett, melyet bíróság mondott ki, úgy egyéb jogok mellett, elvesztette a **sedendi in equestribus locis iust** is. Ha ezt elvesztették, felléphettek az arénában anélkül, hogy a száműzetéstől kellett volna tartaniuk.⁴⁵⁹ Ezért elegendő volt, ha valaki pl. egy kisebb lopást követett el, ami miatt elmarasztalták, máris becsületcsökkenést „szenvedett”, amely lehetővé tette számára, hogy megszabadulván a színházban biztosított ülőhelyétől, színésznek vagy gladiátornak szegődjön el. A becsületvesztés pedig a száműzetéshez képest jelentéktelen büntetésnek számított.⁴⁶⁰ Erre jött rá a **senatus** is, és hozott újabb határozatot Kr. u. 19-ben.

⁴⁵⁷ Vö. ROTONDI: **Leges publicae**, 374, 462. A **senatorok** Kr. e. 194-től a legelső sorokban ülhettek, majd a görög mintára átépített színházakban az **orchestra** is az ő ülőhelyüket biztosította. A következő tizennégy sor, a **subsellia** a lovagoknak állt rendelkezésére talán már C. Gracchus idejétől. Sulla elvette tőlük a tiszteletbeli helyeket, melyeket azután a **lex Roscia theatralis** Kr. e. 67-ben adott nekik vissza. A **lex Roscia** szabályait Augustus a **lex Iulia theatralissal** újította meg Kr. u. 4-ben. FRIEDLÄNDER: **Die Spiele**, 534.

⁴⁵⁸ Bár a privilégiumról való lemondás lehetetlensége közvetlenül nem bizonyított, mégis következik ez abból, hogy a **senatus consultum** 12. pontjában leírt manővert kellett végrehajtania annak, aki ezt a jogát el szerette volna veszíteni. LEBEK: **Rittermusterung**, 42.

⁴⁵⁹ Ez hasonlít ahhoz, ahogyan a **lex Iulia de adulteriis coercendis**-t kijátszották az előkelő római nők. Augustus e családjogi törvénye szigorúan büntette a házasságtörést – hozomány elvesztése, a vagyon egy részének elkobzása az állam javára, száműzetés – és minden polgárnak megadta a jogot, hogy feljelentést tegyen, ha tudomására jutott egy ilyen cselekmény. A törvény csak tisztességes asszonyokra vonatkozott, prostituáltakra nem. Ezért egyes előkelő férjes római asszonyok bejegyeztették magukat az **aedilis curulis**eknél, akik a prostituáltak (**meretrix**) névjegyzékét (**licentia**) vezették. Vö. FÖLDI: **Prostitúció**, 15-17. Suet. Tib. 35,2.

⁴⁶⁰ Ld. alább SC. 11-14.

Az érintettek körét kitágították, a rendelet által érintve volt a **senatorok** fia, lánya, unokája, dédunokája, továbbá az a férfi, aki maga vagy akinek az apja vagy nagyapja apai vagy anyai ágon, vagy a bátyja, valamint az a nő akinek a férje, apja, nagyapja apai vagy anyai ágon vagy a bátyja egykor jogot bírt arra, hogy a lovagok helyén üljön a színházban:

de ea re ita censuere:

2. **Placere, ne quis senatoris filium filiam, nepotem neptem, pronepotem proneptem, neve quem, cui ipsi cuiusve patri aut avo**
3. **vel paterno vel materno aut fratri, neve quam, cuius viro aut patri aut avo vel paterno vel materno aut fratri ius**
4. **fuisse unquam spectandi in equestribus locis,**

Itt tehát már nemcsak azok esnek a rendelet tilalma alá, akik maguk rendelkeztek a privilégiummal, hanem minden férfi és nő, akit akár távoli családi kötelék fűzött az **ordo senatorius**hoz vagy az **equester ordó**hoz. A **senatus** tehát a két felső rendet egy kiterjesztett körben szeretne volna megvédeni szégyenletes mesterségek űzésétől.⁴⁶¹

A fent nevezettek tehát nem lehetnek olyan szerződések alanyai, melynek alapján színpadon, vagy gladiátorként lépnének fel, vagy vadállatokat kellene ölniük, vagy bármilyen más, ezzel kapcsolatos kisegítő cselekményt (**simile ministerium**) végezniük:

in scaenam produceret auctoramentove rogaret, neve, ut feras confice-

5. **ret aut ut pinnae gladiatorum⁴⁶² raperet aut ut rudem tolleret aliove quod eius rei simile ministerium praestante operam**
6. **praeberet, conduceret; neve quis eorum se locaret.**

A **conduceret** kifejezésből kitűnik, hogy a tilalom ebben az esetben nemcsak a felsoroltakra, hanem a potenciális munkaadókra is vonatkozik, azaz a **lanisták**ra vagy a játékot rendező **magistratusok**ra. Ezáltal próbálták kivédeni, hogy a jövőben a vállalkozó kedvű fiatalok valamiképpen kijátsszák a

⁴⁶¹ LEBEK: *Standeswürde und Berufsverbot*, 75.

⁴⁶² A „gladiátorok tollát ellopni” valószínűleg arra utal, hogy egyes gladiátortípusok sisakját tollbokrétá díszítette, és ezért ha valaki megszerezte a másik sisakját, az egyben a győzelmét is jelentette. Juvenalisnál is találkozunk a „tollrabló gladiátor” kifejezéssel. Iuv. sat. 3,158; Vö. LEVICK: *SC Larinarum*, 102.

rendelkezést, hiszen a másik oldalt is eltiltották a szerződéskötés lehetőségétől. Bár a munkaadókra nem helyeztek kilátásba kifejezetten büntetést, a SC mindig jogalapot szolgáltatott a **senatus**nak büntetés kiszabásához, valamint az ily módon a tilalom ellenére kötött szerződések érvénytelensége is visszatartó erő lehetett.⁴⁶³ A munkavállalók számára is egyértelművé teszi a tilalmat a **neve quis eorum se locaret** pontosítással.

Ezek után ismerteti a **senatus** a fent leírt tényállást, hogy miért kell újból ezzel az üggyel foglalkozniuk, hogy hogyan játszották ki az érintettek a korábbi rendeleteket, melyeket ennek az új SC-nak a végéhez fűznek:

Idque ea de causa diligentius caveri, dum priora senatus consulta subicerentur, quod

7. eludendae auctoritatis eius ordinis gratia quibus sedendi in equestribus locis ius erat, aut publicam ignominiam

8. ut acciperent aut ut famoso iudicio condemnarentur, dederant operam et, posteaquam ei desierant posse sedere in eques-

9. tribus locis, auctoraverant se aut in scaenam prodierant.

A következő pontban olvashtajuk a szankciót, hogy ha valaki a fent megnevezettek közül, rendjének méltóságát megsérti, az nem veheti igénybe az állami temetkezési vállalkozásokat:

Neve quis eorum de quibus supra scriptum est, si contra dignitatem ordinis sui faceret, libitinam haberet,

Ebből láthatjuk, hogy a **senatus** az általános kifejezéssel (**contra dignitatem ordinis sui faceret**) mindenféle olyan cselekményt a rendelet hatálya alá vont, ami a két felső rend tekintélyét sértené, tehát azt is, ha valaki becsületcsökkenést szenvedve elveszíti ülőhelyét a színházban. A szankció nem mindenféle temetésre vonatkozik, hanem csak az állami temetkezési vállalkozásokra, a **libitiná**kat nem lehetett igénybe venni.⁴⁶⁴ Kivételeket is megállapított azonban a **senatus**. Nem lehetett azokat ezzel a szankcióval sújtani, akik már korábban – a rendelet megszületése előtt – a színpadon vagy az

⁴⁶³ LEBEK: *Standeswürde und Berufsverbot*, 74.

⁴⁶⁴ LEBEK: *Standeswürde und Berufsverbot*, 92.

arénában vállaltak fellépést, vagy akik színész, gladiátor, **lanista** vagy kerítő gyermekei voltak:

praeterquam si quis iam prodisset in scaenam operasve suas in harenam locasset

11. *sive natus natave esset ex histrione aut gladiatore aut lanista aut lenone.*

A következő pontban újból egy korábbi SC-ra való hivatkozást találunk. Ezt a SC-ot Kr. u. 11-ben hozták, és arról rendelkezett, hogy egy szabadon született nőnek 20 év alatt és egy szabadon született férfinak 25 év alatt nem lehetett megengedni, hogy gladiátornak szegődjön, vagy munkaerejét színészetnek vagy más becstelen tevékenységnek szentelje. Kivételt képezett az, akit Augustus és Tiberius a hitelezőjének ítélt, és megengedték neki, hogy készpénzért gladiátornak kötelezze el magát vagy munkát vállaljon. Az így szerzett pénzt a **peculium**ához kellett tenni.:

12. *Quodque senatus consulto, quod Manio Lepido T. Statilio Tauro consulibus referentibus factum esset, scriptum comprehensum esset, „ne cui ingenuae quae*

13. *Minor quam annorum XX neve cui ingenuo qui minor quam annorum XXV esset auctorare se operasve suas in scaenam turpesve*

14. *Ad res alias locare permetteretur, nisi qui eorum a divo Augusto aut ab Ti. Caesare Augusto creditori addictus et ab eo*

15. *In vincla coniectus esset, qui eorum: 'is, qui ita coniecisset, auctorare se operasve suas locare aere si sisset, ei id aes*

16. *Ad rem peculiarem redducendum esse' statuissent”,*

Ennek a korábbi SC-nak a címzettjei azonban nem maguk a fiatalok, hanem a hatalomgyakorlójuk, aki nem engedheti, hogy gyermekeit, akik bár már cselekvőképeseek, még fiatalságuk miatti tapasztalatlanságukat kihasználva az arénában való fellépésre szerződtessek. A kivételt a főszabály alól az az eset képezi, ha a **minor** adósrabszolgaságba kerül, mert ekkor lehetővé teszik számára, hogy a tartozás kifizetése céljából gladiátornak álljon, és ezzel készpénzt keressen. Az így szerzett pénz **peculium**hoz való rendelkezésével pedig azt próbálták megakadályozni, hogy az ilyen helyzetbe került fiatalokat se

lehesen az akaratuk ellenére, anélkül, hogy abból nekik is valami hasznuk lenne, becstelen foglalkozás űzésére kényszeríteni.⁴⁶⁵

id servari placere, praeterquam si qui eorum ex iis essent,

22. *de quibus supra scriptum est.*

Azzal, hogy a korábbi SC-ot a **senatus** a továbbiakban is fenntartotta, azt kívánta elkerülni, hogy a jövőben ezt a rendelkezést kihasználva, kiskapukat keresve, büntetlenül lehessen valaki társadalmi helyzete ellenére színész vagy gladiátor.⁴⁶⁶

A rendeletnek azonban nem sok foganatja lehetett, hiszen már Caligula idejében is küzdöttek lovagok az arénában,⁴⁶⁷ Nero idejében pedig semmi sem állta útját, hogy bárki, bárhol szerepeljen, hiszen maga a császár is „példamutató” volt ebben.⁴⁶⁸

A lovagok eltiltását a gladiátorként való fellépésektől Vitellius idejében ismét megerősítették.⁴⁶⁹ Domitianus legalább látszólagosan fáradozott a rendek becsületének fenntartásában.⁴⁷⁰ Marcus Aurelius idejében egy rossz hírű férfiú a szenátori rendből beszámolt arról, hogy a **praetorok** közül ő többeket, mint gladiátort látott harcolni.⁴⁷¹ Maga Commodus is gladiátorként büszkélkedett,⁴⁷² és az őt körülvevő szenátorok között is akadtak követői.⁴⁷³

Ebben a SC-ban felfigyelhettünk arra, hogy a nőket mindig külön említették. Ezt pedig nemcsak azért tették, mert szenátori rangú nők nem lehettek színésznők, hanem gladiátorok sem lehettek. Ugyanis amint az idők során egyre inkább elfajultak a játékok, úgy kaptak nagyobb szerepet a női harcosok is, akiket a görög mitológia női harcosai nyomán amazonoknak neveztek a rómaiak.⁴⁷⁴ Domitianus támogatta a női gladiátorharcokat.⁴⁷⁵ Iuvenalis

⁴⁶⁵ LEBEK: **Standeswürde und Berufsverbot**, 94-95.

⁴⁶⁶ LEBEK: **Standeswürde und Berufsverbot**, 95.

⁴⁶⁷ Suet. Calig. 9.

⁴⁶⁸ Suet. Nero 21.

⁴⁶⁹ Tac. hist. 2,62.

⁴⁷⁰ Suet. Dom. 8.

⁴⁷¹ SHA M. Ant. 12.

⁴⁷² SHA Comm. 15.

⁴⁷³ Cass. Dio 75,8.

⁴⁷⁴ TARNOWSKI: **Gladiátorok**, 15.

kigúnyolja a nem nőies és hűtlen asszonyokat, akik nem tudnak ellenállni a gladiátori edzésnek.⁴⁷⁶ Dio szerint a sok ilyen előkelő rangú asszony miatt tiltotta meg Septimius Severus császár, hogy nők párbajozzanak az arénában.⁴⁷⁷

A gladiátorlét azonban továbbra is vonzó maradt, így egy 357-ből való rendelet a katonák és az udvari emberek számára helyezett kilátásba büntetést, ha gladiátoriskolába jelentkeztek.⁴⁷⁸

Ezek a harcosok nemcsak életükben, hanem még halálukban is megvetettek voltak. Egy felirat tanúsága szerint egy Horatius Balbus nevezetű adakozó a polgároknak és egyéb lakosoknak saját költségére temetőt bocsátott rendelkezésre, nem temetkezhetek azonban oda **auctorati**, továbbá öngyilkosok, akik felakasztották magukat, és hivatásos kerítők. Ez a felirat is bizonyítja, hogy az **auctoratus**ok holtteste szemétnek számított, és tömegsírban végezték, hacsak családjuk, a tulajdonosaik, az egyesületeik, melyekhez tartoztak, barátaik vagy csodálói el nem kérték tetemüket, és egy **sepulchrum** honestumot nem biztosítottak számukra.⁴⁷⁹

Kérdés viszont, hogy mindenkinek, aki önként lépett fel az arénában, ilyen megvetéssel kellett-e számolnia, vagy csak azoknak, akik ezt fizetség ellenében tették. A forrásokban ugyanis olyan eseteket is találunk, mikor valaki csak a harc kedvéért, erejének bizonyítása végett vállalkozott ilyen veszélyes feladatra. Cicerónál olvashatjuk, hogy nemtelen és aljas mindazon napszámos keresete, kinek csak a dolgát, nem a művét fizetik meg; mert az ilyen ember bére zsold (**auctoramentum**), melyért ő rabszolgává alacsonyítja le magát.⁴⁸⁰ Ezen kívül a jogi forrásokban, ahol valamilyen joghátránnyal sújtják az önként fellépőket, ott

⁴⁷⁵ Suet. Dom. 4,2.

⁴⁷⁶ Iuv. sat. 6,111.

⁴⁷⁷ Dio 75,16; Vö. GARDNER: *Women in Roman Law*, 247-248.

⁴⁷⁸ CTh. 15,12,2 (357): *Universi, qui in urbe Roma gladiatorium munus impendunt, prohibitum esse cognoscant sollicitandi auctorando milites vel eos, qui palatina sunt praediti dignitate, sex auri librarum multa imminente, si quis contra temptaverit. Sponte etiam ad munerarium adeuntes per officium sublimitatis tuae ad magistros equitum ac peditum aut eos, qui gubernant officia palatina, oneratos ferreis vinculis mitti conveniet, ut huius legis statuto palatii dignitas a gladiatorio detestando nomine vindicetur.*

⁴⁷⁹ CIL XI 6528; Vö. AIGNER: *Zur gesellschaftlichen Stellung*, 208.

⁴⁸⁰ Cic. off. 1,150: *Inliberales autem et sordidi quaestus mercennariorum omnium, quorum operae, non quorum artes emuntur; est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis.* Ez is csak rabszolgasághoz hasonló helyzetet jelöl, hiszen a bérért teljesen kiszolgáltatottá váltak azok, akik erre vállalkoztak.

is általában „**depugnare** se **locavit**” kifejezés szerepel, tehát ha valaki, **locatio conductio operarum** keretében vállalkozik a megvetendő feladatra, valamint az **auctoratus** elnevezés is erre utal.⁴⁸¹ Ezt a különbségtételt pedig világosan juttatja kifejezésre Ulpianus a D. 3,1,1,6-ban.⁴⁸² Így megállapíthatjuk, hogy ha valaki önként, de ingyen vállalt fellépést, nem érintették a pénzért küzdőket hátrányos helyzetbe juttató szabályok.

3.5. A gladiátoriskolák

Annak megakadályozása érdekében, hogy a gladiátorok fellépésük első pillanatában halálukat leljék az aréna homokjában, először kiképzésben kellett őket részesíteni. A harcra való felkészítés pedig a gladiátoriskolákban történt.

A római köztársaság végéig a gladiátoriskolák alapítása és fenntartása az üzletembereknek vagy a gladiátorjátékok kedvelőinek magánügye volt. Az első általunk ismert iskoláról nem is lehet tudni, hogy ki alapította. Sokáig a capuai iskola volt a római gladiátorképzés központja.⁴⁸³ Még a köztársaság vége előtt alapítottak Rómában egy hasonló intézményt, valószínűleg Pompeius színházánál. Horatius is megemlíti egy gladiátoriskolát, a **Ludus Aemilius**.⁴⁸⁴ Az amfiteátrum mellett működött még egy Augustus-korabeli iskola, Statilius Taurusé. Ez az iskola magántulajdonban, a gladiátorharcokért lelkesedő **gens** Statilia nemzetség kezében volt.⁴⁸⁵

A császárkor elején még nem rendelkeztek a **princeps**ek iskolákkal.⁴⁸⁶ A gladiátorjátékok császári monopolizálása után azonban szükség volt egy császári szervezet kiépítésére, mely a gladiátorok utánpótlásáról gondoskodott. Ezt a feladatot látták el a császári gladiátoriskolák, a **ludi**.⁴⁸⁷ Caligulának már

⁴⁸¹ Ld. 84. o. 412. j.

⁴⁸² Ld. 89. o. 438. j.

⁴⁸³ TARNOWSKI: **Gladiátorok**, 16.

⁴⁸⁴ Horat. ars. poet. 32.

⁴⁸⁵ GRANT: **Die Gladiatoren**, 35.

⁴⁸⁶ FRIEDLÄNDER: **Sittengeschichte**, 232.

⁴⁸⁷ WEEBER: **Panem et circenses**, 14.

valószínűleg volt egy iskolája Rómában,⁴⁸⁸ de Domitianus építtette a négy császári iskolát a Flavius-féle amfiteátrum befejezése után.⁴⁸⁹ Az állatviadorokat is külön iskolában képezték ki, Domitianus négy kaszárnya közül az egyik elsősorban az ő felkészítésükkel foglalkozott.⁴⁹⁰ A négy iskola a **magnus**, **matutinus**, **Dacicus** és **Gallicus** volt. Mind a **ludus magnus**, mind a kevésbé tekintélyes **ludus matutinus** saját lovagrendi **procuratorral** és jelentős személyzettel rendelkezett.⁴⁹¹

A **procuratorok** részben volt légionárius **tribunusok**, részben olyan közigazgatási hivatalnokok közül kerültek ki, akik korábban valamelyik **provincia** pénzügyi igazgatásának vezetését látták el. A gladiátoriskola vezetése egy közbenső lépcsőt jelentett magasabb pénzügyi hivatalok – pl. az örökösödési adó igazgatásának vezetése – betöltéséhez. Még a **subprocurator** hivatala is meglehetősen tekintélynek örvendett.⁴⁹² A másik két **ludi** hivatalnokairól nem rendelkezünk megbízható forrásokkal.⁴⁹³ A gladiátorok kiképzésének feladatát az egyes gladiátortípusok szerinti mesterek, (**doctores**, **magistri**) látták el.⁴⁹⁴

⁴⁸⁸ GRANT a **Ludus magnus** alapítását Claudiusnak tulajdonítja. Mivel azonban Domitianustól kezdve nem rendezhettek többé magánszemélyek **munerát** és a nagy építkezések is ezen uralkodó nevéhez fűződnek, nem valószínű, hogy Claudius építtette volna a **Ludus magnust**, neki valószínűleg egy kisebb iskola volt köszönhető.

⁴⁸⁹ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 233.

⁴⁹⁰ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 249.

⁴⁹¹ HIRSCHFELD: *Die Verwaltungsbeamten*, 289. HIRSCHFELD a feliratok nyomán a következők hivatalnokokat különbözteti meg: A **Ludus magnus**ban: **procurator ludi magni**, **procurator monetarum et eodem tempore procurator ludi magni**, Septimius Severus korából pedig egy lovagrendi **subprocurator**, ezen kívül **praepositus armamentario ludi magni**, **dispensator ludi magni**, **familia gladiatoria Caesaris ludi magni**, **curssor ludi magni**. A **Ludus matutinus**ban: **procurator ludi matutini**, **commentariensis ludi matutini**. Orvosokat többször említenek a feliratok. WEEBER szerint Claudius óta az iskolák a **procurator a muneribus** vezetése alatt álltak (WEEBER: *Panem et circenses*, 14). Ez azonban eléggé valószínűtlen. Ellene szólnak mind a ránkmaradt feliratok, mind a **procurator a muneribus** elnevezése is, ami inkább a játékok megszervezésének a feladatára utal.

⁴⁹² FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 234.

⁴⁹³ HIRSCHFELD: *Die Verwaltungsbeamten*, 290.

⁴⁹⁴ WEILER: *Der Sport bei den Völkern*, 256. Így voltak **doctores Thraecum**, **murmillonum**, **secutorum**, **oplomachorum**, valamint **magistri retiarii** és **Samnitium**. **Thraex**: látónyílásokkal ellátott, tollbokrétás sisakot, a jobb karjukon védőkötetést, ágyékkötőt övvel, lábszárvédőt viseltek, kerek vagy szögletes pajzzsal, hajlított karddal vagy törrel küzdöttek. Az **oplomachus** és **murmillo** ellenfele volt. **Murmillo**: sapkát vagy halat ábrázoló sisakot viseltek, lábszárvédő nélkül, gall pajzzsal, karddal vagy lándzsával harcoltak. A **thraex**ek vagy **retiarius**ok ellenfelei voltak. **Secutor**: látónyílásokkal ellátott, perem és tollbokrétával ellátott sisakot, a bal lábukon lábszárvédőt, ágyékkötőt és övet viseltek, nagy pajzzsal, egyenes karddal küzdöttek. A **samnes** utódja volt, a **retiarius** ellenfele. **Samnes**: a bal lábukon lábszárvédőt, ágyékkötőt és övet, a jobb karjukon védőkötetést, látónyílásokkal ellátott, tollbokrétával és szegéllyel díszített sisakot viseltek. Nagy pajzzsal és egyenes karddal harcoltak. Caligula idején a **samnes** kifejezés eltűnt. **Oplomachus**: a császárkor elején jelentek meg. **Oplomachus**nak nevezték a korábban **samnes**ként jelölt gladiátorokat, a **thraex**ek ellenfelei voltak. A fegyverzetük olyan volt, mint a **samnes**é, a

Valószínűleg a magánkézben lévő gladiátoriskolákat Domitianus bezáratta Rómában, vagy legalábbis erősen korlátozta a működésüket.⁴⁹⁵

Nemcsak Rómában, hanem az itáliai városokban, mint Capuában és Praenestében, és a provinciákban is létesültek kiképzőközpontok.⁴⁹⁶ Ezeknek az iskoláknak is saját igazgatásuk volt. A provinciákban azonban nem voltak olyan nagy számban gladiátorok, hogy minden tartomány saját **procurator**ral rendelkezett volna. A **familia gladiatoria**k legfelsőbb irányítása Galliában, Hispaniában, Germaniában, Britanniában és Thraciában, egyetlen hivatalnok kezében futott össze, éppúgy, mint a kisázsiai provinciák és Cyprus **familiá**inak esetében. Ezek a hivatalnokok nagy valószínűség szerint időről időre beutazták a rájuk bízott kerületüket, hogy megtegyék a szükséges intézkedéseket, és a római játékokhoz a megfelelő embereket kiválasszák. A római **procurator**okkal állandó kapcsolatban álltak, az ő utasításainak pedig az egyes provinciákban a **subprocurator**ok tettek eleget.⁴⁹⁷

Néhány iskola azonban magánkézben maradt, hiszen a **lanisták**, akik a gladiátorokkal kereskedtek, a rabszolgapiacra vagy a hadszíntéren megvásárolt, vagy önként jelentkező fiatal férfiakat először gladiátornak képeztették ki, hogy azután eladják vagy bérbe adják a játékokat rendezőknek.⁴⁹⁸

A gladiátorkaszárnyákban a harcolók között is különbséget tettek aszerint, hogy már felléptek-e nyilvános játékokon (**veteranus**) vagy sem (**tiro**). Mivel a vívók nagy része rabszolga, vagy a rabszolgákhoz hasonló helyzetben volt, ezért a küzdelem alól csak a **dominus gregis** adhatott felmentést. Ez úgy történt, hogy a **dominus** megengedte az eddigi küzdőnek, a **pugnator**nak, hogy ezentúl nézze, azaz felügyelje társaik gyakorlatait, azaz **spectator** lett. Akik a küzdelmek során elnyerték a **rudis**t, vagy a **palus**t, azokból felvigyázók lettek, **summa** vagy **secunda rudis**, **primus** vagy **secundus palus**. Ezek szerint pedig a vívóiskolák

sisakjukat is tollbokréta és szegély díszítette. **Retiarius**: **tunicát** vagy ágyékkötőt, széles övet, a bal karjukon védőkötést, vállapot viseltek. Hálóval, háromágú szigonnyal és törrel is küzdöttek. A **murmillo** és **secutor** ellenfelei voltak. A fegyverzet és ruházat kor és hely szerint változhatott, az is előfordult, hogy egy gladiátor több fegyvernemben is harcolt. SCHNEIDER: **Gladiatores**, 777-778.

⁴⁹⁵ HIRSCHFELD: **Die Verwaltungsbeamten**, 291.

⁴⁹⁶ FRIEDLÄNDER: **Die Spiele**, 560.

⁴⁹⁷ FRIEDLÄNDER: **Sittengeschichte**, 234.

⁴⁹⁸ TARNOWSKI: **Gladiátorok**, 16.

egyes részlegei két előjáróval is rendelkeztek. Az elnevezésekből pedig az következik, hogy akik a **rudist** elnyerték, azok még nem vonulhattak teljesen vissza a gladiátorélettől, hanem az iskolákban kellett szolgálniuk. A teljes visszavonuláskor az egykori gladiátorok ún. **tesserá**kat kaptak, amin szerepelt a további szolgálat alóli felmentésük dátuma is.⁴⁹⁹

3.6. Gladiátoregyesületek

Egy iskola gladiátorai egyesületekbe tömörültek. A feliratok tanúsága szerint Commodus harcosai Kr. u. 177-ben Silvanus isten tiszteletére alapítottak egy egyesületet, mely négy **decuriá**ból állt.⁵⁰⁰ A **collegium Silvani** nem különálló **armaturá**ja volt a császári **ludus**nak, hanem nagyobb részt mindenféle fegyvernemű, kiképzett császári gladiátorokból álló szakrális egyesület.⁵⁰¹ Más istenek kultuszát is ápolták a gladiátorok egyénenként vagy csoportosan, így különösen Marsét, Dianáét, és mindenek előtt Herculesét, valamint Victoriát, Fortunát és Nemesist is tiszteletben tartották.⁵⁰² Emellett tudomásunk van egy szintén Rómában alakult κολληγιον των σουμμαρουδων-ról is.⁵⁰³ Valószínűleg az egyes gladiátortípusok is bajtársi összetartozást tanúsítottak egymás iránt.⁵⁰⁴

A gladiátorok összetartása jut kifejeződésre a sírfeliratokból is, melyekből kitűnik, hogy lényegét tekintve „biztosítási egyleteket” képeztek, arra az esetre, ha valamelyik társuk meghalt. Hiszen, amint fentebb láttuk, ha azt akarták, hogy a halottnak megadják a végtisztességet, erről maguknak kellett gondoskodniuk, különben tömegsírban végezték.⁵⁰⁵

⁴⁹⁹ MOMMSEN: **Die Gladiatorentesseren**, 266-276.

⁵⁰⁰ CIL VI 631, 632; Vö. SCHNEIDER: **Gladiatores**, 778.

⁵⁰¹ MOMMSEN: **Die Gladiatorentesseren**, 269.

⁵⁰² GRANT: **Die Gladiatoren**, 88.

⁵⁰³ SCHNEIDER: **Gladiatores**, 779.

⁵⁰⁴ FRIEDLÄNDER: **Sittengeschichte**, 238.

⁵⁰⁵ Egy Smyrnában talált sírkő szerint egy egész gladiátorcsapat adta össze kollégájuk kisgyermekének temetési költségét. GRANT: **Die Gladiatoren**, 88. Egy másik példa szerint a **Thraex**ek temették el halott

Akármilyen származásúak voltak is a gladiátorok, akármilyen hátrányokat szenvedtek jogilag, akármilyen megvetésben volt részük halálukban is, egyes kiemelkedő bajvívók ugyanolyan ünnepelt sztárok voltak, mint napjaink híres labdarúgói.⁵⁰⁶

társukat: *Macedoni Thr. tiro. Alexandrin. ben. mer. fec. armatura Thraecum universa*. CIL VI 10 195; Vö. SCHNEIDER: *Gladiatores*, 779.

⁵⁰⁶ Vö. Mart. 5,24.

III. rész

A játékok

1. A helyszín

A látványosságok megrendezéséhez megfelelő helyszínt is biztosítani kellett, amelyen nemcsak a versenyzők, hanem a nézők is elfértek.

Az etruszk és a korai római lovasversenyek a Mars-mezőn kerültek megrendezésre. A fordulópontok a szakrális küzdelmek – mint a ***ludi Taurii***, ***Equirria*** és az ***Equus October*** – számára alkalmanként lettek felállítva, és sem szilárdan kiépített nézőhelyek, sem állandó ***spina***⁵⁰⁷ megépítésére nem került sor. A Mars-mező egész déli és nyugati része még a köztársasági időkben is nyitott térség volt, ami a magánszemélyek számára is lehetőséget biztosított a lovaglásra.⁵⁰⁸

A hagyomány azt tartotta, hogy Tarquinius Priscus választotta ki a Palatinus és az Aventinus közé eső völgyet, a Vallis Murciát arra, hogy ott cirkuszt építsen, és hozzá is fogott a munkálatokhoz, amit utódja, Tarquinius Superbus folytatott.⁵⁰⁹ Amellett, hogy ebben a völgyben állt Consus isten oltára, és már Romulus itt rendezte a ***Consualiát***, a völgy kiváló tulajdonságai miatt is ezt a helyet választották a ***Circus Maximus*** helyéül.⁵¹⁰ A terep kiszárítása és az építkezés elkezdése az etruszk királyok építészeti rendelkezései körében történt.⁵¹¹ Az ősi cirkusz ülései ekkor még fából készültek.⁵¹²

A köztársaság idején a cirkuszt állandóan nagyobbították. Kr. e. 329-ben állították fel a ***carcereket***,⁵¹³ Kr. e. 174-ben pedig felújították őket, és ugyanekkor vezették be a tojásokat, melyek a lefutott körök számát jelezték.⁵¹⁴ Ezek az építkezések a ***censorok*** felügyelete alatt álltak. A középítkezések

⁵⁰⁷ A ***spina*** a pályát középen elválasztó építmény, melyet a kocsiknak a futamok alkalmával meg kellett kerülniük. Két végén a fordulópontok, azaz a ***metae*** helyezkedtek el. A ***spinát*** a ***Circus Maximus***ban herószok, istenek és istennők szobrai díszítették. AUGAUT: ***Kegyeltenség és civilizáció***, 174.

⁵⁰⁸ JUNKELMANN: ***Die Reiter Roms***, 103.

⁵⁰⁹ Liv. 1,35; 1,56.

⁵¹⁰ THUILLIER: ***Sport im antiken Rom***, 61.

⁵¹¹ JUNKELMANN: ***Die Reiter Roms***, 104.

⁵¹² HOMO: ***A római kultúra***, 129.

⁵¹³ ***Carceres***: a fogatok számára kialakított startboxok. Mivel minden ***factio*** három fogatot indított, számuk tizenkettő volt.

⁵¹⁴ THUILLIER: ***Sport im antiken Rom***, 61. Liv. 41,27.

irányítása ugyanis a **censorok** feladata volt, akiknek hivatalba lépésükkor erre a célra a **senatus** egy pénzösszeget utalt ki, ami a **vectigalia** teljes bevételét vagy annak felét tette ki.⁵¹⁵ Ebből a pénzből Rómában a cirkusz mellett a városfalak, utak, vízvezetékek, csatornák, templomok, piacok, kapuk, színházak karbantartására egy alapot hoztak létre, és ebből kellett az új építkezéseket is finanszírozni,⁵¹⁶ mint Kr. e. 221-ben a **Circus Flaminiust**, amit C. Flaminius **censor** építtetett.⁵¹⁷

Mikor a Kr. előtti I. században a **censori** tisztség sokat veszített jelentőségéből, az állami építkezések irányítását Rómában a rendes **magistratusok**ra bízta.⁵¹⁸ Ezeket a feladatokat valószínűleg ekkor már az **aedilis**ek látták el, hiszen maga Augustus is építési programjának megvalósításával Agrippát bízta meg, akit ebből a célból Kr. e. 33-ban **aedilis**nek választott meg.⁵¹⁹

Már Caesar is bővítéseket végeztetett a cirkusz épületén, a császárkorban pedig az egyes uralkodók, így Augustus, Claudius, Nero, Domitianus, Traianus, Antoninus, Caracalla és Diocletianus követték a példáját, míg végleges formáját elérte.⁵²⁰ A császárkorban középületek emelése – ide tartoztak a fürdők, amfiteátrumok és cirkuszok is – a **pomeriumon** belül a császár vagy a **senatus** kompetenciájába tartozott. A **magistratusok**nak vagy más honorácioroknak nem volt meg a joguk arra, hogy a **senatus**szal vagy a császárral versenybe szálljanak az építkezések terén. A **principatus** idején a **senatus** emeltetett épületeket a császárok tiszteletére, amit a sportlétesítmények nevei is jeleznek.⁵²¹ A császárkorban még két cirkusz épült, Caligula és Nero cirkusza a Tiberis jobb partján, a másik pedig Maxentius cirkusza három kilométernyire a várostól a Via Appia mentén.⁵²²

⁵¹⁵ Liv. 40,46.

⁵¹⁶ MARQUARDT: *Römische Staatsverwaltung*, 85.

⁵¹⁷ Liv. 20.

⁵¹⁸ MARQUARDT: *Römische Staatsverwaltung*, 87.

⁵¹⁹ AUSBÜTTEL: *Die Verwaltung*, 123.

⁵²⁰ THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 61-63.

⁵²¹ WALLNER: *Soldatenkaiser*, 57.

⁵²² HOMO: *A római kultúra*, 130.

A **principatus** kezdetén azonban már nemcsak a lovas versenyek, hanem a szintén népszerű gladiátorviadatok számára is állandó helyet kellett biztosítani. Kezdetben, mikor a gladiátorviadalkat a temetési szertartás részeként tartották, a piacterek, a **Forum Romanum** és a **rostra** volt a központi hely számukra, ami kétszáz éven keresztül szokásban is maradt.⁵²³

Mivel ekkor még bárki rendezhetett gladiátorjátékokat, a megfelelő helyet is a rendezőnek kellett biztosítania. A köztársaság végén megjelentek a fából épült amfiteátrumok,⁵²⁴ melyek azonban nagyon veszélyesek voltak.

Így Kr. u. 27-ben egy spekuláns **libertinus**, Atilius, a Rómától északra fekvő Fidenaeben állított fel fából egy amfiteátrumot. Minthogy ekkor Tiberius uralkodott, aki nem szerette ezeket a látványosságokat, ezért kevés gladiátorviadalt rendeztek a fővárosban. Így Róma lakosai is Fidenaebe özönlöttek. Még mielőtt a küzdelmek elkezdődtek volna, összedőlt a fából készült alkatmatosság, és mintegy ötvenezer embert nyomorított meg vagy nyomott agyon. Ennek következtében egy **senatusi** határozat elrendelte, hogy a jövőben akinek négyszázezer **sestertius**nál kisebb vagyona van, ne rendezhessen gladiátorjátékot, és csak megvizsgált szilárdságú talajra lehessen amfiteátrumot építeni. Atiliust pedig száműzték.⁵²⁵ Ennek a rendelkezésnek a betartatására a fővárosban már nem sok alkalom nyílt, hiszen a magánszemélyek által rendezett gladiátorjátékokat a császárkorban fokozatosan, egyre jobban visszaszorították, majd végleg be is szüntették.

Emellett a Kr. e. II. századtól a **Circus Maximus** is otthont adott a **venatiók**, **munerák** és **agonok** számára.⁵²⁶ Mint láttuk, a császárkorban már csak az uralkodók vagy a **senatus** építtethetett középületeket a fővárosban. Egy állandó amfiteátrum felépítésének gondja is a császárokra hárult, amihez

⁵²³ JORY: *Gladiators in the theatre*, 537.

⁵²⁴ Kr. e. 53-ban Gaius Scribonius Curio építette a két félkör alakú színházat fából melyeket egy tengely mentén egymással szembe lehetett fordítani, és így egy amfiteátrum keletkezett a gladiátor- és állatviadatok számára. (Plin. n. h. 36,117). Ezt azonban valószínűleg csak Plinius találta ki, hogy az „**amphitheatrum**” szó eredetét megmagyarázza. (Az **amphiteatron** görögül kettős színházat jelent.) Kr. e. 29-ben Titus Statilius Taurus építette az első tartós amfiteátrumot, ami részben kőből, részben fából készült, és valószínűleg a Nero uralkodása alatti tűzvészben elpusztult. GRANT: *Die Gladiatoren*, 64.

⁵²⁵ Tac. ann. 4, 62-63.

⁵²⁶ JUNKELMANN: *Die Reiter Roms*, 107.

Vespasianus fogott hozzá Nero egykori „aranyházának” a helyén. A munkát Titus folytatta és Domitianus fejezte be. Az épület alapítóinak tiszteletére az **amphitheatrum Flavium** nevet kapta.⁵²⁷ Az atlétikai küzdelmek számára pedig Domitianus építtetett egy stadiont Kr. u. 86-ban, a **Stadium Domitianit**.⁵²⁸

A hatalmas építkezések kivitelezéséhez és az épületek karbantartásához a császárnak megfelelő apparátusra volt szüksége. Már Augustus, Agrippa halála után, legkorábban Kr. e. 11-ben létrehozhatta a **cura operum publicorum**ot, mely öt szenátorból állt, élükön egy **consul**viselt személlyel.⁵²⁹ Kezdetben az elnevezésük változó volt. Először a **cura locorum publicorum iudicandorum** elnevezést viselték. A **iudicandorum** azt jelentette, hogy dönteniük kellett, hogy bizonyos **loca** köz- vagy magán helynek minősülnek-e. Miután a **senatus** mind többször bízta meg a testületet szent (**aedes sacrae**) vagy középületek (**opera publica**) gondozásával, a hivatalnokok a **curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum** elnevezést kapták.⁵³⁰ Miután Claudius az építkezések igazgatását megreformálta, már csak két **curator** állt rendelkezésre, melyek közül az egyik a szakrális épületekért, a másik a többi középületért volt felelős. A **curatorok** hivatali megbízása kezdetben több évre, a Kr. u. II. században már csak egy évre szólt.

A Kr. u. IV. században és az V. század elején még egy **curator statuarum** működött, a **curator aedium sacrarum** azonban a Kr. u. IV. század elején eltűnt, helyette egy másik **curator** tűnt fel, aki az **opera maximáért** volt felelős, de nem tudni, milyen nagyobb épületek tartoztak a tevékenységi körébe. A **curatorok** a **praefectus urbi** felügyelete alatt álltak.⁵³¹

A legtöbb gondot mind a köztársaság idején a **magistratus**oknak, mind a császárkorban a **curator**oknak az új építkezések, ezen belül az új sportlétesítmények kivitelezése jelentette. Ezeket a feladataikat úgy oldották meg, hogy a munka elvégzését bérbe adták (**locatio conductio**) annak a

⁵²⁷ AUGUET: *Kegyeltenség és civilizáció*, 33. A Colosseum elnevezést a középkor folyamán kapta a közelében álló Nero-féle **Colossus** miatt.

⁵²⁸ THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 77.

⁵²⁹ AUSBÜTTEL: *Die Verwaltung*, 124.

⁵³⁰ ECK: *Die Verwaltung*, 286.

⁵³¹ AUSBÜTTEL: *Die Verwaltung*, 124.

vállalkozónak, aki a legjobb ajánlatot tette.⁵³² A vállalkozók, azaz a **redemptores**, általában felvállalták az építkezés elvégzését, és azt saját mérnökeikkel, szakembereikkel megszerveztették, és ők biztosították a munka elvégzéséhez szükséges embereket, napszámosokat, rabszolgákat is.⁵³³ A szerződésben, amit a vállalkozók a **censorok**kal, majd az építkezésügyi hivatalnokokkal kötöttek, meghatározták az elvégzendő munkát, annak díját és a kivitelezési határidőt. Miután a **redemptores** **cautiót** adtak és kezeseket állítottak, a kifizetendő díj felét megkapták. A maradékot a munka befejezése után vehették át. Ha túllépték a keretet, a vállalkozó viselte a költségeket. A köztársaság korában a pénzt a **senatus** által a **censor**oknak erre a célra juttatott összegből, a császárság korában a **fiscustól**, vagy a császár magánvagyonából teremtették elő.⁵³⁴ Ha azonban a vállalkozó az államtól kapott pénzt tékozló vagy hanyag módon kezelte, nyilvános büntetőeljárásban vonhatták felelősségre, amit a **censor** vagy a **quaestorok**, valamint a **tribuni plebis** indíthattak ellene.⁵³⁵

A kisebb karbantartási munkák elvégzéséhez a **magistratusok** valószínűleg a **servus publicus**okat is igénybe vehették, majd a hadifoglyokat is felhasználták a nagy építkezések kivitelezésénél. Így a Colosseum építéséhez használt mészkövet a Rómától huszonhét kilométerre fekvő tiburi kőfejtőből úgy szállították a városba, hogy az erre a célra külön épített úton, a hagyomány szerint harmincezer zsidó fogoly alkotott folyamatos kettős láncot.⁵³⁶

A Claudius által véghezvitt reformok során a **libertinusok** közül kikerült **procuratores** vezető szerepet játszottak. Tevékenységük a felettük álló **curatorok**kéval volt összeegyeztetve, de mivel az ő hivatali idejük jóval hosszabb volt, mint előjáróiké, egy bizonyos kontinuitást képviselve jártasabbak voltak az építkezésekkel kapcsolatos ügyekben. A **curatorok** emellett a lovagok közül kinevezett **adiutores** vagy **subcuratores** kaptak, ezek hivatali ideje a **curatorok**kéval ért véget.

⁵³² RAINER: *Einführung*, 84.

⁵³³ ZLINSZKY: *Ius publicum*, 154.

⁵³⁴ AUSBÜTTEL: *Die Verwaltung*, 126.

⁵³⁵ ZLINSZKY: *Kontrakte*, 682.

⁵³⁶ AUGUT: *Kegyetlenség és civilizáció*, 33.

A császár egyes lovagokat külön feladatokkal bízott meg, így például ha egy tűzvészben elpusztult épületet újra fel kellett építeni, vagy különféle pénzügyi ügyeket kellett elintézni. Azt nem tudjuk, hogy tevékenységük mennyiben kapcsolódott a **curatorok**éhoz, mindenesetre részben tehermentesítették őket.⁵³⁷

Bár magánszemélyek a **princeps** engedélye nélkül is építkezhettek Rómában, ha egy színház vagy amfiteátrum mellett akartak épületet emelni, ahhoz be kellett szerezni az uralkodó jóváhagyását.⁵³⁸ Amfiteátrumok azonban nemcsak a fővárosban, hanem birodalomszerte épültek.⁵³⁹

A cirkusz és az amfiteátrum, mivel senkinek sem tartoztak a vagyonába, a közjog szabályozása alá eső **res sancta**nak számított, ezért abból tilos volt bármit elvinni vagy valamilyen módon megszenteltetni.⁵⁴⁰

A cirkusz és környéke város volt a városban, hiszen számos kocsmá, mulatóhely, ételárus kínálta itt szolgáltatásait. A hely látogatói fogadásokat köthettek a versenyekre, gyönyörködhetek a táncosok mutatványaiban, a nap minden órájában találhattak valamilyen szórakozást.⁵⁴¹

⁵³⁷ AUSBÜTTEL: *Die Verwaltung*, 128.

⁵³⁸ Macer. D. 50,10,3: *Opus novum privato etiam sine principis auctoritate facere licet, praeterquam si ... circum theatrum vel amphitheatrum sit.*

⁵³⁹ Az amfiteátrumok felsorolását és méreteit ld. BERNARIO: *Amphiteatres*, 255-258.

⁵⁴⁰ Gai. ep. 2,1,1: *Omnes itaque res aut nostri iuris sunt, aut divini, aut publici. ... Publici iuris sunt muri, fora, portae, theatra, circus, arena, quae antiqui sancta appellaverunt, pro eo, quod exinde tolli aliquid aut contingi non liceret. Sed haec omnia in nullius bonis sunt, ideo publici iuris esse dicuntur.*

⁵⁴¹ THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 191.

2. A játékok napjai

A I. O. M. és Ceres tiszteletére rendezett játékok napjai **dies nefastinak**⁵⁴² minősültek. Ezek ünnepnapok voltak, a **comitiá**kat nem lehetett egybehívni, szünetelt a jogszolgáltatás, egyáltalán minden privát- és közdolog elintézésének elhalasztását irányozták elő. Így a **magistratusok** és a nép teljesen a játékoknak szentelhette magát. Ilyen nap volt még a **ludi Megalenses** napja is. A szünetelés azonban csak a hivatali teendőkre vonatkozott. A piacok, bódék, üzletek és kocsmák nyitva voltak, a kézművesek tetszésük szerint dolgoztak vagy pihentek, és az iskolák sem tartottak szünetet.⁵⁴³ A **ludi Florales** és a **ludi Apollinares** napjai azonban **dies comitiales**nek számítottak, melyeken mind a jogszolgáltatás, mind a népgyűlések összehívása lehetséges volt.⁵⁴⁴

Mint láthattuk, az ünnepnapok száma a császárkor folyamán állandóan növekedett. Bár a játékok nagyrészt elvesztették szakrális jelentőségüket, és a népgyűlések is háttérbe szorultak, a **dies fasti**, **nefasti** és **dies comitiales** megkülönböztetés a császárkorban is fennmaradt, és a játékok napjain nem volt helye tárgyalásnak. Augustus idején harminc napot tartottak fenn a játékok számára, de megtörtént, hogy ezt is felhasználták törvénykezésre, hogy a bűntettek ne maradjanak büntetlenül, és ne évüljenek el.⁵⁴⁵ Marcus Aurelius egy rendelete szerint azonban 232 napot tartottak fenn a tárgyalásokra, így az ő idejében már 133 ünnepnap volt.⁵⁴⁶

A Kr. u. 354-es Philocalus-naptár szerint már 176-ra emelkedett az ünnepnapok száma. Ezek szerint minden második nap szabadnap volt Rómában? Bizonyosan nem. A játékok nagy része, 102 nap ugyanis színházi előadásokból

⁵⁴² A **dies fasti** azok a napok voltak, melyeken az istenek szabad kezet adtak a halandóknak a cselekvésre, a **dies nefasti** pedig azok, melyeken az istenek korlátozták az emberek cselekvési szabadságát. Vö. PÓLAY: *Differenzierung*, 59.

⁵⁴³ HAHN: *Róma istenei*, 94.

⁵⁴⁴ BERNSTEIN: *Ludi publici*, 246-247.

⁵⁴⁵ Suet. Aug. 32.

⁵⁴⁶ SHA M. Ant. 10,10; Vö. KAHRSTEDT: *Kulturgeschichte*, 294

állt, melyeken férőhely hiánya miatt a lakosságnak csak egy töredéke vehetett részt.⁵⁴⁷

A keresztény egyházi ünnepnapokon azonban semmilyen játékot nem lehetett rendezni, azok pogány eredete és erkölcstelensége miatt.⁵⁴⁸ A keresztény korban a vasárnapokat is tilos volt játékokkal megzavarni. A IV. században még csak a császár születésnapj játékait nem lehetett vasárnap megtartani,⁵⁴⁹ az V. században pedig már kivétel nélkül, minden látványosság rendezését tiltották, ha az vasárnapra esett.⁵⁵⁰ A játékokat azonban nem hagyták el, csak elhalasztották őket.⁵⁵¹

A napok, melyeken játékokat rendeztek, a mi hétvégénkkel hasonlíthatók össze, de a polgároknak nem lehetett jogi értelemben szabadnapra igényük.⁵⁵²

A **ludi** napjait tehát mindenki kinézhetette a naptárból. A rendkívülinek számító **ludi saeculares** előtt a játékokat rendező **XVviri** testülete a nép számára külön **edictum**ot adott ki az ünnepről.⁵⁵³

A többi rendkívüli látványosságot és a gladiátorviadalokat, melyeknek nem volt előre meghatározott időpontjuk a naptárakban, meg kellett hirdetni. A Pompeiiben fennmaradt feliratok szerint a hirdetéseket a magán- és középületek

⁵⁴⁷ WEEBER: *Panem et circenses*, 169.

⁵⁴⁸ CTh. 15,5,2 (386): *Illud etiam praemonemus, ne quis in legem nostram, quam dudum tulimus, committat, nullum solis die populo spectaculum praebeat, nec divinam venerationem confecta sollemnitatem confundat.*

⁵⁴⁹ CTh. 2,8,20 (392): *Festis solis diebus circensium sunt inhibenda certamina quo Christianae legis veneranda mysteria nullus spectaculorum concursus avertat, praeter clementiae nostrae natalicos dies.* Egy másik **edictum** Kr. u. 399-ben engedélyezte ugyan a császár születésnapjának megünneplését vasárnap, játékok tartását azonban megtiltotta: CTh. 2,8,23: *Die dominico, cui nomen ex ipsa reverentia inditum est, nec ludi theatrales nec equorum certamina nec quicquam, quod ad molliendos animos repertum est, spectaculorum in civitate aliqua celebretur. Natalis vero imperatorum, etiamsi die dominico inciderit celebretur.*

⁵⁵⁰ CTh. 2,8,25 (409): *Dominica die, quam vulgo solis appellant, nullas edi penitus patimur voluptates, etsi fortuito in ea aut imperii nostri ortus redeuntibus in semet anni metis obfulerit aut natali debita sollemnia deferantur.*

CTh. 15,5,5 (425): *Omni theatrorum adque circensium voluptate per universas urbes earundem populis denegata totae Christianorum ac fidelium mentes dei cultibus occupentur. Si qui etiam nunc vel Iudaeae impietatis amentia vel stolidae paganitatis errore adque insania detinentur, aliud esse supplicationum noverint tempus, aliud voluptatum. Ac ne quis existimet in honorem numinis nostri veluti maiore quadam imperialis officii necessitate compelli...*

⁵⁵¹ BLÄNSDORF: *Der spätantike Staat*, 265.

⁵⁵² WEEBER: *Panem et circenses*, 169.

⁵⁵³ *Acta ludorum saecularium* 24-28 sor. Ld. MOMMSEN: *Commentaria ludorum saecularium*, 570-571.

falaira vagy sírokra festették piros színnel.⁵⁵⁴ A családi sírok építtetői ezért követelték a feliratok felfestésének tilalmát.⁵⁵⁵ A falfestések mellett a játékrendezők a játékokról, a fellépő párokról egy listát is készítettek (**gladiatorium libellus** vagy **libellus munerarius**), melyeket eladtak vagy szétküldtek. Ezek tartalmazták a fellépő gladiátorok nevét és fegyvernemét.⁵⁵⁶

⁵⁵⁴ Egy fennmaradt felirat a következőképpen szólt: **D. Lucreti Satri Valentis flaminis Neronis Caesaris Aug. fili perpetui gladiatorum paria XX. et D. Lucretio Valentis fili glad. paria X pug. Pompeis VI V IV III pr. idus Apr.; venatio legitima et vela erunt. scr. Aemilius Celer sing. ad. luna(m)** (CIL IV 3884).

⁵⁵⁵ KAHRSTEDT: *Kulturgeschichte*, 293.

⁵⁵⁶ SCHNEIDER: *Gladiatores*, 780.

3. A játékrendezők feladatai

3.1. Előkészületi teendők

3.1.1. A *ludi circenses* előkészítése

Az előkészület lényegében a versenyzők biztosítását jelentette. Kezdetben, a királyság korában, a *factiók* megjelenéséig a versenyekre önként jelentkeztek a polgárok, akik mind a felszerelést, mind a hajtókat rendelkezésre bocsátották,⁵⁵⁷ valamint külön szállítók útján gondoskodtak a beszerzésükről.⁵⁵⁸

A *factiók* kialakulása után a játékrendezőnek a *domini factionis*szal kellett megállapodnia, de arra is akad példa, hogy az *editor* maga próbálta meg beszerezni a játékok megrendezéséhez szükséges fogatokat.⁵⁵⁹

Az atlétákat már a királykorban is külföldről hozatták,⁵⁶⁰ később pedig az elérhető nyeresmény és esetlegesen a polgárjog elnyerése csábította őket a római cirkuszokba. Az atlétaegyesületek kialakulásával pedig, melyek a versenyzők fellépéseit és utazásait is irányították, valószínűleg az egyesület vezetőjével kötöttek megállapodást a játékok rendezői.

3.1.2 Gladiátorok beszerzése

A gladiátorok beszerzése már nem volt ilyen problémamentes sem a játékokat rendező hivatalnokok, sem a magánszemélyek számára.

⁵⁵⁷ Ld. 58. o. skk.

⁵⁵⁸ Livius tudósít bennünket arról, hogy a *censorok* Kr. e. 214-ben a hiányzó pénz miatt nem adtak megbízást, hogy lovakat szerezzenek be a versenyek számára, ami a szállítók elégedetlenségéhez vezetett, mivel ők ezektől a nyilvános árverésektől függtek. (Liv. 24,18.)

⁵⁵⁹ Symmachus, aki a fia által rendezett játékokat minél fényesebbé akarta tenni, Kr. u. 401-ben megpróbálta megkerülni a *factiókat* és önerőből akarta beszerezni a lovakat, kocsikat és hajtókat, amihez minden magán és hivatalos összeköttetését latba vetette. Szállítási és egyéb gondjai azonban azt mutatják, hogy a *factiók* átfogó szervezésükkel és erre szakosodott összehangolt tevékenységükkel sok-sok nehézségtől szabadították meg a játékok rendezőit (Symm. ep. 4,60).

⁵⁶⁰ Liv. 1,35.

A köztársaság korában, mikor még nem következett be a gladiátorviadatok állami monopolizálása, és a büntetésnek ezt a módját sem alkalmazták, a gladiátorok többsége a hadifoglyok és a rabszolgák közül került ki, vagy – amint láthattuk – az önként jelentkezők is gyarapíthatták számukat.

A hadvezéreknek lehetett a legkönnyebb dolga, hiszen egy-egy hadjárat alkalmával a hadifoglyok közül kiválogathatták a nekik legmegfelelőbb harcosokat, akiket aztán gladiátorként léptettek fel. Ez azért is előnyös volt, mert az amúgy is kardforgatásban jártas hadifoglyok kiképzésére már nem kellett olyan sok időt fordítani. A hadifoglyokat ugyanis vagy szétosztották a katonák között, vagy eladták. A szétosztással a foglyok uruk tulajdonába kerültek, mivel ez a római jog szerint **occupatio**val történő szerződmódnak számított. A másik megoldás szerint a csata után a zsákmányt elárverezték, ami általában a **quaestorok** vezetésével történt. Vásárlóként azok a kereskedők léptek fel, akik rendszeresen kísérték a hadsereget.⁵⁶¹ Valószínűleg a licitálók között ott lehettek a **lanisták** is, akik aztán saját kiképző iskoláikba vitték a foglyokat. A maradékot pedig Rómába szállították, és ott próbálták meg rajtuk túladni, vagy egyszerűen az arénában intézték el őket.

A gladiátorok számát gyarapíthatták azok a rabszolgák is, akiket uruk egyszerűen ilyen célból eladott, vagy büntetésként küldte harcolni a rabszolgáját, aminek azután különféle rendelkezésekkel próbálták útját állni.⁵⁶² A rabszolgákat azonban nemcsak eladni lehetett az arénába, hanem jó pénzért bérbe is adhatták őket.⁵⁶³

A császárkorban bevezetett büntetési nem miatt, ha a játékok rendezéséhez megfelelő résztvevőkre volt szüksége a **magistratusnak**, elment a meghatározott bírósághoz, hogy adják ki neki az így elítélteket. Ha ezt megengedték, akkor a játékot rendező vagy közvetlenül a vadállatok elé vetette a bűnözőket, vagy egyéb tetszése szerinti módon a saját céljaira használta fel

⁵⁶¹ JAKAB: **Szerződési szokások**, 7-8.

⁵⁶² Ld. 81. o. sk.

⁵⁶³ Cicero hallotta, hogy a barátja, Atticus vett egy rabszolgacsapatot, mely jól tudott verekedni. Cicero szerint ha Atticus bérbe adta volna a rabszolgákat, két játék után visszaszerezte volna az árukat (Cic. ad Attic. 4,46).

őket.⁵⁶⁴ A jogszolgáltatás gondoskodott róla a városokban, hogy a játékokra megfelelő számú delikvens jusson. Ha egy helyen nem volt elegendő számú elítélt, akit az arénába lehetett volna küldeni, a játékot rendező elutazott más városokba, hogy a kellő számú résztvevőt összegyűjtse.⁵⁶⁵

A császári hivatalnokok tevékenyen részt vettek a gladiátorok adásvételében. Caligula maga vezette az árveréseket olyan gladiátorok és felszereléseik esetében, akiknek tulajdonosát kivégeztette.⁵⁶⁶ A **procuratorok**, akik a császári iskolák számára beszerezték a viadorokat, valószínűleg nagy ügyfélkörrel rendelkeztek. Az ő felügyeletük alá esett az ügyletek technikai lebonyolítása, felelősségteljes beosztásukat pedig az is mutatja, hogy mindig a lovagok közül töltötték be ezt a posztot. Mivel széleskörű büntető hatalommal voltak felruházva, Rómában nagyon ritkán fordult elő gladiátorlázadás. A gladiátorokat a **dispensator ludi magni** fizette ki.⁵⁶⁷

A főszerepet ezen a téren azonban a **lanista** játszotta. Ő ugyanis a rabszolgapiacon, árverésen beszerezett, saját vívóiskolaiban kiképeztetett gladiátorok rendelkezésre bocsátásából élt. A legegyszerűbben tehát úgy juthatott valaki gladiátorokhoz, hogy felkereste a **lanistát**. A saját kaszárnijában kiképzett csapat eladása vagy bérbeadása fejében a **lanista** busás haszonra számíthatott.⁵⁶⁸ A **magistratusok** ugyanis nemigen alkudhattak, mivel ha hitvány küzdőket léptettek volna fel az arénában, a nép nemtetszése népszerűségük hanyatlását eredményezhette volna. Így a **lanista** könnyűszerrel rájuk erőltette árait, hiszen elég volt arra számítania, hogy a hivatalnokoknak létkérdés volt

⁵⁶⁴ MOMMSEN: **Strafrecht**, 927.

⁵⁶⁵ KAHRSTEDT: **Kulturgeschichte**, 299.

⁵⁶⁶ Suet. Cal. 38. Ez a forráshely arról is tudósít bennünket, hogy a császár sokszor kényszerített másokat, hogy vegyék meg a harcosokat, akik így elvesztvén vagyonukat öngyilkosok lettek. A közismert történet szerint pedig egyszer kihasználva, hogy egy **praetor** elbóbiskolt az árverésen az alvó ember fejbólogatását számolva addig folytatták a licitálást, míg tizenhárom gladiátort adtak el neki kilencmillió **sestertius**ért. Ebből az esetből az is kiderül számunkra, hogy mivel ebben az időben a **praetorok** kötelessége volt a **munusok** rendezése, a hivatalnokok saját zsebükből finanszírozva, árveréseken próbáltak olcsóbb harcosokhoz jutni.

⁵⁶⁷ HIRSCHFELD: **Die Verwaltungsbeamten**, 291.

⁵⁶⁸ Aki az állatviadalokra emberek kiképzésével foglalkozott, kivételnek számított a **lex Iulia de vi publica** azon szabálya alól, mely a fegyvertartást tiltotta: ... **item qui cum telo dolo malo in concione fuerit, aut ubi iudicium publice exercebitur; exceptus est, qui propter venationem habeat homines, qui cum bestiis pugnant...** (Ulp. D. 48,6,10 pr).

rátermett, ügyes gladiátorok beszerzése.⁵⁶⁹ A **lanista** hasznát mi sem mutatja jobban, mint a **fiscus** számára befizetett adó, ami évenként 20-30 millió **sestertiust** tett ki. Ez az emberkereskedelemből befolyt összeg harmada, negyede lehetett, így a **lanista** bevétele meghaladta az évenkénti 100 millió **sestertiust**.⁵⁷⁰ Ezért a **lanistát** terhelő adót megszüntették, és az 50 millió **sestertiust** kitevő hátralékukat elengedték, hogy a vállalkozó olcsóbban tudja rendelkezésre bocsátani gladiátorait.⁵⁷¹

A **lanistával** kötött szerződésről Gaiustól ránk maradt egy sokat vitatott forráshely. A jogtudós a bérlet és az adásvétel elhatárolásának példaként felhossa azt az esetet, hogy mi történik akkor, ha gladiátorokat azzal a kikötéssel adnak oda, hogy mindegyikért, aki épen kerül ki a küzdelemből, a fáradságért húsz dénárt adnak, azokért pedig, akiket megöltek vagy akik megsebesültek, ezer dénárt. Ilyenkor adásvételről vagy bérletről van-e szó? Gaius maga adja meg a választ, miszerint azok vonatkozásában, akik épen kerültek ki, bérleti, azokra nézve pedig, akiket megöltek, vagy akik megsebesültek, adásvételi szerződést kötöttek, még pedig mindkét szerződést feltételhez kötve:

Gai. 3,146: *Item si gladiatores ea lege tibi tradiderim, ut in singulos, qui integri exierint, pro sudore denarii XX mihi darentur, in eos vero singulos, qui occisi aut debilitati fuerint, denarii mille, quaeritur, utrum emptio et venditio an locatio et conductio contrahatur. Et magis placuit eorum, qui integri exierint, locationem et conductionem contractam videri, at eorum, qui occisi aut debilitati sunt, emptionem et venditionem esse; idque ex accidentibus apparet, tamquam sub condicione facta cuiusque venditione aut locatione. Iam enim non dubitatur, quin sub condicione res veniri aut locari possint.*

Habár Gaius maga mondja meg a kérdésére a választ, azaz, hogy egy feltételhez kötött adásvétel és egy feltételhez kötött bérlet jött létre a felek között, a **magis placuit** azt jelzi, hogy már az ő idejében is véleménykülönbségek voltak

⁵⁶⁹ AUGUET: *Kegyetlenség és civilizáció*, 30.

⁵⁷⁰ MOMMSEN: *Senatus consultum*, 527.

⁵⁷¹ *SC de sumptibus ludorum gladiatoriorum minuendis*, 6-10 sor (FIRA I. 295.).

ezzel kapcsolatban, és így ma is sokan próbáltak Gaius azon kérdésére választ adni, hogy milyen szerződésről is van szó.

MOMMSEN szerint a túlélők esetében is adásvételről van szó, mégpedig egy feltételes visszavásárlási kikötéssel.⁵⁷² Minden indoklás nélkül ezt a megoldást fogadja el MAYER-MALY is.⁵⁷³ Ha ezt a megoldást fogadjuk el, kérdés marad, minek számít a **XX denarii**? Visszavásárlás esetén ugyanis az eladó azt köti ki, hogy az eredeti vételáron veszi vissza az adott dolgot, ebben az esetben azonban csak kilencszáznolcvan dénár járna a **lanistától** a játékot rendező részére. Valószínűbbnek tűnik, hogy a **lanistának** még nem fizettek, hiszen ha kifizetik a teljes vételárat, hacsak nem egy kiváló gladiátorról van szó (aki azonban jóval többet ért, mint ezer dénár), a **lanistának** nincs érdekében, hogy megvárja a küzdelem bizonytalan kimenetelét, és a pénzzel együtt elmegy, mielőtt a játékok véget érnének. Ha pedig még nem fizettek neki, milyen alapon kapna a **praetortól actio venditi**t, a húsz dénár kifizetésére? Ilyen esetben ugyanis nem meghatározott pénzösszeg járna neki, hanem a dolgot az időközben hozott gyümölcseivel és egyéb hozadékaival kellene visszaadni.⁵⁷⁴

PRICHARD több problémát is felvet.⁵⁷⁵ Szerinte ebben az esetben nem adásvételről és bérletről van szó, hanem kizárólag bérletről egy **pactum adiectum**mal, vagy pedig a felek kölcsönös **stipulatio**kban biztosították egymást. Szerinte egyébként a gaiusi megoldás életszerűtlen, a jogtudós azt csak iskolapéldának szánta.

HAYMANN a **periculum est emptoris** szabálya felől próbálja megközelíteni a kérdést.⁵⁷⁶ A problémát azonban az okozza, hogy a **periculum est emptoris** szabálya megköveteli, hogy az adásvétel perfekt legyen, ebben az esetben pedig csak akkor beszélhetünk először adásvételről, ha már a **periculum** bekövetkezett, azaz a gladiátor meghalt vagy megsebesült. Másrészt a szabály feltételezi, hogy a dolog az eladónál marad, ennek a jogügyletnek pedig az a lényege, hogy a

⁵⁷² MOMMSEN: *Senatus consultum*, 526.

⁵⁷³ MAYER-MALY: *Locatio conductio*, 74.

⁵⁷⁴ KASER: *RPR I*, 468.

⁵⁷⁵ PRICHARD: *Sale and Hire*, 1-8.

⁵⁷⁶ HAYMANN: *Zur Klassizität*, 335.

gladiátort átadják ugyan, de még nem tudni, hogy milyen jogcímen. Ha viszont adásvételről van szó, már nincs is szükség a **periculum est emptoris** szabályra, mert akkor már a **casum sentit dominus** elv érvényesül, és ezért a játékot rendezőnek mindenképpen ki kell fizetnie a vételárat. WACKE szerint éppen ez a regula vezet el az eset megoldásához. Míg ugyanis az általános adásvételnél a vevő **akaratán kívül** is viseli a veszélyt, itt éppen abból következik az adásvétel léte, hogy a felek megegyezése alapján neki **kell** viselnie a veszélyt, tehát ha meghal a gladiátor, ki kell fizetnie az árát.⁵⁷⁷

SOLAZZI szerint⁵⁷⁸ a feltétel különösségén van a hangsúly, mely nem felbontja a jogügyletet, hanem átváltoztatja bérletből adásvételbe. Így az esetre nem lehet a **periculum est emptoris** szabályát vonatkoztatni, az teljesen a feltételek problematikájához tartozik.

CALONGE a feltételekről azt mondja,⁵⁷⁹ hogy lényegében két szerződésről van szó, egy adásvételről és egy bérletről. A bérlet egy bontó feltételhez van kötve, mely ha bekövetkezik, megszűnik a bérlet hatálya és egy adásvételi szerződés keletkezik. Ha a gladiátor nem hal meg, a feltétel nem következik be, a szerződés bérlet marad. Ha viszont az adásvétel oldaláról közelítünk, az a feltétel, hogy a gladiátor meghaljon? Ha igen, akkor a bérlet miért nem kezdettől fogva feltételes, s ekkor a feltétel az élve maradás, és ebben az esetben az adásvétel lenne feltétel nélküli. Bár a római jogban nem igen voltak szokásosak az ilyen visszaható feltételek, GROSSO⁵⁸⁰ szerint ez egy kivétel a főszabály alól. Ezért bár általában a **condiciónok** nem rendelkeztek visszaható hatállyal, a rómaiak nem kötötték magukat szigorúan a szabályokhoz, és előfordulhattak ilyen kivételek. Ebben az esetben a visszaható feltétel dönti el, hogy az **traditio venditionis** vagy **locationis causa** történt. Ezt a nézetet osztja BESELER is, aki szerint a klasszikus jog is ismerte a visszaható feltételeket.⁵⁸¹ Egy későbbi írásában⁵⁸² azonban felteszi ezzel kapcsolatban a kérdést, hogy ha valami történik a köztes időben,

⁵⁷⁷ WACKE: *Unfälle bei Sport und Spiel*, 33.

⁵⁷⁸ SOLAZZI: *Un tipo nuovo di condicio*, 350.

⁵⁷⁹ CALONGE: *Gai.* 3,146, 18-23.

⁵⁸⁰ GROSSO: *Gai III*, 146, 290-291.

⁵⁸¹ BESELER: *Miscellanea critica*, 435.

⁵⁸² BESELER: *Einzelne Stellen*, 357.

tehát a szerződés megkötése és a játékok lezajlása között, amikor még nem tudni, hogy bérletről vagy adásvételről van-e szó, ha perre kerülne a sor, hogyan lehetne a formulát megfogalmazni. Így például, ha a gladiátor visszatér a tulajdonosához, vagy ha a tulajdonos találkozik az utcán a gladiátorral, és egy bottal súlyosan megsebesíti, vagy ha a gladiátor egy harmadikhoz kerül, és a tulajdonos nem akarja vindikálni, akkor a játékrendező, akiről még nem tudjuk, hogy bérlő vagy vevő, a következő formulát kaphatja: **quod Aulus Agerius de Numerio Negidio hominem Stichum aut conduxit aut emit, quidquid** – az első és a harmadik esetben az **ea res agatur de homine Sticho tradendo**. Véleményem szerint, még ha olyan visszaható feltételről is van szó, ami a bérleti szerződést adásvétellé változtatja, a jogügylet mindenképpen bérletként keletkezik, amíg a harcban el nem dől a vívók sorsa, a jogügyletet bérleti szerződésnek lehet tekinteni. A játékrendező sem akarja a valóságban megvenni a gladiátorokat. Mivel a harcosokra pedig még a játékok megrendezése előtt szüksége van, ezért **actio locatit** indíthat a kiesett gladiátorok pótlására.

THOMAS⁵⁸³ szerint nemcsak Gaius utal rá, hogy az adásvétel és a bérlet is lehet feltételes, és hogy ugyanarra a dologra nézve adásvételi és bérleti szerződést is lehet kötni.⁵⁸⁴ Ezért éppen úgy, mint **donatio mortis causa** esetében, ahol az esemény, a **donor** halála végrehajtja a **transactiót**, éppen úgy itt is, ha bekövetkezik a gladiátor halála, az előidézi az adásvétel végbemenetelét. Ez a feltevés azonban véleményem szerint figyelmen kívül hagyja, hogy a **donatio mortis causa** esetében sem a halál ténye viszi automatikusan végbe a **transactiót**, hanem az ajándéknak ennél a típusánál is egy feltétel szerepel, még pedig az, hogy a megajándékozott élje túl a megajándékozót.

BECHMANN⁵⁸⁵ az esetet abból a szempontból tárgyalja, hogy itt az ügyletkötési szándék alternatív. A szerződő fél alternatív szándéka abban áll, hogy a harc kimenetelétől függően a szerző félnek kell, illetve ő szeretné a kapott gladiátorokat fizetség ellenében megtartani vagy egy bérleti díj megfizetése után

⁵⁸³ THOMAS: *Gaius and the gladiators*, 155.

⁵⁸⁴ Paul. D. 19,2,20,2: *Sicut emptio ita et locatio sub condicione fieri potest*. Paul. D. 19,2,20 pr: *Interdum locator non obligatur, conductor obligatur, veluti cum emptor fundum conducit donec pretium eius solvat*.

⁵⁸⁵ BECHMANN: *System des Kaufs*, 406-408.

visszaadni. Egy ilyen szándékkal kötött szerződés azonban nem esik a **consensual** szerződések körébe. Mivel pedig **alternatio** esetén a választás csak akkor lehetséges, ha a szerződés tárgyát átadták, az ügylet csak a tulajdonos előteljesítésével kezdődhet: **si gladiatores ea lege tibi tradiderim**.

Egy névtelen reálszerződésről sem lehet azonban szó, mivel az átvevő félnek a fáradságért járó pénzt mindenképp meg kell fizetnie, akkor is, ha a dolog helyett az **aestimatio**t adja át. Az **innominat realcontractus**ok körében a **praescriptis verbis actio**val csak a dolog vagy az **aestimatio** perelhető, de meghatározott díj nem. Így Gaius nem egy egységes jogügyletről beszél vagylagos kimenetellel, hanem kétféle szerződést helyez egymás mellé, melyek közül az egyik a másikat kizárja.

Véleményem szerint ez egy olyan jogeset, amit nem lehet a valóságtól elrugaszkodva, valódi alkalmazási körét figyelmen kívül hagyva, pusztán hipotetikusán értelmezni, hiszen ekkor PRICHARDnak lenne igaza, és Gaius is csak iskolapéldának hozta volna fel azt a bérlet és az adásvétel elhatárolására.

Ha viszont feltételezzük, hogy voltak ilyen ügyletek, akkor a következőket kell figyelembe venni. Mint fent láthattuk, a **lanista** abból élt, hogy gladiátorokat szerzett be, melyeket azután a játékok rendezőinek a rendelkezésére bocsátott. Ha ez egy **magistratus** volt, akinek többször is szüksége volt gladiátorokra, mert több játékot akart rendezni, akkor egyszerűbb volt megvennie őket, hiszen másik alkalommal még fel tudta őket használni.⁵⁸⁶ MAYER-MALY szerint a gaiusi esetben egy magánszemély által rendezendő játékokról van szó, akinek csak egyszeri alkalommal kellettek a gladiátorok, ezért csak bérelni akarta őket.⁵⁸⁷ Ez, mint korábban láthattuk, előfordulhatott, azonban a magánrendezésű gladiátorjátékokat már Domitianus idejében beszüntették. Az ellenben gyakran előfordulhatott, hogy a játékokat rendező hivatalnok saját gladiátorcsapata kiegészítéseként, vagy a játékok fényének emelésére csak bérelni akarta a harcosokat. Ez is egy költségkímélő megoldás volt, hiszen később nem kellett a

⁵⁸⁶ Suetonius tudósít bennünket arról, hogy a **senatus** azért korlátozta a magánszemélyek által tartható gladiátorok számát, mert az atyákat félelemmel töltötte el a Caesar által mindenfelől összevásárolt gladiátorsereg (Suet. Iul. 10). Ugyanerre utalnak a Caligula által bonyolított gladiátorárverések is (Suet. Cal. 38).

⁵⁸⁷ MAYER-MALY: **Locatio conductio**, 72.

felesleges bajvívókról gondoskodni. Ezen kívül, ha a játékokat rendező megvette a gladiátorokat, és azok meghaltak vagy megsebesültek, neki kellett gondoskodnia mind a temetési, mind a gyógykezelési költségekről, amely egyébként a **lanista** terhére esett volna. A sebesültek gyógykezeléséről is az erre a célra alkalmazott orvosok gondoskodtak a vívóiskolákban.⁵⁸⁸

Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a valóságban hogyan mehetett végbe a felek között az ügylet lebonyolítása úgy, hogy mindketten bebiztosítva érezhessék magukat. Szerintem ez úgy ment végbe, hogy a **lanista** kapott húsz dénárt, ezért átadta a gladiátorokat. Ha véget értek a játékok, visszakapta az embereit, és még a halottak vagy sebesültek után járó kilencszáznolcvan dénárt.⁵⁸⁹ Az egész probléma pedig akkor válik érdekessé, hogy milyen **actió**val perelheti ezt a pénzt, ha a játékok rendezője nem akar fizetni.

Ha egy adásvételi szerződésről lenne szó, azzal a feltétellel, hogy akkor lép hatályba, ha a gladiátorok meghalnak, kérdés, mi lenne ilyenkor a szerződés tárgya. Egy halott vagy rokkant gladiátor? Ekkor pedig egy fordított **emptio rei sperata**ról beszélhetnénk, hiszen csak akkor kell fizetni, és csak annyiért, amennyi éppen elpusztult vagy megsebesült, és ilyenkor a **lanista actio venditi**vel perelhetne a pénzért. Ugyanez lenne a probléma akkor, ha visszaható feltételről lenne szó, mely a bérletet adásvétellé változtatja, mert ilyenkor az lenne a feltétel, hogy csak akkor kell kifizetni a vételárat, ha a küzdelemben megsemmisül vagy megrongálódik az adásvétel tárgya.

Valószínűbbnek tűnik, hogy a felek között egy bérleti szerződés jött létre, egy mellékmegegyezéssel, mely szerint a játék rendezője és a **lanista** osztoznak a kárviselésben oly módon, hogy egy előre meghatározott összeget, ezer dénárt kap a vívómester, ha a kár bekövetkezik, azaz a gladiátor meghal vagy megsebesül. Az ezer dénár ugyan bőven fedezte volna egy gladiátor árát,⁵⁹⁰ azonban a harcosok értéke attól is függött, hogy milyen vívóról volt szó. Ebben az esetben

⁵⁸⁸ KRÜCKMANN: *Periculum emptoris*, 60, 62.

⁵⁸⁹ Nem osztom BECHMANN nézetét, hogy a „fáradtságért járó” húsz dénárt mindenképpen ki kell fizetni, mivel akkor nem ezer, hanem ezerhúsz dénárt kellene adni a halott vagy sebesült gladiátorok után.

⁵⁹⁰ A *SC de sumptibus ludorum gladiatorum minuendis* (36. sor) alapján, mely Gaius korában keletkezett, egy alsóbb osztálybeli gladiátornak az ára Rómán kívül 1000-2000 HS azaz 250-500 dénár volt, ami Rómában valószínűleg még magasabb lehetett. (FIRA I. 297.).

pedig külön-külön meg kellett volna határozni, hogy melyik gladiátor mennyit ér, erre pedig főként nagyobb gladiátorcsapatok rendelkezésre bocsátásakor nemigen volt mód. Ennél fogva pedig egy szerencseem is meghúzódik a megegyezésben, mivel az értéktelenebb gladiátorok elvesztéséért is ugyanannyit kapott a **lanista**, mint a drágábbakért. Az átalánykártérítést támasztja alá az is, hogy ugyanannyit kellett fizetni sebesülés és a gladiátor elvesztése esetén, pedig valószínű, hogy a gyógyítási költségek jóval kisebbek voltak, mint egy jó bajvívó értéke.

Gaius felvetése, hogy a küzdelem kimenetelétől függ, hogy a gladiátorokat bérelték vagy eladták, KRÜCKMANN véleménye szerint is meglehetősen hipotetikus. A valóságban egy ügyleti biztosítási felelősségről van szó, amely szerint az épségben maradottakért a bérleti díjat, a sebesültekért a biztosítási összeget kellett megfizetni.⁵⁹¹

Ezt a nézetet vallja BÜRGE, aki szerint a Gaius által felhozott esetben a veszélyviselés **aestimatio**s megegyezéssel való átvételére találunk példát,⁵⁹² valamint BALTRUSCH szerint is a **lanista** javára való biztosítási felelősségről van szó.⁵⁹³ Ezért nem adhatunk igazat GUARINO-nak sem, aki a gaiusi példában a lízingszerződés előképét látja.⁵⁹⁴

Ezek szerint, ha a **lanista** nem kapta meg a neki járó pénzt, **actio locati**val perelhette a nem fizető **editor**t a járandóságáért. A kérdés eldöntése valójában azért sem lehetett bizonytalan, mert a nagyszámú **spectaculum** rendezésekor egy jogi kérdést, amely valójában gyakran előfordulhatott, nem lehetett úgy eldönteni, hogy **magis placuit**, hanem az rutineljárásként mehetett végbe. Túl sok eset azonban nem fordulhatott elő, hiszen ha egy **magistratus** nem fizette meg a kialakult összeget, nem reménykedhetett abban, hogy a legközelebbi alkalommal minden további nélkül rendelkezésére fogják bocsátani a kellő számú gladiátort.

⁵⁹¹ KRÜCKMANN: *Periculum emptoris*, 62.

⁵⁹² BÜRGE: *Der Witz*, 397.

⁵⁹³ BALTRUSCH: *Politik*, 514.

⁵⁹⁴ GUARINO: *Il „leasing” dei gladiatori*, 461-465.

3.1.3. A vadállatok beszerzése

A **munusok** egy különleges fajtáját alkották a **venationes**, azaz az állatviadalok. Aki ilyen látványosság rendezésére vállalkozott, annak nemcsak a gladiátorok, hanem az állatok beszerzéséről is gondoskodni kellett. Mivel az igénybevett állatok főleg az egzotikus fajták közül kerültek ki, nem volt olyan egyszerű beszerezni őket, mint a gladiátorokat.⁵⁹⁵ A látványosság ezen fajtáját akkor vezették be, amikor Karthágó afrikai része Rómától függőségbe került, negyven évvel később pedig provinciává vált.⁵⁹⁶ A Kr. e. II. század közepéig tiltották afrikai állatok Itáliába szállítását. A tilalmat azonban a **lex Aufidia de feris Africae** megszüntette, és lehetővé tette az állatok behozatalát a **ludi circenses**re.⁵⁹⁷ Mivel pedig Afrika a legelső provinciák közé tartozott, a vadállatokat itt tizedelték meg először.

Az állatok vadászatát a Római Birodalom területén nem korlátozták, az elejtett vadon **occupatio**val szerzett tulajdont az, aki elfogta, függetlenül attól, hogy saját vagy idegen területen történt-e a vadászat.⁵⁹⁸ Az állatok utánpótlásáról gondoskodott az egész római és a birodalmon kívüli világ is. Germániában medvére, Észak-Afrikában oroszlánra, Egyiptomban vízilóra és krokodilra, a szomszédos Etiópiában zsiráfra és struccra, a birodalom keleti provinciáiban és Indiában tigrisre, Pannóniában és Galliában szarvasokra, az Északi-tenger partjain fókára, Afrika belsejében pedig elefántra és orrszarvúra vadásztak.⁵⁹⁹ A császárkorban azonban csak a császár parancsára vagy engedélyével lehetett

⁵⁹⁵ Így például P. Cornelius Scipio Nasica és P. Lentulus Kr. e. 168-ban rendezett állatviadalt, melyen 63 afrikai vadállat lelte halálát, köztük 40 medve és elefánt (Liv. 44,18,8); A császárkorban az állatok mérsárlása még nagyobb méreteket öltött. Így a Probus (276-282) által rendezett játékokon száz oroszlán, száz líbiai és száz szíriai leopárd, száz nőstényoroszlán és háromszáz medve lelte halálát (SHA Prob. 19).

⁵⁹⁶ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 250.

⁵⁹⁷ A tilalmat valószínűleg egy **senatus consultum** mondta ki. A **lex Aufidia de feris Africae** keletkezési ideje bizonytalan, Kr. e. 170 és 103 közé tehető. Vö. ROTONDI: *Leges publicae*, 328.

⁵⁹⁸ I. 2,1,12: *Ferae igitur bestiae et volucres et pisces, id est omnia animalia, quae terra, mari, coelo nascuntur, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt; quod enim nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur. Nec interest feras bestias et volucres utrum in suo fundo quisque capiat an in alieno.*

⁵⁹⁹ WEEBER: *Smog über Attika*, 142.

elefántra vadászni,⁶⁰⁰ az elefántok birtoklása is a császári előjogok közé tartozott.⁶⁰¹ Kr. u. 414-ben Honorius és Theodosius császár rendelete az oroszlánok megölését ugyan nem tiltotta, de vadászatukat és kereskedelmüket nem engedélyezte.⁶⁰²

A köztársaság idején a **magistratus**ok, akik az amfiteátrumban vadászatot rendeztek, a rokonságukhoz tartozó afrikai vagy kisázsiai helytartók szívességére bízták magukat, ha vadállatokat akartak beszerezni. A helytartók pedig a kereskedőkhöz fordultak, vagy az állatfogásban jártas bennszülöttekre rótták ki a feladatot.⁶⁰³ A tehetősebbek ezenkívül Ázsiában és Afrikában nagy birtokokkal rendelkeztek, ahonnan szintén be tudták szerezni az állatokat. A felsőbb római **magistratus**ok egyenesen elvárták, hogy a provinciai **proconsul**ok támogassák őket az állatok utánpótlásában.⁶⁰⁴

Az érdekelteknek ezek után csak az volt a dolga, hogy az értékes szállítmányt Rómába juttassák, amit magánvállalkozások segítségével oldottak meg. A hosszú szállítást, ami általában hajókkal történt, nagyon sok állat sínylette meg, és sok pusztult el az út alatt. A vállalkozások azonban áraikba bekalkulálták a veszteségeket is, amit a játékrendezőnek kellett megfizetnie, aki éppen úgy, mint a gladiátorok esetében, nem igen tehetett mást, hiszen a játékokhoz a megfelelő számú állatnak rendelkezésre kellett állni.⁶⁰⁵

A császárkorban megváltoztak a dolgok. A vadak befogása hatalmas erőfeszítéseket követelt, szállításuk is különlegesen bonyodalmas volt, ezért az állam nem bízta rá magát a kockázatos magánvállalkozásokra. A biztonság és takarékoság kettős kényszerében a császár rájött, hogy magának kell

⁶⁰⁰ Aelian. nat. anim. 10,1.

⁶⁰¹ Iuv. sat. 12,106. Az első magánszemély, aki egy ilyen császári állatot birtokolt, a későbbi Aurelianus császár volt, aki az elefántot a perzsa királytól ajándékba kapta, s ezt későbbi uralma előjelmének tekintették.

⁶⁰² CTh. 15,11,1 (414): *Occidendorum leonum cunctis facimus potestatem, neque aliquando sinimus quemquam calumniam formidare, cum et salus nostrorum provincialium voluptati nostrae necessario praeponeatur et haec ipsa propria voluptas intercludi minime videatur, quandoquidem occidendi feras, non venandi venundandique licentiam dederimus. Occidendi igitur memoratas feras, et ducibus et officiis eorum conventis, cunctis licentia tribuatur.*

⁶⁰³ AUGUET: *Kegyeltenség és civilizáció*, 152.

⁶⁰⁴ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 258. Jól példázza ezt Cicero M. Caelius *aedilis*szel Kr. e. 51-ben váltott levele: miután Patiscus Curio részére csak tíz párducot küldött, Ciceróra nézve nagy szégyen lenne, ha nem sokkal többet küldene (Cic. fam. 2,11,2; 8,9,3).

⁶⁰⁵ WEEBER: *Smog über Attika*, 150.

gondoskodnia a maga ellátásáról. Ennek érdekében különleges szolgálatot hozott létre, melynek szervezete némiképpen egy Rómában összefutó pókhálóra emlékeztetett. A birodalom határvidékein állomásozó légiók alkalmas munkaerőül szolgáltak az állatok befogásához. Voltak köztük egységek, melyeket ezen a címen felmentettek a rendes szolgálat alól, pl. a Köln környékén állomásozó **Minervia I legio** medvevadászait.

A lánc második szemét a szállítmányok útvonala mentén elterülő vidéki városok alkották, melyek feladta az volt, hogy az állatokat elszállásolják és ellássák útközben.⁶⁰⁶ Honorius és Theodosius császár Kr. u. 417-ben kiadott rendeletéből kiderül, hogy egy eufráteszi provincia fővárosában, Hierapolisban a szokásos hét-nyolc nap helyett három-négy hónapig maradt az egyik transzport, és az ellátáson felül ezért még ketrecek is igényeltek, ami ellentmondott az akkori szokásoknak. Ezért a császárok elrendelték, hogy egy szállítmány egy városban hét napnál hosszabb ideig nem maradhat. Aki pedig megszegte a rendeletet, annak pénzbüntetést kellett fizetnie.⁶⁰⁷

Útközben a határok mentén különféle adókkal is sújtották a szállítmányokat. Így Marcus Aurelius és Commodus **rescriptuma** azon külföldi áruk között, melyek után vámot kellett fizetni, felsorolja az oroszlánt, leopárdot és párducot,⁶⁰⁸ tehát azokat az állatokat, melyeket leginkább a játékokra vittek Rómába. Ezenkívül a medvékért két és fél százalék vámot kellett fizetni, ami alól azonban a szenátori rangú játékrendezők mentesek voltak.⁶⁰⁹

Mikor az állatok megérkeztek Rómába, vagy egyenesen a játékot rendező **magistratus**nak adták őket, vagy kerülhettek állatkereskedők kezébe is, hiszen az **aedilis curulis edictum**ában is olvashatunk medvékről, párducokról és

⁶⁰⁶ AUGUET: *Kegyeltenség és civilizáció*, 152.

⁶⁰⁷ CTh. 15,11,2 (417): *Idem AA. Monaxio PP. praesidalis officii Eufратensis deploratione comperimus eos, qui transductioni ferarum a duciano officio deputantur, pro septem vel octo diebus contra legationum formam tres vel quattuor menses in Hieropolitanam urbem residentes post expensas tanti temporis etiam caveas exigere, quas nulla praeberi consuetudo permittit. Ideoque praecipimus, bestias, quae ad comitatum ab omnibus limitum ducibus transmittuntur, non plus quam septem diebus intra singulas civitates retineri; scientibus ducibus et eorum officiis, si quid contra haec commissum fuerit, quinque se libras auri fisci viribus illaturos.*

⁶⁰⁸ Marc. D. 39,4,16,7: *Species pertinentes ad vectigal: ... indici: leones, leaenae: pardi: leopardi: pantherae.*

⁶⁰⁹ Symm. ep. 5,60; 5,62.

oroszlánokról.⁶¹⁰ Rómában a császárkorban állatseregleteket hoztak létre, melyek lehetővé tették, hogy a császár tartalékot képezzen, ahonnan szükség szerint vehette igénybe a vadakat. Így nem fenyegette az a veszély, ami a **magistratus**oknak annyi gondot okozott, azaz hogy megérkeznek-e időben a szállítmányok, nem pusztulnak-e el útközben az állatok.⁶¹¹ Az ellátása ezeknek az állományoknak évről évre hatalmas összegbe került, és megfelelő közigazgatási személyzetet igényelt.⁶¹² Az államkassza időnként annyira megsínylette ezeket a terheket, hogy a császár kénytelen volt magánembereket megajándékozni az állatseregletből.⁶¹³

Lényegében véve egy improduktív cél érdekében dénárok millióit emésztették fel. A professzionális, veszélyes tevékenységükért jól megfizetett vadászoktól és csapdaállítóktól kezdve az ápolókon és szállító vállalkozókon keresztül az állatorvosokig, örökig és idomárokig nagy létszámú apparátus tevékenykedett egy cél érdekében: lehetőség szerint művészi, izgalmasan, agyafúrta megrendezett megsemmisítése a világ minden tájáról fáradságosan Róma arénáiba szállított állatoknak.⁶¹⁴ Minthogy pedig az oly kifinomult jogrendszerrel rendelkező rómaiak környezetvédelemről, a környezetet védő rendelkezésekről még nem is hallottak, kegyetlen szórakozásuk érdekében egész állatfajok kipusztulását és egyes területek populációjának teljes megváltozását idézték elő.

3.2. Teendők a játékokon

3.2.1. Az **editores** és **praesides** feladatai a **ludi circenses**en

⁶¹⁰ Ulp. D. 21,1,40, 1: *Deinde aiunt aediles: "ne quis canem, verrem vel minorem aprum, lupum, ursum, pantheram, leonem."* Paul. D. 21,1,41 *et generaliter "aliudve quod noceret animal, sive soluta sint, sive alligata, ut contineri vinculis, quo minus damnum inferant, non possint;* Ulp. D. 21,1,42: *"qua vulgo iter fiet, ita habuisse velit, ut cuiquam nocere damnumve dare possit. si adversus ea factum erit et homo liber ex ea re perierit, solidi ducenti, si nocitum homini libero esse dicetur, quanti bonum aequum iudici videbitur, condemnatur, ceterarum rerum, quanti damnum datum factumve sit, dupli".*

⁶¹¹ AUGUET: *Kegyetlenség és civilizáció*, 154.

⁶¹² FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 257.

⁶¹³ AUGUET: *Kegyetlenség és civilizáció*, 154.

⁶¹⁴ WEEBER: *Smog über Attika*, 142.

A **ludi Romani**, majd ennek mintájára minden **ludi circense**st az istenek tiszteletére rendezett ünnepélyes felvonulás, a **pompa circensis** vezetett be. A menetben, amely a Capitoliumtól a cirkuszig haladt, különleges kocsikon (**thensaen**, melyeket egy külön épületben a Capitoliumon, az **aedes thensarum**ban őriztek) szállították az istenek szobrai. A kocsikat olyan fiúk vontatták, akiknek mindkét szülője életben volt.⁶¹⁵ Az istenek képein kívül Iulius Caesar óta, aki már életében elnyerte ezt a jogot,⁶¹⁶ az elhunyt császárok és a császári ház személyeinek a képmásait is felvonultatták, akiket vagy az isteneknek kijáró tiszteletben részesítettek, vagy legalább ilyen módon akarták őket megtisztelni.⁶¹⁷

A felvonulást a királyság korában maga a **rex** vezette a játékok helyszínére, ahol áldozatot mutatott be, majd megadta a jelet a kocsiversenyek elindítására. A köztársaság korában, mint láttuk, a játékok megrendezésének a gondjával együtt ezt a feladatot is a **consul** vette át. Kr. e. 367/366-ban, mikor a **ludi Romani** rendezését az **aedilisek**re bízták, a **pompa** vezetését és az áldozat bemutatását, valamint a startjel megadását mégsem ők, hanem továbbra is a **consul** végezte. A cirkuszi játékokat az istenek tiszteletére rendezték, s a **ludi Romani** esetében az állam legjelentősebb istenségének, Iuppiternek ajánlották, és mint állami aktust végezték el. Az ilyen feladatokat azonban csak az olyan **magistratusok** láthatták el, akik **imperiummal** rendelkeztek, mert csak az **imperium** foglalta magában az **auspicia publica** jogát.⁶¹⁸ Mivel ezzel az **aedilisek** nem rendelkeztek, nem vezethették a felvonulást sem.⁶¹⁹

Így Kr. e. 366-tól a **consul** és az **aedilis curulis** közt megoszlott a **praesides** és a **curatores ludorum** funkciója, ahol is az első a kultikus cselekmények elvégzését, a második a játékok előkészítésének, anyagi terhei viselésének, a rendezvények lebonyolításának kötelezettségét jelentette.⁶²⁰ Ez megmagyarázza azt, hogy amikor nem volt **consul**, akkor a **praetor**, mikor pedig

⁶¹⁵ Cic. har. resp. 11,23.

⁶¹⁶ Suet. Caes. 76.

⁶¹⁷ FRIEDLÄNDER: *Die Spiele*, 509-510.

⁶¹⁸ MEYER: *Einführung*, 173.

⁶¹⁹ BERNSTEIN: *Ludi publici*, 62.

⁶²⁰ BERNSTEIN: *Ludi publici*, 76-77.

az megbetegedett, külön **dictator** látta el a **praesides** feladatát.⁶²¹ A **ludi Romanin** kívül a többi **aedilis** által rendezett **ludi publicin** is elkülönült ez a két feladat, a **ludi Megalenses** kivételével, ahol az elnök is az **aedilis** volt. Miután Kr. e. 22-ben Augustus a **cura ludorum**ot a **praetor**hoz utalta, már nem volt szükség külön a **praesidium** tisztségére, minden feladatot a **praetor** látott el.

A felvonulást vezető hivatalnokot az öltözete is kiemelte a többiek közül. Livius tudósít arról, hogy a **curulisi** hivatalnokok ugyanabban a ruhában kísérték az istenszobrokat vivő kocsit, mint amiben a diadalmenetet tartották.⁶²² MOMMSEN ebből arra következtetett, hogy a játékok kezdetben a győzelmi ünnepek részét képezték, és csak később vált el a kettő, a menetet győzelem nélkül is megtartották a játékok bevezetéseként. Ezt támasztja alá az is, hogy a cirkuszi felvonulás ott kezdődött, ahol a diadalmenet végződött, a Capitoliumon.⁶²³

Ezt a nézetet újabban többen kétségbe vonták, akik szerint a játékoknak saját fejlődésük volt, és nem a győzelmi ünnepekből vezethetők le. A **pompa circensis** és a triumphus-jelvények, éppúgy, mint a diadalmenet, az etruszk hagyományok fenntartását jelentik. A **quadrigát** és az öltözetet a rómaiak az etruszk királyoktól vették át, akik a köztársaság kora előtt megtartották a diadalmenetet, és megnyitották a játékokat.⁶²⁴ Ha azt vesszük alapul, hogy a játékok rendezésében is az etruszk királyokat követték a köztársaság idején Rómában, álláspontom szerint az utóbbi véleményeknek adhatunk igazat.

Miután a **cura ludorum**ot az **aedilisek** átvették, **toga praetextát** vettek magukra, a bíboröltözetet csak a **magna mater** ünnepén ölthették fel, ahol ők elnököltek.⁶²⁵

A felvonulást állatok feláldozásával fejezték be. Az áldozat bemutatása, a **sacrificia** az **editor** és a papok feladata volt. A kultikus cselekményeket az előírtaknak megfelelően, a legnagyobb körültekintéssel kellett elvégezni. Ha

⁶²¹ Liv. 8,40.

⁶²² Liv. 5,41. Az **augustissima vestis** ilyenkor az arannyal hímzett, bíborszegélyű **toga picta** és a pálmaágakkal kihímzett **tunica palmata** volt.

⁶²³ MOMMSEN: **Die ludi magni und Romani**, 45-46.

⁶²⁴ VERSNEL: **Triumphus**, 56-93; JUNKELMANN: **Die Reiter Roms**, 94; BERNSTEIN: **Ludi publici**, 48-51.

⁶²⁵ MOMMSEN: **Staatsrecht**, I. 413.

valamilyen szokatlan esemény következett be,⁶²⁶ így pl. ha a táncos megállt, ha a fuvalás hirtelen elnémult, ha a gyeplőt tartó fiú leesett a kocsiról vagy elengedte a gyeplőt, ha az **aedilis** a mondóka szavaiban vagy a szent edények kezelésében tévedett, akkor a játékokat nem az előírt rítus szerint hajtották végre, és a hibákért áldozatot kellett felajánlani, a halhatatlan istenek érzéseit pedig a játékok újrakezdésével kellett kiengesztelni.⁶²⁷

A játékok szakrális okból történő megismétlése az **instauratio**, ami már a királyság korában szokásban volt. A II. pun háború alatt és a Kr. e. II. század első negyedében gyakran előfordult, hogy a játékokat két, három, négy nappal meghosszabbították.⁶²⁸ Az **instauratiót** a játékok rendezői arra is felhasználták, hogy saját népszerűségüket növeljék az időtartam megnyújtásával, ezért előfordult, hogy szándékosan hibáztak. A császárkorban akár tízszer is megismételheték a játékokat, ezért Claudius elrendelte, hogy a cirkuszi játékokat csak egy nappal lehet meghosszabbítani, de gyakran ezt is megakadályozták.⁶²⁹

Az áldozat elvégzése után ki kellett sorsolni, hogy melyik kocsi melyik **carcer**ből indul. Mivel a startjel megadása a köztársaság korában a **consul** vagy helyettesének feladata volt, feltételezhető, hogy a sorsolást is ő végezte. A császárkorban ez már egyértelműen a **praetor** kompetenciájába tartozott, éppúgy, mint a verseny megindítása,⁶³⁰ egy fehér kendő, a **mappa** leejtésével.⁶³¹

Ha a rajt rosszul sikerült, a közönség kérésére a **praesides** elrendelhetette, hogy ismételjenek meg egy-egy futamot.⁶³² Ez volt a **revocatio**, ami az **instauratió**val ellentétben nem kultikus, hanem technikai okok miatt hosszabbította meg a versenyeket.⁶³³

⁶²⁶ Kr. e. 491-ben például azért kellett a játékokat megismételni, mert egy úr a rabszolgáját reggel, a **ludi Romani** napján a **Circus Maximus**ban verte meg (Liv. 2,36).

⁶²⁷ Cic. har. resp. 23.

⁶²⁸ THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 41.

⁶²⁹ Cass. Dio 60,6.

⁶³⁰ Tertull. spect. 16; Ovid. am. 3,2.

⁶³¹ A szokás eredete nem ismert. Cassiodorus szerint Nero egyszer túl sokáig reggelizett, majd amikor végzett, a páholyából kidobta a szalvétáját, jelezvén, hogy kezdődhet a verseny (Cassiod. var. 3,51,9). A startjel megadása a **praetor** részéről úgy összefonódott az alakjával, hogy a késő császárkorban hivatalnoki jelvényként ábrázolták. THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 107.

⁶³² Ovid. am. 3,2.

⁶³³ THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 42.

Az **editor**ok feladata volt a győztesnek járó díj, a koszorú és a pálmaág átadása.⁶³⁴ A kocsihajtó ezen felül még pénzjutalmat is kapott, ami szintén az **editor** számlájára ment. Mi történt ezzel a pénzzel? Az egészzet a **factio** zsebelte be? Vagy egy bizonyos százalékát átengedték a kocsihajtónak az esetleges fizetés mellé? Nem tudni, de az biztos, hogy mivel a kocsihajtók változtatgathatták klubjaikat, mindig a kedvükben kellett járni, és a legsikeresebb hajtók karrierjük végére hatalmas vagyonokra tehettek szert.⁶³⁵

A császárkorban az uralkodónak nemcsak joga, hanem kötelessége is volt a játékokon való részvétel, hiszen ekkor nyílt alkalom arra, hogy a néppel kontaktusba kerüljön, s így annak jóindulatát megnyerje. Az egyes uralkodók különféleképpen viszonyultak a játékokhoz. Voltak, akik tényleg örömeiket lelték benne, de akadtak olyanok is, akiknek csak nyűg volt, és hivatalos teendőiket is ott intézték.⁶³⁶

A cirkusz tehát kétélű kard volt a császár számára. Egyrészt itt tudta megmutatni a népnek jóindulatát, másrészt azonban azzal is számolnia kellett, hogy a publikum kívánságát vagy teljesítenie kellett, vagy ha ellenállást tanúsított, azzal a népszerűségét veszélyeztette. Ezt a dilemmát azonban nem tudta kikerülni, mivel ekkor a játékok olyan fontos részét képezték az állami életnek, hogy a Rómában tartózkodó uralkodónak, ha távolmaradt a küzdelmekről, több hátránya származott belőle, mintha az összes kellemetlenséggel számolva, megjelent volna cirkuszi páholyában.⁶³⁷

3.2.2. A játékrendező feladatai a császári **agon**okon

⁶³⁴ BERNSTEIN: *Ludi publici*, 306.

⁶³⁵ A díjak a kocsihajtók közötti hierarchiát is tükrözték. A legkedveltebbnek számító négyes-fogathajtó futamokon a győztesnek járó pénzösszeg elérhette a 60.000 **sestertius** is, a kevésbé favorizált hármas-fogathajtók általában 15.000, a kettes-fogathajtók pedig csak 1.000 **sestertius** vihettek haza. THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 163.

⁶³⁶ Pl. Tiberius és Marcus Aurelius nem kedvelte a játékokat, Caligula, Nero és Commodus annál inkább örömeit lelte bennük. Vö. GILBERT: *Die Beziehungen*, 101-123.

⁶³⁷ JUNKELMANN: *Die Reiter Roms*, 99.

Az atlétaviadatok kezdetben a ***ludi circenses*** részét képezték, ezért e küzdelmek ***praesidesei*** megegyeztek az utóbbi játékok elnökeivel. A császárkorban azonban a görög mintára bevezetett atlétikai küzdelmeken maguk a császárok elnököltek. A görög hatás külsőleg is megnyilvánult, legalábbis a Domitianus által rendezett capitoliumi játékokon. Az uralkodó ugyanis görög bíborköpenyben, magassarkú, görög cipőben, fején aranykoszorúval elnökölt, melyet a capitoliumi istenek, Iuppiter, Iuno és Minerva képei díszítettek. Mellette Iuppiter főpapja és a Flaviálisok papi testülete foglalt helyet ugyanolyan öltözetben, azzal a különbséggel, hogy az ő fejdíszükön még a császár képmása is helyet kapott.⁶³⁸ Később a papi kollégiumok a császár elnöklete mellett felváltva látták el a versenyek levezetésének feladatát, valamint a versenybíró tisztét.⁶³⁹

Az atlétaversenyeken az egymással küzdő párokat is ki kellett sorsolni, ami szintén az elnök feladata lehetett. Mivel gyenge ellenfél esetén meglehetősen nagy előnyre lehetett szert tenni, arra is vigyázni kellett, hogy a sorsolásnál nehogy valamilyen csalást kövessenek el, ami ennek ellenére gyakran előfordult.⁶⁴⁰ A küzdelmek végén pedig a díjat kellett a ***praesides***nek átadnia, ami levélkoszorú és pénzjutalom volt.⁶⁴¹

3.2.3. Az ***editor***ok feladatai a gladiátorviadalon

Mint láttuk, a gladiátorviadatok a köztársaság korában magánrendezésű látványosságnak számítottak, ezért a rendezők, még ha egy ***magistratus***ról volt is szó, ezeken nem hivatali minőségükben, hanem magánemberként jártak el. A tevékenységük nagy részének ezért – eltérően a ***ludi publicin*** való feladataiktól, melyek a közjog hatálya alá estek – nem volt jogi relevanciája.

A ***principatus*** korában azonban, mikor már az egyes hivatalnokok kötelességből tartottak ***munus***okat, az amfiteátrumokban betöltött ***editori***

⁶³⁸ Suet. Dom. 4.

⁶³⁹ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 350.

⁶⁴⁰ Vö. FORBES: *Crime and Punishment*, 170; Gell. 5,9,5-6.

⁶⁴¹ Ld. 42. o.

szerepük is hivatalos eljárásnak minősült. A császárkorban már nemcsak a valódi **magistratus**oknak vagy a császárnak volt hivatalnokjellege a gladiátorviadalokon, hanem a magánszemélyeknek is, amit az bizonyít, hogy ők is bíbortogát, vagy **toga praetextát** viseltek, valamint megillette őket a **lictor**okból álló kíséret.⁶⁴²

Szabály szerint délelőtt a **venatió**kra, délután a gladiátorviadalokra került sor. A játékok előestéjén a gladiátorokat megvendégelték, ez volt a **cena libera**.

Másnap a **munus**okat is egy **pompa** vezette be, ami abból állt, hogy a gladiátorok ünnepélyesen feldíszítve az arénában felvonultak, majd a végén köszöntötték a játékrendezőt. Ha az maga a császár volt, a jól ismert üdvözlés hangzott el: „**Ave imperator, morituri te salutant!**”⁶⁴³

Az üdvözlés után nyilvános sorshúzással döntötték el, hogy ki kivel fog küzdeni. A sorsoláson az **editor** elnökölt, felügyelvén, hogy nehogy valamilyen csalást kövessenek el. Arra azonban valószínűleg ügyeltek, hogy a küzdők között ne legyen nagy tudásbeli különbség, hiszen egy tapasztalt vívó hamar legyőzte volna újonc ellenfelét.⁶⁴⁴

Ezek után az **editor** vagy megbízottja feladata volt, hogy a fegyvereket megvizsgálja.⁶⁴⁵ A **probatio armorum**nak elvben az volt a célja, hogy kizárja a szabálytalanságot, amely a küzdelem eredményét befolyásolhatta volna, valójában a nézők megnyugtatóására szolgált, hiszen a művelet abból állt, hogy megvizsgálták, elég élesek-e a fegyverek.⁶⁴⁶ Ezután kezdetét vette a játék, ami először életlen, majd egy hangjel után valódi fegyverekkel történt. Ha közben valamelyik harcos kegyelmet kért, az **editor** feladata volt, hogy ebben a kérdésben végső soron döntsön. A küzdelmeket a győztes díjazása zárta, aki a pálmaág vagy koszorú mellett pénzt vagy egyéb ajándékot is kapott, melynek költségét szintén a játékrendező állta.⁶⁴⁷

⁶⁴² MOMMSEN: *Staatsrecht*, 422, 391.

⁶⁴³ Suet. Claud. 21.

⁶⁴⁴ AUGUET: *Kegyetlenség és civilizáció*, 49.

⁶⁴⁵ Suet. Tit. 9,2.

⁶⁴⁶ AUGUET: *Kegyetlenség és civilizáció*, 50.

⁶⁴⁷ Marcus Aurelius a Rómán kívüli városokban, hogy a hivatalnokok kiadásának ezzel is határt szabjon megállapította, hogy a díj nagysága egy szabad gladiátor esetében nem lehet több, mint vételárának az ¼-

A gladiátorviadatok és a **venatiók** azonban nemcsak látványosságul, hanem büntetés végrehajtására is szolgáltak. Az **ad bestias** és az **ad gladium** elítéltek harca merőben különbözött a valódi gladiátorviadaloktól. Ez a végrehajtási mód ellentmondott a büntetés egyik céljának, az elrettentésnek, hiszen itt az elítéltek végpercei a nézők szórakozási vágyát elégítették ki.⁶⁴⁸

Az **editor** feladata volt annak megszervezése is, hogy a vadállatok elé vetéssel büntetett gonosztevőket minél látványosabban végezzék ki. Ezt úgy is megrendezhették, hogy az elítéltek olyan mitológiai szereplők sorsát játszották el az arénában, akikkel a történet szerint valamilyen vadállat végzett.⁶⁴⁹

Az **ad gladium** elítéltek kivégzésére délben került sor. Itt a játékadónak nem kellett az előbb leírt kötelező feladatokat elvégeznie, hiszen ebben az esetben nem valódi gladiátorküzdelemről volt szó. Valószínűleg azonban ő volt a felelős azért, hogy az elítéltek valóban elnyerjék büntetésüket.

A bűnözőket csaknem meztelenül vetették az arénába, nyakukba egy táblát függesztettek, melyre ráírták a büntetés okát (**causa poenae**).⁶⁵⁰ A délben történő kivégzések eltérését a valódi gladiátorküzdelmekről Seneca szemléletesen írja le. Ebben az esetben ugyanis a küzdők sem a védekezést szolgáló felszereléssel, sem előképzettséggel nem rendelkeztek, a harcra pedig a pálya szélén lévő szolgák ostorral kényszerítették őket. Az öldöklés addig folyt, míg mindenki elnyerte büntetését, a halált.⁶⁵¹ Aki ugyanis legutolsónak maradt életben, azt vagy leszúrták, vagy tartalékba tették, hogy a legközelebbi látványosságokon felléptessék.⁶⁵²

e, egy rabszolga esetében pedig a vételár 1/5-e. **SC de sumptibus ludorum gladiatoriorum minuendis** 45. sor.

⁶⁴⁸ COLEMAN: **Fatal Charades**, 48.

⁶⁴⁹ Ld. pl. Mart. lib. spect. 7.

⁶⁵⁰ KYLE: **Spectacles of death**, 53.

⁶⁵¹ Sen. ep. 7,2-6.

⁶⁵² A délben történő összecsapásokat meg kell különböztetnünk a **munus sine missioné**től, ahol az volt a lényeg, hogy a legyőzött a szokványos küzdelmekről eltérően sohasem kaphatott kegyelmet a nézőktől, vagy győzött vagy meghalt, a harcból csak egyetlen ember kerülhetett ki élve. Délben azonban a gondosan megszervezett tömeges kivégzés egy fajtája folyt, ami a bűnözőt a méltóságos halál lehetőségétől is megfosztotta. AUGUET: **Kegyeltenség és civilizáció**, 84; 86.

Végül a játékrendezőkre hárult az a feladat, hogy a tulajdonukba tartozó halott gladiátorokat és állatokat eltemettessék, ami szintén még tovább növelte kiadásait.

3.3. *Iactus missilium*

Bár nem volt feladatuk, a játékok rendezői nemcsak magával a rendezvénnyel, hanem külön adományokkal is megpróbáltak kedveskedni a népnek. A játékok alkalmával szokás volt, hogy az **editor** a nép közé mindenféle ajándékot, kenyeret, gyümölcsöt, szárnyasokat, pénzt és ún. **tesserák**at szóratott. Ezeken a kis fagolyókon különféle jelek voltak: élelmiszer, ruha, ezüst- vagy aranyékszer, lovak, igásbarmok, lábasjóság, rabszolgák. Aki egy ilyen fagolyót megkaparintott, csak el kellett vinnie a beváltóhelyre, és máris átvehette az ábrázolt dolgot.⁶⁵³ Az ajándékozásnak e formája a tulajdonszerzés szempontjából okozott fejtörést a római dologi jog tanulmányozóinak.

A ránk maradt források szerint, akik ajándékokat dobálnak a nép közé, bár nem tudják, hogy azokból ki mit kap el, mégis azért, hogy azt akarják, hogy amit valaki elkap, az az övé is legyen, rögtön a dolog tulajdonosává teszik az illetőt: Gai. D. 41,1,9,7: ***Hoc amplius interdum et in incertam personam collocata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce qui missilia iactat in vulgus, ignorat enim, quid eorum quisque excepturus sit, et tamen quia vult quod quisque exceperit eius esse, statim eum dominum efficit.***

Ugyanezt tartalmazza a iustinianusi tankönyv (Inst. 2,1,46) is, azzal a különbséggel, hogy az „***ut ecce praetores vel consules***” betoldással pontosítja, hogy kik szoktak ajándékokat szórni a nép közé. Bár valóban ez a két **magistratus** alkalmazta leginkább a népszerűség megszerzésének ezt a módját, hiszen a császárkorban ők gondoskodtak a játékok megrendezéséről, maga az

⁶⁵³ Cass. Dio 66,25.

uralkodó is többször felhasználta ezt az intézményt a nép iránti kegyének kifejezésére.⁶⁵⁴

A tulajdonszerzésről való felfogások egy része szerint ilyenkor **traditio in incertam personam**ról van szó, másik része szerint pedig **derelictio** által uratlanná vált dolog **occupatio**val történő megszerzéséről.⁶⁵⁵ BENEDEK szerint – mivel a **tesserák** a pénzzel azonos elbírálást igényelnek – ilyenkor egy speciális **occupatio** történik, és a **iactus missilium** feletti nyombani tulajdonszerzést kimondó szabály egy **lex specialis**, kivétel az alól az általános szabály alól, hogy a derelinkvált dolgot a birtokba vevőnek elvben mindenkor el kell birtokolnia.⁶⁵⁶

Ez a felfogás azonban a források pusztá elemzésén alapul, és nem veszi figyelembe azokat a körülményeket, melyek a **iactus missilium**ot övezik. Itt abból kell kiindulni, hogy az **editor** a játékokat – főleg a köztársaság idején, de mint láttuk a császárkorban is – saját népszerűsége emelésére akarta kihasználni, amit azzal is fokozni szeretett volna, hogy a nézőket nemcsak a látványosságokkal, hanem pénzzel vagy a **tesserák**on feltüntetett dolgokkal is megajándékozta.

Ebben az esetben pedig a hangsúly az ajándékon van: „Megajándékozlak benneteket, hogy tartsatok meg jó emlékezetetekben, és később viszonzótok a jószágomat!” Itt tehát nem arról van szó, hogy a játékok rendezője a számára felesleges dolgokat kidobálta, azaz derelinkválta volna, és nem törődött volna további sorsával,⁶⁵⁷ hanem tudatosan, ha még bizonytalan személynek is, de át akarta adni őket. Ez végbemehetett volna úgy is, hogy a nézők sorba állnak, és az **editor** egyenként mindenkinek átadja az ajándékokat. Ez a módszer azonban a nagyszámú publikumot tekintve elég nehézkes és időigényes lett volna, ezért találták ki a **tesserákat**, melyeket egyszerűen szétdobáltak a nézőtéren. Ekkor pedig egy speciális **traditio** ment végbe, melynek **causája** a **donatio** volt.

⁶⁵⁴ Suet. Calig. 18; Suet. Dom. 4; Suet. Nero; SHA Elagab. 22.

⁶⁵⁵ Vö. BENEDEK: *Így szórták*, 701-704.

⁶⁵⁶ BENEDEK: *Így szórták*, 706.

⁶⁵⁷ I. 2,1,47 *Qua ratione verius esse videtur et, si rem pro derelicto a domino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici. Pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abiecerit, ut id rerum suarum esse nollet, ideoque statim dominus esse desinit.*

Mint láttuk, a **tesserá**kon különféle jelek voltak, amiket az erre a célra fenntartott helyeken be lehetett váltani. Az így megkapott dolgok között lehetett rabszolga, igásállat, sőt még ingatlan is.⁶⁵⁸ Ezért véleményem szerint azért volt szükség az azonnali tulajdonszerzést kimondó szabályra, hogy a **res Mancipin**, amit ily módon nem **mancipatió**val ruháztak át, elbirtoklás nélkül, azonnal tulajdont lehessen szerezni. Természetesen, mikor már nem volt szükség **mancipatió**ra, és a **res nec Mancipi** esetében a kézzől-kézre történő átadás mellőzése miatt, az ajándékozó tulajdonátruházó akaratára alapítva kellett megerősítenie a jogtudósoknak, hogy a **tesserát** elkapó a dolgon rögtön tulajdont szerez. Azt is ki kell emelnünk, hogy a **iactus missilium**ra vonatkozó szabály mind a Digestában, mind a iustinianusi **Institutió**ban közvetlenül, a **traditio symbolicá**ra felhozott eset után szerepel, mely szerint a raktárban elhelyezett dolgokat a kulcs átadásával is átadottnak kell tekinteni.⁶⁵⁹ Ezt szem előtt tartva pedig, aki egy **tesserát** megszerzett, nem akkor szerzett tulajdont, mikor az ábrázolt dolgot az átvevőhelyen átadták neki, hanem már rögtön, a dolgot jelképező fagolyó megszerzésének a pillanatában.

Az **occupatió**val történő tulajdonszerzésre is találhatunk példát az arénában. Megtörténhetett ugyanis, hogy a **venatió**khoz túl sok állatot szállítottak Rómába, melyek etetése és gondozása hatalmas összegeket emésztett volna fel a császári kasszából. Ezért az uralkodó, hogy megszabaduljon a felesleges állománytól, szétsztogetta az állatokat. Gordianus császár például az erdőnek berendezett amfiteátrumban szétengedte az állatokat, és a nézők foghattak belőle maguknak.⁶⁶⁰ A különbség a **iactus missilium**hoz képest az, hogy a császár itt ténylegesen derelinkválta az állatokat, hiszen az akarata arra irányult, hogy azok

⁶⁵⁸ BENEDEK saját állítását – miszerint ezek a fa- vagy fémlapocskák a pénzhez voltak hasonlóak – azzal is igyekszik alátámasztani, hogy – egyoldalú megközelítéssel – csak a gabona-, színház-, és fürdőjegyek szétszórását említi. A jegyek ugyan valóban mutatnak rokonságot a pénzzel, de elég egyedi esetekről lehetett szó, mivel mind a színház, mind a fürdők látogatása ingyenes volt Rómában, és amint korábban láthattuk, csak a nézőhelyek egy részére nézve adtak pénzért belépőjegyeket. Amit pedig a rómaiak ingyen is megszerezhettek, nem valószínű, hogy azt egymást taposva igyekeztek volna megkaparintani. Vö. Sen. ep. 74,8.

⁶⁵⁹ Gai. D. 41,1,9,6: *Item si quis merces in horreo reposita vendiderit, simulatque claves horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium emptorem.*

⁶⁶⁰ SHA Gord. 3.

ne tartozzanak a tulajdonába. Az ily módon uratlanná vált állatokon pedig a nézők – a vadászathoz hasonlóan – **occupatio**val szerezhettek tulajdont.

A **iactus missilium**nál a **traditio** során azonban nemcsak az átvevő volt **incerta**, hanem a dolog is, amit megszerzett. Az ügyletben egy szerencseelem is meghúzódott, hiszen míg egyesek esetleg csak egy zsemlét szereztek, mások egy rabszolgát vihetek haza. Ezt kihasználva a spekulánsok, akik nem akarták magukat a tömegben összetapostatni, előre megvették valakitől azt, amit majd a nézőtérén szerezni fog.⁶⁶¹ A **missilium** előre való megvétele az **emptio spei** egyik esetének számított: Pomp. D. 18,1,8,1: **Aliquando tamen et sine re venditio intelligitur, veluti quum quasi alea emitur; quod fit, quum captus piscium, vel avium, vel missilium emitur; emptio enim contrahitur, etiamsi nihil inciderit, quia spei emptio est, et quod missilium nomine eo casu captum est, si evictum fuerit, nulla eo nomine ex empto obligatio contrahitur, quia id actum intelligitur.**

Akik pedig így előre megvásárolták a **missiliá**kat, azok valószínűleg a beváltóhelyeknél várták meg az eladókat, hogy nehogy azok az értékesebb zsákmánnyal elillanjanak.

Kr. u. 217-ben a **praetorok** abbahagyták a játékokon való ajándékszórást, kivéve a **Floralia** ünnepét, ahol babot és borsót ezentúl is osztogattak.⁶⁶² Az egyéb **magistratusok** és a császár által rendezett játékokon azonban továbbra is fennmaradt ez a szokás, hiszen még a iustinianusi Codexben is találhatunk erre vonatkozó tiltó rendelkezést.⁶⁶³

⁶⁶¹ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 174.

⁶⁶² FRIEDLÄNDER: *Die Spiele*, 497.

⁶⁶³ C. 12,3: **De consulibus, et non spargendis ab his pecuniis, et de praefectis et magistris militum, et patriciis.**

4. A nézők

4.1. A kitiltottak

Felvirradt végre a játékok napja, Róma népe boldogan készülődött a legújabb látványosságok megtekintésére. Nem mindenkinek adatott meg azonban ez az öröm, mivel bizonyos személyeknek nem volt megengedett a szórakozás e formája.

A köztársaság korából nem maradtak fenn erre vonatkozó rendeletek, a császárkorban azonban megszorodott a számuk. Valószínűleg mindig érvényes volt az a rendelkezés, mely szerint nem mehetett az, akit a rendfenntartásért felelős **praefectus urbi** bizonyos ideig, vagy véglegesen, kitiltott Rómából, vagy akit eltiltott a játékok látogatásától.⁶⁶⁴ Nem vehettek részt a látványosságokon, akik a gyászidejüket még nem töltötték le, valamint azok, akik a **lex Iulia de maritandis ordinibus** rendelkezései ellenére nem éltek házasságban.⁶⁶⁵ Augustus

⁶⁶⁴ Ulp. D. 1,12,1,13: *Et urbe interdicere praefectus urbi et qua alia solitarum regionum potest, ... interdicere poterit et spectaculis.*

⁶⁶⁵ Augustus Kr. e. 17-ben rendezte meg a **ludi saeculares**. A játékokról fennmaradt **acta** szerint külön **senatusi** engedély kellett ahhoz, hogy azok is elmehessenek a rendezvényekre, akiknek ezt törvény tiltotta

a fiataloknak megtiltotta, hogy a **ludi saecularae** esti előadásain maradjanak, kivéve, ha valamely felnőtt rokonuk kíséretében jelentek meg.⁶⁶⁶

A **princeps** nem engedélyezte, hogy nők látogassák az atlétaviadalokat. Ezért az egyik ilyen küzdelmet a másnap reggeli órákra halasztotta, és megtiltotta, hogy a nők tizenegy óra előtt megjelenjenek.⁶⁶⁷ Ez a rendelkezés Augustus erkölcsvédelmi szabályai közé tartozik, ugyanis szerinte az izmos és meztelen atléták látványa az asszonyok tisztességét veszélyeztette.⁶⁶⁸ Egyedül a Vesta-szűzek nézhették meg az atléták küzdelmeit a Neronián,⁶⁶⁹ mivel a görögök is megengedték Ceres papnőinek, hogy részt vegyenek az olympiai játékokon.⁶⁷⁰ Más látványosságot a többi nő is megtekinthetett, a férjes asszonyoknak viszont meg kellett gondolniuk, milyen szórakozást választanak maguknak, mivel egy rendelkezés kimondta, hogy ha a férj válni akart, nyomós indoknak számított többek között, ha a felesége a cirkusz, színház vagy az arénák látványosságaiban gyönyörködött.⁶⁷¹

A közrend fenntartása érdekében, ha a **iuvenes**, a nép lázadó demonstrációiban részt vett, büntetésül verést vagy a **spectaculum**októl való

meg, mivel ilyen évszázados játékok megtekintésére egy ember élete alatt csak egyszer volt lehetőség, és vallási célból tartották őket. A **quindecimviri edictuma** pedig az ünnepek idejére felfüggesztette a gyászolást: *Acta ludorum saecularium* 50-57. sor: *a.d.X k. Iun. in saeptis Iulis Aemilius Lepidus L. Cestius L. Petronius Rufus Quod C. Silanus cos. v. f. ludos saecularis post complures annos eo qui nunc est facientibus imp. Caesare August. et. M. Agrippa tribunic. potestate futuros, quos quod spectare quam plurimos convenit propter religionem atque etiam quod tali spectaculo nemo iterum intererit, permittendum videri ... ludorum eorum diebus qui nondum sunt maritati sine fraude sua ut adsint, q.d.e.r.f.p., d.e.r.i.c., ut quoniam ludi iei religionis causa sunt instituti, neque ultra quam semel ulli mortalium eos spectare licet ... ludos quos mag. XVvir s.f. edent s. f. s. spectare liceat ieiis qui lege de maritandis ordinibus tenentur.* 111-114. sor: *Cum bono more et proinde celebrato frequentibus exemplis,, quandocumque iusta laetitiae publicae caussa fuit, minui luctus matronarum placuerit, idque tam sollemnium sacrorum ludorumque tempore referri diligenterque opservari pertinere videatur et ad honorem deorum et ad memoriam cultus eorum: statuimus officii nostri esse per edictum denuntiare feminis, uti luctum minuant.* Ld. MOMMSEN: *Commentaria ludorum saecularium*, 570-576.

⁶⁶⁶ Suet. Aug. 31.

⁶⁶⁷ Suet. Aug. 44.

⁶⁶⁸ FORTUIN: *Der Sport*, 84.

⁶⁶⁹ Nero, aki a görög kultúrának nagy tisztelője volt, 60-ban bevezetett egy görög szokás szerint rendezett ünnepet, melyen zene, testgyakorlás és lovaglás szerepelt. Ezek a játékok ötvenként kerültek megrendezésre, és Neroniának nevezték őket. Vö. Tac. ann. 14, 20; Suet. Nero 12.

⁶⁷⁰ Suet. Nero 12.

⁶⁷¹ Theod. et Valent. C. 5,17,8,3: *Vir quoque pari fine claudetur nec licebit ei sine causis apertius designatis propriam repudiare iugalem, nec ullo modo expellat... nisi circensibus vel theatralibus ludis vel harenarum spectaculis in ipsis locis, in quibus haec adsolent celebrari, se prohibente gaudentem...*

eltiltást helyeztek kilátásba.⁶⁷² A kései császárkorban azoknak a fiataloknak, akik Rómába érkeztek tanulni, a **censuales**nál⁶⁷³ kellett jelentkezniük, akik a hallgatókat egész tanulmányi idejük alatt felügyelték. A jelentkezés alkalmával ezért tájékoztatták őket azokról a cselekményekről, amelyektől tartózkodniuk kellett, többek között a **spectacula** gyakori látogatásától.⁶⁷⁴

Nem mehettek a látványosságokat megtekinteni a **parabalaninok**, azaz az olyan szerzetesrendekhez hasonló egyesületek tagjai, akik a súlyos betegekről gondoskodtak. Ha a tilalmat megszegték, nem folytathatták addigi tevékenységüket.⁶⁷⁵

A korai időkben a rabszolgák nem léphettek be a játékokra,⁶⁷⁶ éppígy az idegenek sem, kivéve, ha Rómával szövetséges viszonyban álltak.⁶⁷⁷ Majd mikor Róma egyre inkább kiterjeszkedett, a császárkorban szinte az egész világból idesereglettek a szenzációra éhes tömegek,⁶⁷⁸ a pompeiiiek azonban Kr. u. 59 és 69 között kitiltás alatt álltak.⁶⁷⁹

A rabszolgáknak sem volt többé megtiltva a részvétel, az azonban az **aedilis curulis** szerint kellékhibának számított, ha egy rabszolga hajlamos volt

⁶⁷² Call. D. 48,19,28,3: *Solent quidam, qui volgo se iuvenes appellant, in quibusdam civitatibus turbulentis se adclamationibus popularium accommodare. Qui si amplius nihil admiserint nec ante sint a praeside admoniti, fustibus caesi dimittuntur aut etiam spectaculis eis interdicuntur.*

⁶⁷³ A **censuales** átvette a **censorok** egyes feladatait. A városban rendőrségi feladati voltak, felügyelni kellett, hogy a rendet és az erkölcsöket meg ne sértsék, emellett regisztrálási teendőket is elvégzett. Vö. WIELING: *Rechtsstudium*, 515 ill. 519.

⁶⁷⁴ CTh. 14,9,1: *Idem immineant censuales, ut singuli eorum tales se in conventibus praebeant, quales esse debent, qui turpem inhonestamque famam et consociationes, quas proximas putamus esse criminibus, aestiment fugiendas neve spectacula frequentius adeant aut adpetant vulgo intempestiva convivia.*

⁶⁷⁵ C. 1,3,17,1: *Praeterea eis, qui parabalanin vocantur, neque ad quodlibet publicum spectaculum neque ad curiae locum neque ad iudicium accedendi licentiam permittimus, nisi forte singuli ob causas proprias et necessitates iudicem adierint aliquem lite pulsantes vel ab alio ipsi pulsati vel in communi totius corporis causa syndico ordinato: sub ea definitione, ut, si quis eorum haec violaverit et brevibus parabalanin eximatur et competenti supplicio subiugetur nec umquam ad eandem sollicitudinem revertatur.*

⁶⁷⁶ Cic. har. resp. 12,26.

⁶⁷⁷ Suet. Aug. 44; Cic. Verr. 18,54.

⁶⁷⁸ Ovid. a. a. 1,173.

⁶⁷⁹ Kr. u. 59-ben Pompeiben gladiátorviadalt rendezett Livineius Regulus. A látványosság ide vonzotta Nuceria lakosait is. A két város lakossága először egymást csúfolta, majd hatalmas, véres verekedés támadt közöttük, aminek sokan áldozatul estek. Ekkor a **senatus** határozatot hozott, melyben a pompeiieket tíz évre eltiltotta a látványosságok látogatásától, Livineiust és a zendülés kirobbantóit pedig száműzték. Vö. Tac. ann. 14,17.

arra, hogy a játékokat sűrűn látogassa,⁶⁸⁰ valamint **servi corrupti**ót követett el az, aki más rabszolgáját rábeszélte, hogy gyakran járjon a **spectaculum**okra.⁶⁸¹

4.2. Az öltözet

Azoknak, akik elmehettek a játékokat megtekinteni, megfelelően fel kellett öltözniük. Mivel a játékok egyben ünnepnapok is voltak, valószínűleg a látványosságokon résztvevő római polgároknak mindig ünnepi öltözetet kellett viselniük. A császárkor kezdetétől részletes előírások vonatkoztak a nézők ruházatára. Ezek a rendelkezések azonban az uralkodóváltozásokkal maguk is módosultak.⁶⁸²

A római polgárok ugyanis csak **togá**ban jelenhettek meg, mely a nyári melegben olyan elviselhetetlen volt, hogy a kényelmesebbek inkább otthon maradtak.⁶⁸³ Commodus azonban elrendelte, hogy a gladiátorviadalokat a nézőközönség köpönyegben nézze végig, amint gyászünnepségen szokás.⁶⁸⁴ Amikor a gladiátorviadalokat még temetési szertartás részeként rendezték, a nézők valószínűleg eredetileg is gyászuhába öltöztek.

A szenátorok és a lovagok csak a rendjüknek megfelelő ruhában, a hivatalnokok pedig a hivatali ruhájukban jelenhettek meg a cirkuszban. Augustus megengedte, hogy nyáron cipő nélkül legyenek a nézők, Tiberius azonban eltörölte ezt az engedélyt, majd Caligula újból bevezette, és Kr. u. 37-ben először engedte meg, hogy a szenátorok a nap ellen thesszáliai kalapot viseljenek. Rossz időben kabátot lehetett venni a **togá**ra, ha azonban egy magasabb rangú személy jelent meg, le kellett tenni. Az ilyen – nagyobb részt elfelejtett – szabályokat Domitianus újította fel. Az elődei által engedélyezett színes ruházat viselését

⁶⁸⁰ Ven. D. 21,1,65: *Animi potius, quam corporis vitium est, veluti si ludos assidue velit spectare.*

⁶⁸¹ Ulp. D. 11, 3,1,5: *Is quoque deteriorem facit, qui servo persuadet ...esset ... in spectaculis nimius...*

⁶⁸² FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 161.

⁶⁸³ Iuv. sat. 11,203.

⁶⁸⁴ SHA Comm. 16.

megtiltotta, de a fehér mellett megtűrte a skarlátvörös és a bíbor ruhákat. A nap ellen a kalapokon kívül napernyővel is lehetett védekezni.⁶⁸⁵

Ezek az előírások azonban csak a római polgárookra vonatkoztak. A cirkuszban helyet kaptak a polgárjog nélküli szegények is, akiknek a ruházata általában durva csattal összefogott foltos köpeny, lyukas, vastag zsineggel átfogott lábbeli volt.⁶⁸⁶

4.3. Az ülésrend

Ha valaki eljutott a cirkuszba, nem volt mindegy, hogy hol foglalt helyet, ugyanis az emberek társadalmi helyzete visszatükröződött a látványosságok nézőterén.

Livius arról tudósít bennünket, hogy amikor Tarquinius Priscus először megrendezte a ***ludi Romanit***, a ***patricius***oknak és a lovagoknak helyet osztottak ki, hogy mindenki elkészíthesse nézőtéri ülését.⁶⁸⁷ Ebben az időben a szenátorok és a lovagok számára külön hely biztosításáról természetesen még nem lehetett szó, Livius a történesek kiszínezésével a Kr. előtti II. század szociális struktúráját vetítette vissza a királyság korába.⁶⁸⁸ Sokkal valószínűbb, hogy ebben az időben még mindenki ott foglalt helyet, ahol tudott, csak a királynak és az államilag elismert ***collegium***oknak volt fenntartott helye a játékokon.⁶⁸⁹

A szakrális ünnepeken, melyeken a polgárok is részt vettek, a szenátorok nem részesültek különb elbánásban, mint a többi polgár. Csak különleges látványosságokon volt előjoguk külön nézőhelyre. Míg ezek az ünnepségek a

⁶⁸⁵ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 162.

⁶⁸⁶ AUGUET: *Kegyeltenség és civilizáció*, 37.

⁶⁸⁷ Liv. 1,35.

⁶⁸⁸ BERNSTEIN: *Ludi publici*, 25.

⁶⁸⁹ FRIEDLÄNDER: *Die Spiele*, 491.

piacon voltak, addig a Capitoliumon a **comitium**mal szemben foglaltak helyet. A szenátorok privilégiuma azzal állt összefüggésben, hogy a volt **magistratusok** nyilvános ünnepségek alkalmával tették le a hivatali öltözetet. Ezért először azokat a személyeket illette meg ez az előjog, akik előzőleg **curulisi** hivatali viseltek.⁶⁹⁰ A külön ülőhelyeket a szenátorok számára először a színházban, Kr. e. 194-ben jelölték ki,⁶⁹¹ a lovagoknak pedig csak a Kr. előtti II. század végén.⁶⁹² A szenátorok a cirkuszban Augustus,⁶⁹³ majd Claudius alatt kaptak a néptől elkülönített helyeket,⁶⁹⁴ a lovagok pedig csak Nero idején.⁶⁹⁵

A köztársaság korában a **magistratusok**nak természetesen el kellett különülniük a néptől. A hivatalnokok privilégiumai közé tartozott a játékokon számukra fenntartott tiszteletbeli hely. Nem tudni biztosan, hogy ez az előjog mely **magistratusok**at illette meg, valamint azt sem, mikor kapták meg ezt a jogot, de valószínű, hogy korábban, mint amikor a szenátori és lovagi helyeket elkülönítették a plebejusokétól.

Minden **magistratus** magával vitte az ülését, a **curulisi magistratus** a **curulisi** ülést, a néptribunus a **subselliumot**. Az is előjog volt, hogy ők ültek, míg a tömeg állt.⁶⁹⁶

Bár az állam által rendezett játékokra ingyenesen lehetett bejutni,⁶⁹⁷ mégis előfordulhatott, hogy valaki pénzért kapott helyet. A **magistratusok** ugyanis a

⁶⁹⁰ MOMMSEN: *Staatsrecht*, 893.

⁶⁹¹ A külön ülőhelyek bevezetéséről szóló tudósítások megoszlanak abban a kérdésben, hogy melyik játékokon történt ez először. Livius szerint a **ludi Romanin** történt meg, mikor a **curulis aedilisek** a szenátoroknak külön helyet jelölték ki (Liv. 34,54). A szenátorok Cicero szerint is Kr. e. 194-ben kaptak külön helyeket, de nem a **ludi Romanin**, hanem a **ludi Megalensesen** (Cic. har. resp. 12,24). Ugyanezt állítja Valerius Maximus is (Val. Max. 2,4,3). Asconius azt írja, hogy az új ülésrendet A. Atilius Serranus és L. Scribonius Libo a **ludi Romanin** Sex. Aelius Paetus és C. Cornelius Cethegus **censorok** parancsára vezette be (Val. Ant. HRR I/2 frg. 37). Ugyanezt mondja Livius is, de nem említi az **aedilisek** nevét (Liv. 34,44,5). Az, hogy Cicero és Valerius Maximus szerint a szenátori helyek elkülönítése a **ludi Megalensesen** történt, azzal magyarázható, hogy Cicero, Livius és Valerius Maximus egymástól függetlenül arra a köztes forrásra támaszkodtak, mely a **curulis aediliseknek** a **ludi Romanin** és a **ludi Megalensesen** kifejtett tevékenységéről tudósít a Kr. előtti 194. évből. Valerius Maximus valószínűleg hanyagságból felcserélte a két rendezvényt, Cicero viszont alapos megfontolásból. Vö. UNGERN-STERNBERG: *Die Einführung spezieller Sitze*, 157-163.

⁶⁹² Ld. 92. o. 454. j.

⁶⁹³ Suet. Aug. 44.

⁶⁹⁴ Suet. Claud. 21.

⁶⁹⁵ Tac. ann. 15,32.

⁶⁹⁶ MOMMSEN: *Staatsrecht*, 324.

⁶⁹⁷ AUGUET: *Kegyeltenség és civilizáció*, 46.

számukra fenntartott helyeket nemcsak átengedhették másoknak,⁶⁹⁸ hanem bérbe is adhatták.⁶⁹⁹

Rendkívüli gladiátorjátékokat azonban haszon reményében is rendeztek. Több felirat, melyben a játékok bevételeit is megemlíti, azt bizonyítja, hogy a helyeknek egy részét eladták és nemcsak az olyan játékokon, melyeket kifejezetten nyereség céljából rendeztek. Néhány adat pedig arra utal, hogy a helyek egy részét a császárkorban, még az állam által adott játékokon is, szabályszerű fizetség ellenében bocsátották rendelkezésre. Aki ilyen helyet szerzett, annak megvolt az az előnye, hogy mentesült azoktól a kényelmetlenségektől, melyek az ingyenes helyeket igénybevevő tömegben érhetők.⁷⁰⁰

Augustus a látványosságok nézőterein rendet akart teremteni, ezért a következő intézkedéseket hozta:⁷⁰¹

- az első széksort egy **senatus consultum**mal a szenátoroknak jelölték ki;⁷⁰²
- elkülönítette a néptől a katonaságot;
- külön helyet rendelt az alsó néposztályhoz tartozó házasembereknek;
- külön ültette a kiskorú fiúkat a nevelőikkel;
- a nézőtér közepéről kitiltotta a piszkos ruhát viselőket, azaz a kétkezi munkát végzőket;
- a nők a gladiátorviadalokat a férfiaktól elkülönülve, csak a felső sorokból nézhettek;⁷⁰³
- a Vesta-szűzek tiszteletbeli helyeket kaptak a **praetor** páholyával szemben.

⁶⁹⁸ Cic. Att. 2,1,4; Cic. Mur. 35,73.

⁶⁹⁹ Plut. C. Gracch. 12,3.

⁷⁰⁰ FRIEDLÄNDER: **Die Spiele**, 492-493.

⁷⁰¹ Suet. Aug. 44.

⁷⁰² Suetonius itt ellentmondásba keveredik, hiszen szerinte Augustus ezeket a szabályokat olyan játékokon vezette be, **quid publice ederetur**, tehát mindenféle nyilvános **spectacula** alkalmával, ami a kocsiversenyeket is magába foglalja. Később mégis azt írja, hogy a **Circus Maximus**ban először Claudius különítette el a szenátorokat a néptől (Claud. 21). Lehetséges, hogy a többször – így Claudius alatt is – bővített **Circus Maximus**ban csak ekkor vált lehetővé az ülőhelyek elkülönítése.

⁷⁰³ A köztársaság korában a nők a gladiátorküzdelmeket is a férfiak között elhelyezkedve nézhették végig. Sulla egy gladiatori játékon ismerte meg a második feleségét, Valériát, aki a **dictator** közelében ült (Plut. Sulla 35).

Domitianus megerősítette e rendelkezéseket és megtiltotta, hogy jogosulatlanok a lovagok közé vegyüljenek.⁷⁰⁴

Ezek alapján a Flavius-féle amfiteátrumban ötféle nézőteret lehetett megkülönböztetni a császárkor idején. Az első a **podium**, mely négy lépcsősorból állt, ezek a középső és legalsó sorok voltak, közvetlenül az aréna mellett. Itt ültek a szenátorok és papi **collegium**ok tagjai, valamint a Vesta-szűzek. Ők együtt ültek a császári család hölgytagjaival a jobboldali tiszteletbeli páholyban.⁷⁰⁵ A **podiumon** emelkedett a császárnak és híveinek páholya is, vele szemben, ugyanazon tengely mentén volt a **consulok** és a játékok elnöke részére fenntartott páholy. A **podiumot** egy válaszfal, a **balteus** határolta el a felette lévő két lépcsősortól. Az első a lovagoknak, a második a polgároknak és a **tribunus**oknak szolgált ülőhelyül. E két részleg, akkori nevén az első és a második **maenianum** között nem volt jelentős különbség, csak annyi, hogy a lovagoknak jogukban állt párnát használni. A második **maenianum**ra való bejutás a polgárjoghoz kapcsolódó privilégium volt. Efelett, a harmadik **maenianumon** szorongtak a polgárjoggal nem rendelkező tömegek, a rabszolgákkal együtt. Végül legfelül, az amfiteátrumot koronázó fedett árkádok falépcsőin a köznép asszonyainak jutott hely.⁷⁰⁶

A kocsiversenyek helyszínén, a cirkuszban is érvényesült a nézőtér ilyen felosztása, de itt a nők továbbra is a férfiak között ülhettek, így a versenyek a legjobb alkalmat szolgáltatták az ismerkedésre.⁷⁰⁷ A hölgyekhez azonban csak kellő tisztelettel és tapintattal lehetett közelíteni, ellenkező esetben ugyanis az **iniuria** egyik típusát képező **adtemptata pudicitia** miatt indíthatott keresetet a sértett a molesztáló ellen.⁷⁰⁸

4.4. A fogadás

⁷⁰⁴ Suet. Dom. 8,3.

⁷⁰⁵ HERRMANN: *Zur Frau als Zuschauerin*, 95.

⁷⁰⁶ AUGUET: *Kegyetlenség és civilizáció*, 37.

⁷⁰⁷ Ovid. a. a. 1,135-162.

⁷⁰⁸ Ulp. D. 47,10,15,20: *Appellare est blanda oratione alterius pudicitiam adtemptare, hoc enim non est convicium, sed adversus bonos mores adtemptare.*

Egyesek azonban nemcsak a látványosság kedvéért töltötték idejüket a cirkuszban vagy az amfiteátrumban. A bizonytalan kimenetelű küzdelmek alkalmat teremtettek, hogy a nézők fogadást kössenek egymással arra nézve, hogy ki kerül ki győztesként a viadalból. Azonban nemcsak két néző, hanem néző és versenyző között is létrejöhettek fogadások, ahol a versenyző arra fogadott, hogy egy bizonyos helyezést elér. Végül két versenyző is köthetett egymással arra nézve fogadást, hogy melyikük nyeri meg a küzdelmet.⁷⁰⁹

Iuvenalis szerint két dolog vonzotta leginkább a nézőket a kocsiversenyekre: a szép nők és a fogadás, az **audax sponsio**.⁷¹⁰ Az **audax** kifejezés azt mutatja, hogy inkább a pillanat hatása alatt kötöttek fogadást a nézők a szomszédjukkal a soron következő futamra, nem pedig a versenykalendárium tanulmányozása alapján.⁷¹¹ A **sponsio** pedig azt jelzi, hogy **stipulatio** formájában kötelezték le magukat egymásnak, amit a következőképpen lehet elképzelni: A.: „**Si prasinus proximis circensibus primam palmam acquirit, sestertios ... nummos dare spondesne?**” B.: „**Spondeo.**” Mivel pedig kétoldalú ügyletről van szó, egy második **stipulatio**t is kellett tenni, mely az előbbinek az ellentéte volt: B.: „**Si prasinus proximis circensibus primam palmam non acquirit, sestertios ... nummos dare spondesne?**” A.: „**Spondeo.**”⁷¹²

A szerencsejátékot tiltotta a római jog, kivéve, ha a fogadást olyan viadalokra kötötték, melyeket a küzdő felek erejük és ügyességük bizonyítása végett vívtak:

Paul. D. 11,5,2,1: **Senatus consultum vetuit in pecuniam ludere; praeterquam si quis certet hasta vel pilo iaciendo vel currendo saliendo luctando pugnando, quod virtutis causa fiat.**

Marc. D. 11,5,3: **In quibus rebus ex lege Titia et Publicia et Cornelia etiam sponsionem facere licet. Sed ex aliis, ubi pro virtute certamen non fit, non licet.**

⁷⁰⁹ KURYŁOWICZ: *Das Glücksspiel*, 192.

⁷¹⁰ Iuv. sat. 11,201.

⁷¹¹ HARRIS: *Sport*, 226.

⁷¹² KURYŁOWICZ: *Das Glücksspiel*, 191.

Az első forráshelyben egy példálózó felsorolást találunk arra nézve, hogy mely párbajok számítottak tiszteletbelinek, amelyekre fogadásokat lehetett kötni. Ezek főleg az atlétikai küzdelmek voltak, mint a gerely- és lándzsahajítás, a futás, az ugrás a birkózás és az ökölharc. Bár a felsorolásból kimaradt, de valószínűleg a kocsiversenyeken is **virtutis causa** indultak a versenyzők, ezért megengedett volt az egyes **factió**kra való fogadás.

Kérdés azonban, hogy a gladiátorviadalokon – ahol a küzdő felek maguk is lenézettek voltak és az infámisok közé tartoztak, akik lényegében az életükért küzdöttek, és nem azért, hogy a bátorságukat bizonyítsák – ha valaki a gladiátorokra tette meg tétjét, vajon az is mentesült-e a felelősségre vonás alól?

Véleményem szerint az **ubi pro virtute certamen non fit** kifejezés az olyan küzdelmekre utal, melyeket nem a **virtus** bizonyítására vívtak. Ide főként azok a gladiátorviadalok tartoztak, melyeket spekulatív célokból, magas haszon reményében rendeztek. A **munerá**kon kötött fogadásokat is tiltottnak lehet tekinteni, még akkor is, ha híres, professzionális gladiátorok küzdöttek, hiszen ők is általában a magas fellépési díj miatt vállalták a párbajozást.

A források azonban arra utalnak, hogy nemcsak a kocsiversenyeken és az **agon**okon, hanem a gladiátorjátékokon is megkísértették szerencsájüket a rómaiak ilyen formában.⁷¹³ A tiltott fogadások tevőit azonban nehéz lett volna büntetőjogi úton üldözni, hiszen egyik fél sem jelentette volna fel a másikat, mivel mindkettőnek tartania kellett a felelősségre vonástól. A probléma akkor jelentkezett, mikor a vesztes nem akarta megfizetni az általa ígért összeget. Ha a **stipulatio**kat olyan játék kapcsán tették, ahol az a fentiek értelmében megengedett volt, az ígéret alapján egyszerűen **condictio**t lehetett a pénzösszeg megfizetéséért indítani. Abban az esetben, ha tiltott fogadásról volt szó, természetesen nem követelhette a győztes a nyereményét:

Ulp. D. 19,5,17,5: **Si quis sponsionis causa anulos acceperit nec reddit victori, praescriptis verbis actio in eum competit: nec enim recipienda est Sabini opinio, qui condici et furti agi ex hac causa putat: quemadmodum enim rei**

⁷¹³ Ovid. a. a. 1,168.

homine, cuius neque possessionem dominium victor habuit, aget furti? Plane si inhonesta causa sponsionis fuit, sui anuli dumtaxat repetitio erit.

Ebből a forráshelyből nemcsak azt tudhatjuk meg, hogy ***si inhonesta causa sponsionis fuit***, akkor nem követelhető a nyeremény, hanem a fogadás egy másféle módját is megtaláljuk benne. Ez úgy is végbe mehetett, hogy ***stipulatio***k helyett, a felek egy harmadik személynek átadtak egy értékesebb dolgot, a fenti példában gyűrűket vagy pénzt azzal, hogy a nyertesnek adja vissza a saját, és a fogadópartner tétjét. Ulpianus itt arra nézve ad tanácsot, hogy milyen ***actio*** indítható az ellen, aki nem akarja a letett gyűrűket kiadni. Szerinte ***praescriptis verbis actio***⁷¹⁴ lehet indítani az ilyen személy ellen, és a győztes nem lopás miatt perelhet, mint ahogy az Sabinus véleménye volt.

Abban az esetben, ha a fogadás tilos volt, Ulpianus lehetővé teszi, hogy a sajátjukat visszaköveteljék a felek, de azt nem mondja meg, milyen keresettel. Ezt véleményem szerint ***condictio sine causá***val tehették meg.⁷¹⁵

4.5. A publikum jogilag releváns magatartásai a nézőtérén

A nézők magatartását a cirkuszban és az amfiteátrumban a következőképpen lehet csoportosítani:

- a) Különféle kérések vagy demonstrációk a hatalom gyakorlóival vagy egyes döntésekkel szemben.
- b) Kegyelem vagy felszabadítás kérése a kedvelt küzdők számára.
- c) Testi sértés okozása másnak a nézőtérén.
- d) Egyes magánszemélyek, hivatalnokok, illetőleg a császár kicsúfolása.

⁷¹⁴ Pap. D. 19,5,1,pr.: ***Nonnunquam evenit, ut cessantibus iudiciis proditis et vulgaribus actionibus, cum proprium nomen invenire non possumus ... praescriptis verbis agendum est.*** A ***praescriptis verbis actio***kat tehát olyan tényállásoknál is alkalmazták, melyek nem tekinthetők szerződésnek, ezért megfelelő ***actio*** hiányában ezt a keresetet adta a ***praetor***. Abban az esetben, ha nem gyűrűket, hanem pénzt tennének le fogadási tétként úgy, hogy akinél azt letették, részesül a nyereményből, egy ***do ut facias*** innominát reálszerződés jönne létre: megtarthatod a pénz bizonyos százalékát (***do***), hogyha eldől, ki lesz a nyertes, a többi kiadod neki (***facias***). Ez a fogadási mód azért is életszerűbb, mert aki elvállalta, hogy a téteket kezeli, nem valószínű, hogy ingyen vállalkozott a feladatra.

⁷¹⁵ A ***condictio ob turpem vel iniustam causam*** azért nem alkalmazható, mert tiltott játék esetén mindkét fél jogellenesen járt el, a ***condictio indebiti*** pedig azért nem, mert egyikük sincs tévedésben.

ad a) Mint azt a jól ismert mondás, „**Panem et circenses**”⁷¹⁶ kifejezi, a nézők, s főleg a **plebs** tagjai politikai megnyilatkozásaik helyszínének is tekintették a cirkuszt és az amfiteátrumot. Cicero szerint a nép ítéletét és akaratát politikai ügyekben leginkább három helyen nyilváníthatja ki: a népgyűlésen, a választási gyűlésen, valamint a **ludus**okon és gladiátorviadalokon.⁷¹⁷

Augustustól szokásossá vált, hogy a császárhoz kéréseket intézzenek a cirkuszban, ez lett az a hely, ahol az uralkodó választ adott a nép hangjára, kisebb és nagyobb horderejű ügyekben egyaránt.⁷¹⁸ Így a császárkorban a játékok bizonyos mértékig a népgyűlések szerepét is átvették. Bár a cirkusz politikai szempontból való jelentőségének megnövekedése és a **comitiák** elsorvadása között nincs kauzális kapcsolat, mégis bizonyos mértékig az itt egybegyűlt nézősereget a népgyűlés egy fajtájának lehet tekinteni.⁷¹⁹

ad b) Kegyelmet a nézők a gladiátorviadalok alkalmával kérhettek a vesztes fél számára.⁷²⁰ Az olyan viadalokat, ahol a kegyelmezést előre kizárták (**sine missio**), Augustus megtiltotta.⁷²¹ A kegyelemnek akkor lehetett jogi relevanciája, ha egy olyan bűnözőről volt szó, akit gladiátor- vagy állatviadalra ítélték. Ilyenkor a bűnöző még nem szabadult a büntetés alól, így az aktus nem tekinthető végrehajtási kegyelemnek, hiszen az illető továbbra is gladiátor maradt. Ezzel azonban a publikum esélyt adott az elítéltnak, hogy más küzdelmekben fellépve később elnyerhesse a szabadságot, amit szintén a nézők eszközölhettek ki számára.

⁷¹⁶ Iuv. sat. 10,78.

⁷¹⁷ Cic. Sest. 106.

⁷¹⁸ CAMERON: **Circus Factions**, 162.

⁷¹⁹ DEININGER: **Brot und Spiele**, 287. Az egyik ismert történet jól példázza, hogy a nép a cirkuszban adott hangot követeléseinek. Kr. u. 41-ben a nép adóelengedést és a közterhek könnyítését kérte Caligulától. A császár ezúttal nem akart meghajolni a nép kívánsága előtt, sőt ezúttal többeket kivégeztetett. Vö. Jos. ant. iud. 19,1,4.

⁷²⁰ A sérült gladiátor, aki úgy érezte, hogy már nem tud tovább küzdeni, leeresztette a fegyverét, és bal keze hüvelykujjának felemelésével, vagy kezei hátra vagy mellére tételével jelezte, hogy **missiót**, azaz elbocsátást kér. A kegyelem megadása az **editor** joga volt, a nézők azonban közbenjárhattak a viador érdekében, amit hüvelykujjuk magasba tartásával vagy egy kendő lobogtatásával jeleztek. Ha ellenben azt akarták, hogy a vesztes fél ne maradjon életben, hüvelykujjukat lefelé fordították. Vö. FRIEDLÄNDER: **Sittengeschichte**, 246.

⁷²¹ Suet. Aug. 45,3.

A felszabadítás kérése nemcsak elítéltek, hanem a gladiátorként, kocsihajtóként vagy atlétaként fellépő rabszolgák esetében is jogi kihatással járt, hiszen **status**változást eredményezhetett, ezért a jogszabályok korlátozták a nézők ilyen irányú kérésének a teljesítését.⁷²²

ad c) Mint láttuk, a nézőtéren előfordulhattak verekedések, melyek testi sérelemmel jártak, és a sértett **iniuria** miatt perelhetette be a tettest. Ezt a **delictum**ot már a XII táblás törvény is tartalmazta, amely a sérülés súlyosságától függően táliót és tarifális büntetést írt elő.⁷²³ Ezek a szabályok azonban lassanként elavultak, és a **praetor edictum**ában **actio iniuriarum**ot adott a sérelmet elszenvedő félnek. Ennek alapján egy **aestimatio**s eljárással – a sértett által megállapított pénzösszeg határain belül – az esküdtbíró állapította meg a büntetés mértékét. E **praetori edictum** azonban még nem állapított meg új tényállást az **iniuria** tekintetében, hanem a XII táblás törvényben megállapított három **iniuria**-eset büntetésrendszerét tette rugalmassá.⁷²⁴

Kr. e. 81-ben a Sulla által bevezetett **lex Cornelia de iniuriis** szerint **crimen**nek minősült a **verberatio**, és a **pulsatio**, azaz más ütlegetése illetőleg meglökése.⁷²⁵ Ezen esetek elbírálása a **quaestio de iniuriis** elé tartozott, amely pénzbüntetést szabott ki.⁷²⁶

A klasszikus korban alakult ki a személyesértés egy speciális formája, amelyet súlyosságánál fogva **atrox**nak neveztek. Az **iniuria** akkor is **atrox**nak minősült, ha azt a játékokon követték el.⁷²⁷ Ennek pedig az volt a

⁷²² Paul. D. 40,9,17; Ld. 66. old.

⁷²³ XII tab. 8,2: **Si membrumrupsit, ni cum eo pacit, talio esto**; Paul. Coll. 2, 5, 5: **Manu fustive si eos fregit libero, CCC, si servo, CL poenam subit sestertiorum**; XII tab. 8, 4: **Si iniuriam alteri faxsit, viginti quique poenae sunt.**

⁷²⁴ PÓLAY: **Iniuria-tényállások**, 52.

⁷²⁵ Ulp. D. 47,10,5 pr.: **Lex Cornelia de iniuriis competit ei, qui iniuriarum agere volet ob eam rem, quod se pulsatum verberatumve ... esse dicat.**

⁷²⁶ A **Sententiarum libri** (PS. 5,4,8) tanúsága szerint a **crimen iniuriae** büntetése a posztklasszikus korban száműzetés, illetőleg bányamunkára vagy közmunkára ítélet volt: **„... poena vindicetur exilii aut metalii aut operis publici.”** Arra nézve azonban semmilyen utalás sincs a forrásokban, hogy Sulla milyen büntetést írt elő eredetileg a bűncselekmény elkövetőivel szemben. Így többen elképzelhetőnek tartják már ebben a korban is a száműzetést, de valószínűbbnek látszik, hogy ekkor még csak pénzbüntetést alkalmaztak. Vö. WITTMANN: **Die Körperverletzung**, 35.

⁷²⁷ Ulp. D. 47,10,7,8: **Atroce autem iniuriam aut persona, aut tempore, aut re ipsa fieri Labeo ait. ... Tempore si ludis...**

jogkövetkezménye, hogy ezekben az esetekben a **praetor** állapította meg a büntetés összegét, s a bíró, habár ennél kevesebbre is maraszthalhatott, a **praetor** tekintélye miatt nem csökkentette az összeget.⁷²⁸

Mindezek mellett a súlyos rendbontókat eltilthatták a játékok látogatásától.⁷²⁹

ad d) Mivel a játékokon általában Róma lakosságának nagyobb része megjelent, a legjobb alkalom kínálkozott arra, hogy valamilyen közismert személyiséget, **magistratus** vagy akár magát a császárt kigúnyolják.

Ilyen esetekben a sértettek szintén **iniuria** miatt indíthattak eljárást a gúnyolódó ellen. Ugyanis a **praetori edictum** szerint a személyisértést már nemcsak testi bántalmazással, hanem szóban is el lehetett követni.⁷³⁰

A **magistratus** ellen elkövetett **iniuria** Gaius és Ulpianus szerint **iniuria atrox**nak minősült,⁷³¹ Quintilianus véleménye szerint viszont e cselekmény felségsértésnek számított.⁷³² A császár kigúnyolása már egyértelműen felségsértés volt.⁷³³ E bűncselekmény esetén ugyanis nem határozták meg konkrétan az egyes tényállásokat, vagyis azt, hogy mely tettek minősülnek felségsértésnek, ezért a császárok szabadon nyilváníthattak annak valamely tettet, hiszen őket csak saját lelkiismeretük ellenőrizte.⁷³⁴ Éppen ezért az sem volt tanácsos, hogy valaki a császár által kedvelt kocsihajtóra tegyen becsmérlő kijelentéseket.⁷³⁵

⁷²⁸ Gai. 3,224: *Sed cum atrocem iniuriam praetor aestimare soleat, si simul constituerit, quantae pecuniae eo nomine fieri debeat vadimonium, hac ipsa quantitate taxamus formulam, et iudex, qui possit vel minoris damnare, plerumque tamen propter ipsius praetoris auctoritatem non audet minuire condemnationem.*

⁷²⁹ Ld. 140. o. 660. j.

⁷³⁰ Ulp. D. 47,10,15,27: *Generaliter vetuit praetor quid ad infamiam alicuius fieri. Proinde quodcumque quis fecerit, vel dixerit, ut alium infamet, erit actio iniuriarum.*

⁷³¹ Ulp. D. 47,10,7,8: *Persona atrocior iniuria fit, ut cum magistratui ...*

⁷³² Quint. inst. or. 5,10,39.

⁷³³ Domitianus egy családapát azért vitetett a nézőtérre az arénába és dobott a kutyák elé, mert az egy thrák bajvívóról azt a kijelentést tette, hogy „a **mirmilló**val csak megbirkózik, a játékrendezővel azonban soha” (Suet. Dom. 10; Kiss Ferencné ford.).

⁷³⁴ MORLIN: *A felségsértés*, 92-93.

⁷³⁵ Caracalla felségsértés címén azért végeztette ki az egyik nézőt, mert az kedvenc kocsihajtóját gúnyolta ki (Herod. 4,6).

A kellemetlenségek és korlátozó szabályok ellenére senki sem akart otthon maradni a játékok idején, csak a filozófusok, akik kihasználva a város elnéptelenedéséből adódó csendet és nyugalmat, végre nyugodtan alkothattak.⁷³⁶

5. A játékosok sérülései

Nemcsak a gladiátorok sérülhettek meg vagy veszthették életüket a mérkőzéseken. Megeshetett ez az atlétákkal⁷³⁷ és a kocsihajtókkal is. Ezért kérdéses volt, vajon a sérülést vagy halált okozó félnek felelnie kell-e valamilyen módon tettéért, vagy a jogrend mentességet biztosít számára az egyébként büntetendő cselekmény esetén is.

A római jog a magán*delictum*ok körében szankcionálta a testi sértést, az *iniuria* és a *lex Aquilia* által szabályozott *damnum iniuria datum* keretében. A *lex Aquilia* Kr. e. 286-ra datálható. Ez a törvény megváltoztatta a XII táblás törvény dologrongálással, így az *iniuria* alá eső tényállásokkal kapcsolatos szabályait is,⁷³⁸ melyek ezekben az estekben tarifális pénzbüntetést írtak elő.⁷³⁹ Ha van kár, és a tettes cselekedete a kár tekintetében kauzális, közvetlen, a törvény által meghatározott tevőleges cselekmény (*occidere, urere, frangere, rumpere*), melyet jogellenesen és felróhatóan követtek el, akkor a törvény alapján *actio legis Aquiliae* indítható. Az olyan tényállásoknál, melyeket a szó szerinti törvényi szabályozás nem fed le, a tettes ellen *actio in factum*, vagy *actio utilis* indítható.⁷⁴⁰

A *lex Aquilia* alkalmazási lehetőségeiről tudósít bennünket Ulpianus a párviadatok kapcsán. Szerinte, ha birkózás vagy *pancratio* során, vagy egy bokszmérkőzés közben vagy akár egy nyilvános viadalon egyik a másikat megölte, nem alkalmazható a *lex Aquilia*, mert ilyenkor a kárt nem jogellenes céllal (*iniuria*), hanem dicsőség és bátorság miatt okozták. Egy rabszolgával

⁷³⁶ Plin. ep. 9,6; Sen. ep. mor. 80,2.

⁷³⁷ WERNER: *Sportverletzungen*, 21-26.

⁷³⁸ Ulp. D. 9,2,1 pr.: *Lex Aquilia omnibus legibus, quae ante se de damno iniuria locutae sunt, derogavit, sive duodecim tabulis, sive alia quae fuit...*

⁷³⁹ Ld. 152. o. 719. j.

⁷⁴⁰ APATHY-KLINGENBERG-STIEGLER: *Einführung*, 158.

azonban ez nem fordulhat elő, mert csak szabadon születettek (**ingenui**) szoktak küzdeni; ezért ez a kérdés egy megsebesített hatalomalatti fiú vonatkozásában merülhet fel. Természetesen, ha valaki megadja magát és így sebesítik meg, alkalmazni lehet a **lex Aquiliát**. Ha egy rabszolgát nem párviadalon (**certaminán**) öltek meg, csak akkor lehet **damnum iniuria datum** miatt perelni, ha nem az ura engedélyével küzdött.⁷⁴¹

Ulp. D. 9,2,7,4: ***Si in collucatione vel in pancratio, vel pugiles dum inter se exercentur, alius alium occiderit, si quidem in publico certamine alius alium occiderit, cessat Aquilia, quia gloriae causa et virtutis, non iniuriae gratia videtur damnum datum. Hoc autem in servo non procedit, quoniam ingenui solent certare: in filio familias vulnerato procedit. Plane si cedentem vulneraverit, erit Aquiliae locus, aut si non in certamine servum occidit, nisi si domino committente hoc factum sit: tunc enim Aquilia cessat.***

Ebben az egy forráshelyben a következő variációk különböztethetők meg valamilyen párviadal kapcsán:

1. Valaki megöl valakit birkózás, bokszmérkőzés vagy **pancratio** közben.
2. Egy **filius familiast** sebesítenek meg a küzdelem során.
3. Valaki megadja magát és ekkor sebesítik meg.
4. Egy rabszolgát megölnék párviadalon kívül az ura engedélyével vagy anélkül.

Vizsgáljuk meg ezeket az eseteket egyenként:

ad 1) A forráshely első mondata szerint, ha valaki nyilvános párviadalban, birkózás, boksz vagy **pancratio** alkalmával megöl valakit, habár itt „**occidere**” fordul elő, mégsem lehet a tettes ellen a **lex Aquilia** I. fejezete alapján

⁷⁴¹ Mint WACKE „**Unfälle bei Sport und Spiel**” művének címe is mutatja, a szerző ezt a forráshelyet a sportbalesetek körébe sorolja, pedig a párviadatok során elszenvedett halál vagy sérülés nem minősíthető balesetnek. A baleset-biztosítási szerződések, illetőleg az ezekkel kapcsolatos szabályzatok, valamint a biztosítási és önszegélyező csoportok szervezeti szabályzata szerint **baleseten a biztosított akarátán kívül, hirtelen fellépő külső behatást kell érteni**. Ennek megfelelően alakult – a Legfelsőbb Bíróság iránymutatása nyomán – a bírósági gyakorlat is (Ptk. magyarázat, 1496). Egy nehéztárlétkai párviadal során a küzdő feleket több „behatás” éri, de ezek nem „hirtelen fellépő” behatások. Ha valaki egy ilyen küzdelemben bocsátkozik, számol a „behatásokkal”, éppen ezért megpróbál védekezni ellenük. Ha mégis megsérülne, az nem balesetnek számít, hanem ez azt mutatja, hogy nem harcolt elég ügyesen.

actio legis Aquiliae-t indítani.⁷⁴² Ulpianus ezt azzal indokolja, hogy a tettes a sérülést nyilvánvalóan azért okozta, hogy hírnevet szerezzen és bátorságát bizonyítsa, nem pedig jogellenes módon, tehát nem **iniuria**.⁷⁴³ Ebből az indoklásból a „**non iniuriae**” megjelölést kell legfőképpen figyelembe vennünk, ugyanis a tettesnek **iniuria** kell tettét elkövetnie ahhoz, hogy a **lex Aquilia** alapján felelősségre lehessen vonni.

Ha a forráshelyből csak az első mondatot olvassuk el, nem tudjuk, hogy ebben az esetben kit öltek meg, ugyanis Ulpianus nem jelöli meg, kiről van szó (**alius alium**). Ebből többféle következtetést vonhatunk le:

- a) A jogtudós magától értetődőnek vette, hogy az áldozat rabszolga.
- b) Ulpianus kifejezetten egy rabszolga esetéről írt, a forráshelyet egy későbbi jogász (Iustinianus?) az áldozat rabszolga voltának kihúzásával általánosította.
- c) Már a klasszikusok is lehetővé tették a **lex Aquilia** alkalmazását **sui iuris** római polgár megsértésénél.⁷⁴⁴

Ezekről a kérdésekről megoszlanak a vélemények. WITTMANN szerint⁷⁴⁵ lehetséges volt, hogy egy szabad, **sui iuris** küzdelméről írt Ulpianus, és szabad, önjogú személyek esetében is alkalmazható volt a **lex Aquilia**, WIEACKER azonban kételkedik ebben.⁷⁴⁶

Ulpianus azonban azzal folytatja, hogy ez éppen rabszolgákkal nem fordulhat elő, mivel csak szabadon születettek, azaz **ingenui** szoktak részt venni ilyen küzdelmekben.⁷⁴⁷ Ha ezt elfogadjuk és feltesszük, hogy egy szabad **sui iuris** személy megöléséről van szó, azt a kérdést is feltehetnénk, hogy vajon ki

⁷⁴² Ulp. D. 9,2,2 pr: **Si quis servum servamve alienum alienamve quadrupedemve pecudem iniuria occiderit, quantum id in eo anno plurimi fuit, tantum aes eo dare damnas esto.**

⁷⁴³ A jogellenesség modern fogalmát (a jogrend általi tilalomba vagy szabályozott magatartásba ütközés) és a vétkesség (egy jogellenes magatartás felróhatósága) a klasszikus római jogászok nem választották el egymástól élesen, de elkülönülten fogták fel. A klasszikusok az **iniuria** taglalásánál egyrészt azt vizsgálták, hogy vajon a károkozó cselekményt **non iure** (jogellenesen) okozták-e, másrészt, hogy vajon a tettest terheli-e felróhatóság, azaz a kárt **dolosusan** (szándékosan) vagy **culpa** (gondatlanul) okozta-e. HAUSMANINGER: **Das Schadenersatzrecht**, 20-21.

⁷⁴⁴ HAUSMANINGER: **Das Schadenersatzrecht**, 36.

⁷⁴⁵ WITTMANN: **Die Körperverletzung**, 98.

⁷⁴⁶ WIEACKER: **Rezensio**, 357.

⁷⁴⁷ PENNITZ éppen azért tesz különbséget a forráshelyben szereplő **publica certamina** és az egyéb játékok, **ludi** és **spectacula** között, hogy míg az előbbiből a rabszolgák ki voltak zárva, addig az utóbbiakon leginkább rabszolgák szerepeltek. PENNITZ: **Zur Postulationsfähigkeit der Athleten**, 94.

indítaná meg a megölt személy nevében a **lex Aquilia** alapján a keresetet, és mit követelne vele, hiszen szabad ember testének nem lehet a pénzbeli értékét megítélni.⁷⁴⁸ Ez a tényállás inkább közbűncselekményt valósítana meg. Így valószínűbb, hogy ebben az esetben is egy megölt **filius familiasról** van szó, aki miatt az apja már **actio legis Aquiliae utilist** indíthatott. Az első mondat első felében leírt esetben azonban rabszolgák is küzdhetnének, hiszen ott egy meghatározatlan helyen történő birkózásról, boksztól és **pancratióról** van szó, és rabszolgák csak **certamina** keretében tartott küzdelmekben nem léphettek fel. Ebben az esetben az, hogy ez rabszolgáknál nem fordulhat elő, arra vonatkozhat, hogy „**quia gloriae causa**”, azaz dicsőség végett nem küzdhettek. Azonban itt is hiányzik az **iniuria**, ezért nem lehet az ellenfelet felelősségre vonni a **lex Aquilia** I. fejezete alapján.

ad 2.) A másik esetben egy megsebesített családgyermekről van szó, tehát ebben az esetben a törvény III. fejezetét kellene alkalmazni.⁷⁴⁹ A Digestában találhatunk példát arra, hogy a **pater familias** a tettes ellen a **lex Aquilia** alapján indíthat keresetet,⁷⁵⁰ ha a **filius familiast** valamilyen módon megsebesítik. A **filius familias** ugyanis mindent az apjának szerzett, így ha a fiú munkaképtelenné vált, ezzel vagyoni kár érte az apát,⁷⁵¹ ezért az elmaradt hasznót és a gyógyítási költségeket megtéríttethette a **lex Aquilia** alapján.⁷⁵²

Természetesen azonban itt sem lehet az ellenfelet beperelni, hiszen hiányzik az **iniuria**. Ebből következően pedig **actio iniuriarum** sem indítható a

⁷⁴⁸ Ulp. D. 9,3,1,5: *Sed cum homo liber periit, damni aestimatio non fit in duplum, quia in homine libero nulla corporis aestimatio fieri potest, sed quinquaginta aureorum condemnatio fit.*

⁷⁴⁹ Ulp. D. 9,2,27,5: *Ceterarum rerum praeter hominem et pecudem occisos si quis alteri damnum faxit, quod usserit fregerit ruperit iniuria, quanti ea res erit(?) in diebus triginta proximis, tantum aes ero dare damnas esto.*

⁷⁵⁰ Erre példa a cipészinas klasszikus esete: *Item Iulianus libro octagesimo sexto digestorum scripsit, si sutor puero parum bene facienti forma calcei tam vehementer cervicem percusserit, ut ei oculus effunderetur, ex locato esse actionem patri eius; quamvis enim magistris levis castigatio concessa sit, tamen hunc modum non tenuisse: sed et de Aquilia supra diximus. Iniuriarum autem actionem competere Iulianus negat, quia non iniuriae faciendae causa hoc fecerit, sed praeciendi* (Ulp. D. 19,2,13).

⁷⁵¹ HAUSMANINGER: *Das Schadenersatzrecht*, 35.

⁷⁵² Gai. D. 9,1,3: *Ex hac lege iam non dubitatur etiam liberarum personarum nomine agi posse, forte si patrem familias aut filium familias vulneraverit quadrupes: scilicet ut non deformitatis ratio habeatur, cum liberum corpus aestimationem non recipiat, sed impensarum in curationem factarum et operarum amissarum quasque amissurus quis esset inutilis factus.*

tettes ellen. Érdekes azonban, hogy ezt a lehetőséget itt már meg sem említi Ulpianus, mint a cipészinas esetében, de egy másik helyen azt olvashatjuk, hogyha valaki egy másikat tréfából vagy párviadalban megüt, nem lehet **actio iniuriarum** alapján felelősségre vonni:

Ulp. D. 47,10,3,3: ***Si quis per iocum percutiat aut dum certat, iniuriarum (actione) non tenetur.***

Ha tehát valaki párviadal során megsérül, az **iniuria** hiánya miatt **actio iniuriarum** sem indítható a tettes ellen. Ez az eset véleményem szerint azt is alátámasztja, hogy ha szabad, **sui iuris** személy szenved el a küzdelem során valamilyen sérülést, és nem lenne jogellenességet kizáró tényező, mert pl. már megadta magát, és a másik ekkor sebesíti meg,⁷⁵³ **actio iniuriarum**ot is kérhetne a **praetortól**, és az **actio aestimatoria** alapján ő mondhatná meg, mennyit ér neki ez a sérülés, azaz mennyi pénzbüntetést fizessen a sérülést okozó ellenfél.

ad 3.) A harmadik esetben, mikor az egyik fél megadta magát és a másik ekkor sebesíti meg, már nem lehet a felelősségre vonás alól mentesülni. A harc feladását jelentette, ha valamelyik fél felemelte a karját, vagy ellenfele vállát megveregette.⁷⁵⁴ Ha az egyik fél abbahagyta a harcot, a másiknak is be kell fejeznie. Ha ezt nem teszi, már nem fedezheti magát versenyszabályokkal. Ha a másiknak ilyenkor okoz sérülést vagy ilyenkor öli azt meg, ezt **iniuria** teszi, és ezért a **lex Aquilia** alapján felelősségre lehet vonni. Tehát a **pater familias** ebben az esetben megindíthatja az **actio legis Aquiliae utilist** a harcot feladó fiának sérülést okozó ellenféllel szemben, a fiú gyógyítási költségeinek, valamint a fiú munkaképtelenné válása miatt felmerülő károk megtérítéséért. Mivel itt sem jelöli meg Ulpianus, hogy ki a „**cedens**”, azaz a harcot feladó, ezért az is lehetséges, hogy egy **sui iuris** személy adta meg magát, és az ő számára is nyitva áll a lehetőség, hogy a **lex Aquilia** alapján követeljen magának kártérítést.

⁷⁵³ Ld.: 3 pont.

⁷⁵⁴ WACKE: *Unfälle bei Sport und Spiel*, 28.

ad 4.) A forráshely befejező része ismét a rabszolgákról szól. Bár nyilvános küzdelmekben a rabszolgák nem léphettek fel, mint ahogy erről már tudósított bennünket Ulpianus, mégis előfordulhatott, hogy rabszolgák küzdöttek **certaminán** kívül. Így, bár az állam által rendezett küzdelmeken nem vehettek részt rabszolgák, ez nem zárta ki, hogy magánrendezvényeken amatőrként, vagy fizetett küzdőként, mintegy gladiátorként lépjenek fel egy „show műsorban”. De az is előfordulhatott, hogy hivatásos atléta az edzésen mások tulajdonában lévő rabszolgával gyakorolt.⁷⁵⁵ Ilyenkor, ha a rabszolga valamilyen sérülést szenvedett vagy meghalt, csak akkor nem volt az atléta ellen **actio legis Aquiliae** indítható, ha a rabszolga tulajdonosa beleegyezett a küzdelembe. Ebben az esetben jogellenességet kizáró körülmény miatt nem lehet a tettet felelősségre vonni, ugyanis más tulajdonának olyan megsértése esetén, amely önmagában véve jogellenes lenne, a jogosított beleegyezése kizárja a jogellenességet.⁷⁵⁶

Ezek a szabályok a kocsiversenyeken és a gladiátorviadalokon is érvényesülhettek. A fogathajtók ezért nem is mertek nyíltan, a versenyszabályokat sértő módon ellenfeleiknek ártani, hanem – amint láthattuk – mágikus úton próbáltak előnyhöz jutni, amit aztán önálló bűncselekményként ítélték meg.⁷⁵⁷

A gladiátorok küzdelemében éppen az ellenfél megsemmisítése volt a cél, így természetesen nem lehetett szó sem a **lex Aquilia** alkalmazásáról, sem arról, hogy az **iniuria** alapján ítéljék meg a történeteket. Az **auctoratusok** külön esküvel fogadták meg, hogy mindenféle testi sérülésnek alávetik magukat, így erősítették meg a jogellenesség kizárását.

Egy esetben lehetett szó jogellenesen elkövetett testi sértésről, vagy ölésről, amikor a gladiátor már megadta magát, és ellenfele a kegyelem kérését figyelmen kívül hagyva vetett véget életének. Ekkor pedig a **lex Aquilia** alapján kellett eljárni, hiszen a gladiátorok vagy rabszolgák, vagy a rabszolgasághoz

⁷⁵⁵ WACKE: *Unfälle bei Sport und Spiel*, 28-29.

⁷⁵⁶ HAUSMANINGER: *Das Schadenersatzrecht*, 26.

⁷⁵⁷ Ld. 68. o.

hasznló helyzetben lévő személyek voltak, tehát nem jöhetett számításba a szabad személyek esetén alkalmazandó ***iniuria***.

6. Rendfenntartás

A nézőtéri rendbontások, a hivatalnokokkal szembeni elégedetlenség megnyilvánulásai szükségessé tették a fellépést a rend helyreállítása érdekében.

A kezdeti időkben, a királyság és a korai köztársaság idején valószínűleg a játékok rendező **magistratusok** **lictora**i vagy megbízottai fékeztek meg az esetleges verekedéseket.⁷⁵⁸

A késői köztársaságban az **aedilisek** a városrendészeti feladatkört is ellátták, melybe az is beletartozott, hogy a játékokon a közrendet biztosítsák.⁷⁵⁹ A **magistratus** e feladatához a megfelelő segítő személyzet és a szükséges rendőri büntető és kényszerítő hatalom a rendelkezésre állt.⁷⁶⁰ A nézők komolyabb rendbontása esetén azonban nem igen volt más választás, mint félbeszakítani az előadást. Az **aedilisek** a magánszemélyek által rendezett játékok rendjéért is felelősek voltak, amire egy Kr. e. 56-ban megtörtént eset is utal: Vatiniust az általa rendezett gladiátorjátékokon követ dobálták meg, ezért az **aedilisek edictum**ukba belefoglalták, hogy az arénában csak gyümölcssel lehet dobálózni. Ha valaki ezt komolyan vette volna, továbbra is nyitva marad a kérdés, hogyan szereztek volna érvényt rendeletüknek az **aedilisek**.⁷⁶¹ Valószínűleg nem sok esélyük volt a betartatására.

Kr. e. 22-ben az **aedilisektől** a **praetorok** vették át a játékok rendezésének a gondját, akiknek a nézőkkel szemben szintén volt fenyítő hatalmuk.⁷⁶² Amikor a játékokat a nézők az uralkodóval szembeni elégedetlenségük kifejezésére is kezdték felhasználni, a nagyobb megmozdulásokat a **princeps**ek katonákkal

⁷⁵⁸ Vö. ZLINSZKY: *Ius publicum*, 64.

⁷⁵⁹ JAKAB: *Aediles curules*, 139.

⁷⁶⁰ MEYER: *Einführung*, 188.

⁷⁶¹ NIEPPEL: *Aufbruch und „Polizei“*, 33. Macrobius erről egy anekdota keretében számol be, amely egy jogász, Cascellius tréfáját írja le: Cascellius megkérdezték, hogy fenyőtobozsal is lehet-e dobálni, mert az is gyümölcs. Erre ő azt válaszolta, hogy igen, ha Vatiniust találja el (Macr. sat. 2,6,1).

⁷⁶² NIEPPEL: *Aufbruch und „Polizei“*, 164.

fékeztek meg.⁷⁶³ A zsarnoki uralkodók túlkapásaitól eltekintve a játékok felügyelete a **cohortes urbanae** feladatává vált.⁷⁶⁴

Nemcsak a cirkuszban vagy az amfiteátrumban kellett azonban a biztonságról gondoskodni. Mivel a lakosság nagy része a játékokon töltötte az idejét, a város elnéptelenedése kiváló alkalmat teremtett a tolvajoknak „munkájuk” végzéséhez. Ezért már Augustus mindenfelé őrköt állíttatott a városban, hogy a játékok idején megakadályozzák a betöréseket,⁷⁶⁵ majd a **praefectus urbi** feladata lett ugyanebből a célból a **milites stationarii** felállítása.⁷⁶⁶

⁷⁶³ Suet. Cal. 26,5.

⁷⁶⁴ Caligula, Nero és Vitellius, majd Domitianus, Commodus és Caracalla arra is alkalmaztak katonákat, hogy a nézők reakcióit megfigyeljék, és azután kiráncigálva egyes nézőket a tömegből, akár rögtön az arénában kivégezzék őket. Ilyen okok lehettek, ha a császár kedvenc **factió**ját, vagy a császár fellépését nem ünnepelték eléggé, vagy akár nem állt rendelkezésre a kellő számú gladiátor a viadalokhoz. NIEPPEL: *Aufbruch und „Polizei”*, 165, 166.

⁷⁶⁵ Suet. Aug. 43.

⁷⁶⁶ Ulp. D. 1,12,1,12: *Quies quoque popularium et disciplina spectaculorum ad praefecti urbi curam pertinere videtur: et sane debet etiam dispositos milites stationarios habere ad tuendam popularium quietem et ad referendum sibi quid ubi agatur.*

7. A játékok vége

Mint láttuk, a játékok idővel elvesztették szakrális jelentőségüket, és a kereszténység államvallássá tétele csak felgyorsította tartalmuk kiüresedését és jelentőségük elenyészését. Pusztá látványossággá, a nép legfőbb szórakoztatásának eszközévé váltak.

Az atlétaviadatok a rómaiak kezdeti ellenszenve után mind népszerűbbekké váltak. Még a kereszténység szemében is az élet küzdelmeit szimbolizálták.⁷⁶⁷ Egyre gyakoribbá váltak, különösen a Kr. u. V. századtól, mikortól a betiltott gladiátorharcokat is pótolták.⁷⁶⁸

A **ludi circenses** már nem voltak ilyen előnyös helyzetben. A keresztények szemében a cirkusz az alvilágot testesítette meg, a pogányság műve volt, különféle istenségek szobraival tele. Ennek ellenére még a Kr. u. VI. században is rendeztek kocsiversenyeket,⁷⁶⁹ s a keresztény írók kritikája sem vezetett a beszüntetésükhöz.⁷⁷⁰

A gladiátorviadaloknak a császárok rendeleti úton próbálták véget vetni. I. Constantinus Kr. u. 325-ben kiadott rendelete akarta elsőként betiltani a gladiátorviadalokat.⁷⁷¹ Ezt azonban főként nyugaton nem tartották be. Maga a császár is ellentmondásba került saját rendelkezésével, hiszen Hispelliumba küldött levelében egyetértését fejezi ki az iránt, hogy az umbriai papok továbbra is tartsanak gladiátorviadalokat, kollégáik pedig Volsiniiben rendezzenek játékokat.⁷⁷² Még a 354-es Philocalus-naptárban is tíz napot tartottak fenn a **munusok** számára,⁷⁷³ melyeket a **quaestorok** decemberben tartottak.

A gladiátorjátékok beszüntetésére irányult az a Kr. u. 357-ben hozott rendelkezés, mely a katonákat és udvari embereket büntetéssel fenyegette, ha

⁷⁶⁷ THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 57.

⁷⁶⁸ FRIEDLÄNDER: *Sittengeschichte*, 351.

⁷⁶⁹ THUILLIER: *Sport im antiken Rom*, 57.

⁷⁷⁰ WIEDEMANN: *Das Ende*, 155.

⁷⁷¹ C. 11,44: *Cruenta spectacula in otio civili et domestica quiete non placent. Quapropter omnino gladiatores esse prohibemus.*

⁷⁷² GRANT: *Die Gladiatoren*, 103.

⁷⁷³ Ld. 35. o.

gladiátorként lépnek fel,⁷⁷⁴ továbbá az, amely 365-ben megtiltotta, hogy keresztényeket gladiátoriskolára ítéljenek, valamint az a jogszabály, amelyik 397-ben megtiltotta, hogy egy szenátor gladiátoriskola tagját vegye fel a háztartásába.⁷⁷⁵

Bár 399-ben Honorius bezáratta a gladiátoriskolákat,⁷⁷⁶ mégis tartottak ezután is viadalokat. Ezért még 403-ban Prudentius Contra Symmachum írásában azt követelte a császártól, hogy szüntessék be a **munus**okat.⁷⁷⁷ A gladiátorjátékok beszüntetése egy legenda szerint 404-ben azután következett be, amikor egy Telemachos nevezetű szerzetes az amfiteátrumban harcoló gladiátorok közé vetette magát, hogy szétválassza őket.⁷⁷⁸ A szerzetest a felbőszült tömeg megkövezte. Ez az eset indította Honorius császárt arra, hogy végleg betiltsa a gladiátorjátékokat.⁷⁷⁹

A gladiátorjátékok mind teljesebb visszaszorítása a IV. század közepétől valószínűleg azzal is összefüggésben állhat, hogy 354-ben Rómában bevezették a karácsony megünneplését. Bár Liberius pápa nem tudatosan tette az ünnepet december 24-ére, amikor az évenkénti **munera** utolsó napja volt, mégis egy alternatívát nyújtott a fény és élet sötétség és halál felett aratott győzelmének megünneplésére. Így a gladiátorharcokat, melyek a halál feletti győzelem szimbólumát testesítették meg, a keresztények a húsvét és karácsony ünnepeivel helyettesítették.⁷⁸⁰

Az állatok elleni küzdelem azonban nem jelentett a keresztények számára sem problémát, a **venationes** betiltására nem került sor, még Iustinianus

⁷⁷⁴ Ld. 98. o.

⁷⁷⁵ C.Th. 15,12,3 (397): **Post alia: si quos e gladiatorio ludo ad servitia senatoria transisse constabit, eos in extremas solitudines amandari decernimus.**

⁷⁷⁶ Vö. USENER: **Aufhebung der Gladiatorenschulen**, 479-480.

⁷⁷⁷ Prud. Symm. 2,1115 skk.

⁷⁷⁸ Theod. 5,26.

⁷⁷⁹ Egyesek szerint ez az eset 391-ben történt, a tudósítást azonban csak 404-ben hozta Theodorethosz összefüggésbe a játékok betiltásával, melynek időpontja bizonytalan, de mindenesetre Honorius uralkodása alatt, Prudentius követelése (403) után és Honorius halála (423) előtt következett be. Vö. SCHNEIDER: **Gladiatores**, 772.

⁷⁸⁰ WIEDEMANN: **Das Ende**, 156-159. Az egyház azért helyezte a karácsony ünnepét erre az időpontra, mert december 25-én ki akarta szorítani a téli napfordulón tartott, **Sol invictus** pogány ünnepét (SZÁNTÓ: **A katolikus egyház története**, 220).

Institutióiban is szerepel.⁷⁸¹ Számos bizonyíték maradt fenn, hogy Észak-Afrikában az iszlám hódításig a kulturális élet központi elemének számítottak az állatviadalok, melyek napjainkban Spanyolországban, Portugáliában és Dél-Franciaországban a bikaviadalok formájában születtek újjá.⁷⁸²

⁷⁸¹ I. 1,12,3; ld. 81. o.

⁷⁸² WIEDEMANN: *Das Ende*, 155.

IV. rész

Napjaink játécai

A római játékok szabályozásának vonatkozásai napjainkban

Forgassuk előre az idő kerekét! A gladiátorok fegyverzetét cseréljük ki életlen kardokra és törökre, vagy akár egy labdára. Az atlétákat egyszerűen öltöztessük fel modern sportruházatba, a kocsihajtókat ültessük egy dísztelenebb, könnyebb, kétkerekű alkalmatosságra vagy egy versenyautóba. A nézőkön cseréljük ki a **togát** és a **tunicát** a kedvenc sportegyesület emblémájával díszített pólóra. A helyszínt tegyük át fényszóróktól megvilágított, a technika vívmányait felvonultató stadionokba, egyszerűbb kivitelezésű ügetőkre és Forma-1-es autópályákra. Ha ezt mind elvégeztük, máris észrevehetjük, hogy az emberiség több mint kétezer év alatt szinte semmit sem változott, a harci szellem kiélésére ugyanúgy módot találnak manapság is, mint egykor az amfiteátrumokban.

E tevékenységek szabályozása ma a sportjog körébe tartozik. Ugyanúgy, mint Rómában, ma sem lehet egyetlen jogágba besorolni a sporttal összefüggő rendelkezéseket, a sportjogban is megkülönböztethetjük a közjogi és magánjogi szabályokat. **Sui generis** jogágként azonban nem kezelhető, mert sem a szabályozás tárgya, sem a tartalma, sem a módszere nem rendelkezik különleges és csak erre a jogterületre jellemző ismérvekkel. Ezért egyesek szerint a „sportjog” helyett, célszerűbb a „sportolás joga” kifejezést használni. Ezek szerint **„a sportjog tárgya – ha úgy tetszik mesterségesen rendszerezett ismérvek szerint összetartozó – mindazon jogszabályok komplexuma, amely a sporttal kapcsolatos.”**⁷⁸³

Hazánkban napjaink sportéletét a sokat vitatott és meglehetősen hiányos 1996. évi LXIV. törvény után, a 2001. január 1-től hatályos, a sportról szóló 2000. évi CXLV. törvény (továbbiakban Stv.) szabályozza.

A magyar sportéletben az állami szerepvállalásnak a rómaival ellentétes tendenciája figyelhető meg. Míg ugyanis Rómában a magánrendezésű játékokat a császárok egyre inkább háttérbe szorították, és a saját kezükben összpontosították, addig hazánkban – a rendszerváltásnak is köszönhetően – az állam mindinkább háttérbe vonul, és a sport gazdasági vállalkozásként jelenik

⁷⁸³ NEMES: **A sportjog alkotmányos alapjai**, 32.

meg. Alapvető különbség az is, hogy míg Rómában a hivatalnokoknak volt szükségük a játékosokra, hogy a játékokat megrendezhessék, addig manapság a sportrendezvények mintegy lehetőséget teremtenek arra, hogy a sportolók összemérhessék tudásukat. Az állam sport iránti elkötelezettségét és felelősségvállalását azonban az is mutatja, hogy egy külön minisztert, az ifjúsági és sportminisztert bízták meg a sport irányításával, szabályozásával és ellenőrzésével kapcsolatos feladatok ellátására.⁷⁸⁴

Természetesen a sportrendezvények nem függenek össze különféle ünnepnapokkal, versenynaptár azonban ma is van, amit a szakszövetségek adnak ki hazai és nemzetközi viszonylatban.⁷⁸⁵

A sportrendezvények szervezőjének meghatározása sincs már olyan szigorú korlátok közé szorítva, mint Rómában, jogi és büntetlen előéletű magánszemély egyaránt szervezhet, külön jogszabályban meghatározott sportrendezvény szervezője azonban csak sportszervezet, szakszövetség vagy sportszövetség lehet.⁷⁸⁶ A megszorítás körébe a látványsportokhoz tartozó sportágak keretében szervezett sportrendezvények tartoznak: labdarúgás, kézilabda, kosárlabda, vízilabda, jégkorong, autó- és motorsport, ideértve a Forma-1 versenyt, továbbá a kerékpár- és futóversenyek, ha azokon néző is jelen lehet.⁷⁸⁷ Ezekben az esetekben a szervezőnek külön rendezőt kell megbízni a sportrendezvény lebonyolítására, valamint a helyszínen a rend fenntartására és a szervezési feltételek biztosítására.⁷⁸⁸

Hazánkban a Munka Törvénykönyve szabályozza, mely napok minősülnek az évben munkaszüneti napnak. Ma azonban nem ezek a napok igazodnak a versenynaptárhoz, hanem a mérkőzéseket rendezik meg általában munkaszüneti napokon.

Ugyanúgy, mint Rómában, hazánkban is az állam a sporttevékenység folytatásához évente a költségvetési törvényben foglaltak szerinti összegű

⁷⁸⁴ Stv. 57. § (1)

⁷⁸⁵ Stv. 26. § (1) d)

⁷⁸⁶ Stv. 78. §

⁷⁸⁷ 33/2001. (III. 5.) Korm. rendelet a sportrendezvények biztonságáról 1 § (továbbiakban SRB)

⁷⁸⁸ SRB 4. § (1); Stv. 83. § (1)

támogatást nyújt (vö. **lucar**).⁷⁸⁹ A Kormány feladata, hogy a költségvetésről szóló törvénnyel összhangban meghatározza a sport állami támogatásának alapvető célkitűzéseit és módszerét, az ifjúsági és sportminiszter pedig gondoskodik a pénzeszközök elosztásáról és felhasználásának ellenőrzéséről.⁷⁹⁰ A szakszövetségek állami támogatása a Nemzeti Sportszövetségen keresztül történik. A miniszter évente rendeletben határozza meg a szakszövetségek részére nyújtandó támogatás feltételeit.⁷⁹¹ A többi pénzt a rendezvények szervezőinek kell előteremteni. Mivel már nincsenek **cliensek**, és a szakszövetségek inkább profitot szeretnének elérni, mintsem a saját zsebükből finanszírozni a rendezvényeket, a szükséges pénzeszközöket szponzorálási és arculátviteli szerződések alapján, valamint a televíziós és rádiós közvetítések engedélyezési jogának hasznosításából teremtik elő.⁷⁹²

A sportolók esetében már nem tehető fel a kérdés, vajon **infamisak** vagy sem, különbséget az amatőr vagy hivatásos sportolók között lehet tenni. Az amatőr sportoló, az a versenyszerűen sportoló, aki sportegyesület tagjaként, illetve sportvállalkozással fennálló amatőr sportolói sportszerződés alapján sporttevékenységet folytat, díjazásban nem részesülhet.⁷⁹³ Hivatásos sportoló az a versenyszerűen sportoló, aki a sportszervezettel munkaviszonyban vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyban állva jövedelemszerzési céllal, foglalkozásszerűen sporttevékenységet folytat.⁷⁹⁴ A római jog szabályai szerint **auctoratus**ként ők szenvednének **infamiát**.

A sportolók szervezetei ma is kialakultak.⁷⁹⁵ A korábbi sporttörvény szerint hivatásos sportolót foglalkoztató sportszervezet csak jogi személyiségű

⁷⁸⁹ Stv. 67. § (1)

⁷⁹⁰ Stv. 56. § (2) b); 57. § (2) b). A római kocsiversenyekhez leginkább hasonlító Forma-1-es Magyar Nagydíj állami támogatásáról külön Kormányhatározat rendelkezik, melyben a rendezvény szervezésének fővállalkozója, a Hungaroring Sport Rt. részére juttatandó összeget is meghatározzák. Az államot ebben az esetben nemzetközi kötelezettség is terheli a futamok megrendezésére.

⁷⁹¹ Stv. 68. § (1)

⁷⁹² Stv. 75. §, 76. §, 77 §.

⁷⁹³ Stv. 88. § 1; 4. § (1)

⁷⁹⁴ Stv. 88. § 7.

⁷⁹⁵ Az egykori gazdasági vállalkozásként működő **factiók**, melyeknek ma az egymással versenyző sportszervezetek felnek meg, leginkább a Forma-1 csapataiban születtek újjá. Például a Ferrari 1969 óta a FIAT cég része. Évente 60 millió dollárral gazdálkodik, melyben nincs benne a versenyzők bére, amit a fő szponzor, a Marlboro áll (MÉHES - SZUNDI: **Forma-1**, 8).

gazdasági társaság keretében végezhetett sporttevékenységet, és a hivatásos versenyrendszerben is csak az így működő sportszervezet vehetett részt.⁷⁹⁶ A törvényhozónak ezzel az volt a célja, hogy tőkét vonjon be az élsportba, meg akarta azt a helyzetet szüntetni, hogy a sportegyesületek minden különösebb jogi vagy gazdasági szankció nélkül milliárdos köztartozásokat halmozzanak fel, valamint a hivatásos labdarúgó-bajnokság évadközi anyagi összeomlását akarták megakadályozni.⁷⁹⁷ Az elképzelések nem váltak be, sőt a szabályozás csak újabb törvényteleniségekre adott alkalmat, ezért az újabb sporttörvényből már hiányzik ez a rendelkezés, és a sportszervezetek egyesületi formában is működhetnek.⁷⁹⁸ A csapatsportba tartozó sportágak esetében a hivatásos versenyrendszerben azonban továbbra is csak sportvállalkozás – a Gt. szerint működő Kft, Rt, illetve kivételesen közös vállalat formájában működő társaság, valamint a Ptk. szerint működő közhasznú társaság, amelyek keretében sporttevékenységet folytatnak és tevékenységi körükben a sporttevékenységet megjelölték – vehet részt.⁷⁹⁹

A **factió**khoz hasonlóan, melyek a fogathajtóikat egymás között adták-vették, a mai hivatásos sportolókat is lényegében eladják egymásnak a sportszervezetek. Az ügyletet azonban nem adásvételnek, hanem a játékjog rendelkezési joga átruházásának, az értük kapott összeget pedig nem vételárnak, hanem átigazolási díjnak hívják, aminek egy része a sportolót illetheti.⁸⁰⁰

Az ókori atléták szervezeteihez hasonlóan a sportegyesületek sportági országos szakszövetségek keretében működnek, az országos szakszövetségek pedig sportági nemzetközi szakszövetségeknek a tagjai.⁸⁰¹ És éppen úgy, mint az ókori **agonok** győztesei, akik az államtól ellátást kaptak, az olimpiai játékok helyezettjei hazánkban 35 éves koruktól életük végéig olimpiai járadékban részesülnek.⁸⁰²

⁷⁹⁶ 1996. évi LXIV. tv. 28/A. § (1)-(2).

⁷⁹⁷ BÉRCES: **A sportegyesületek**, 98.

⁷⁹⁸ Stv. 20. § (3), 25. § (1).

⁷⁹⁹ Stv. 35. § (1); 88. § 24.

⁸⁰⁰ Stv. 9. §, 10. §.

⁸⁰¹ Stv. 24. § (2) a), b).

⁸⁰² Stv. 73. §.

A sportrendezvények helyszínére ma is érvényesülő szabály, hogy a rendezvény csak olyan sportlétesítményben szervezhető, amely a sportrendezvény jellegére is tekintettel a sportrendezvényen résztvevők személyét és vagyonát nem veszélyezteti.⁸⁰³ A sportlétesítmények azonban nincsenek kizárólag állami tulajdonban. A kincstári vagyon körébe tartozó épületek felett a vagyonkezelői jogokat a miniszter gyakorolja és gondoskodik a vagyon hasznosításáról. Ebből a célból közhasznú szervezetet hozhat létre, ingyenesen vagy kedvezményesen helyi önkormányzatok, sportszövetségek, illetve sportegyesületek, vagy kedvezményesen sportvállalkozások tulajdonába adhatja, vagy az Áht. szerint értékesítheti.⁸⁰⁴ Új sportlétesítmény építésénél pedig alapvető követelmény, hogy az a biztonságtechnikai előírásoknak megfeleljen, valamint a fogyatékos sportolók és nézők számára is akadálymentes legyen.⁸⁰⁵ Az előírások betartása mellett így lényegében bárki építhet sportlétesítményt, e tevékenység nincs az állam kizárólagos hatáskörébe utalva, mint Rómában a császárkor idején.

A nézők szurkolói jogviszonyban állnak a sportesemény szervezőjével. Ilyenkor egy tényleges szerződésről van szó, amely a rendezvényszervező által felállított általános szerződési feltételek alapján jön létre. Ezeket a feltételeket lényegében csak elfogadni vagy tőlük távolmaradni lehet.⁸⁰⁶ Ezért az új sporttörvény szerint a szervezőnek jól látható helyen ki kell függesztenie az általános szerződési feltételeket, és összefoglalva a belépőjegy és bérleten is fel kell tüntetnie azokat.⁸⁰⁷ Mivel a rendezvény látogatása már nem ingyenes, mint Rómában, a jogviszony akkor keletkezik, mikor a leendő néző megveszi belépőjegyét a pénztárnál.

A nézők ruházatára természetesen már nem vonatkoznak különféle előírások, senki sem vihet be magával azonban olyan tárgyakat, melyek a sportrendezvény megtartását, továbbá mások személyi és vagyonbiztonságát

⁸⁰³ Stv. 80. § (2).

⁸⁰⁴ Stv. 65. §.

⁸⁰⁵ Stv. 64. §.

⁸⁰⁶ NEMES: *A sportesemények*, 196.

⁸⁰⁷ Stv. 82. § (1).

veszélyeztetik, vagy melynek bevitelét a szervezők megtiltották. Ezen kívül senki sem vihet magával mások iránti gyűlölet keltésére alkalmas feliratot, zászlót vagy egyébként jogszabály által tiltott önkényuralmi jelképet.⁸⁰⁸ Az ülőhelyeket ma már nem társadalmi hovatartozás, hanem a szurkolótáborok alapján különítik el egymástól.⁸⁰⁹

Bár a sportrendezvények manapság nem szolgálnak népgyűlések pótlékeként, a szurkolók elsősorban a labdarúgó rendezvényeket rasszista megnyilvánulásaik színteréül választották. A pocskondiázó kifejezések miatt ma már a játékvezető sem hivatkozhat rágalmazásra és becsületsértésre, amikor a nagy nyilvánosság előtt a tekintélyét, illetve a becsületét csorbítja a szurkoló közönség.⁸¹⁰

A nézőtéri rendbontókat garázdaság címén vonják felelősségre, az utóbbi években azonban főleg a futballmérkőzéseken annyira elszaporodtak a súlyosabb rendzavarások, hogy mind a Stv.-ben nagyobb részt kellett a biztonsági előírásoknak szentelni, mind külön rendeletben szabályozzák a sportrendezvények biztonságát. A római megoldáshoz hasonlóan ezek a rendelkezések is a nézőtérről való eltávolítást és a rendezvényektől való eltiltást tartalmazzák szankcióként. Az eltiltás betartatásának elősegítése céljából a belépőjegyek 2002. január 1. napjától névre szólnak, és a helyszínt a szervezőnek kamerával kell figyelnie a rendezvény ideje alatt.⁸¹¹ A rendfenntartás érdekében a szervező köteles a helyszín szerint illetékes rendőrkapitányságot a rendezvény megtartásáról értesíteni.⁸¹²

Rómában nem volt szervezett fogadás. A nézők egymással kötöttek fogadásokat, a mai totóhoz hasonló szerencsejáték nem létezett. A fogadásokról a szerencsejáték szervezéséről szóló 1991. évi XXXIV. törvény 4. címe rendelkezik, mely a fogadás fogalmát is meghatározza. A 28/A. § (1) szerint fogadási esemény az a jövőbeli esemény, amelynek legalább két nyilvánosságra

⁸⁰⁸ Stv. 84. § (1) c), d).

⁸⁰⁹ Stv. 81. § (1)

⁸¹⁰ NEMES: *A sportjog alkotmányos alapjai*, 33.

⁸¹¹ Stv. 84. §; SRB. 5. § (2).

⁸¹² SRB. 6. § (1).

kerülő kimenetele lehetséges, és ezek bekövetkezésére a játékszervező semmilyen befolyással nem rendelkezik. E törvény alkalmazásában fogadásnak minősül a tét fizetése fejében történő, egy jövőbeli esemény véletlen bekövetkezésének eltalálására, vagy egy jövőbeli esemény kimenetelének eltalálására vonatkozó játék. Nem köthető fogadás akkor, ha ez harmadik személy érdekét sértené. Ilyen fogadások szervezésére csak a törvény feltételeinek megfelelő jogi személyek jogosultak. Az ókorihoz hasonló szurkolók közötti fogadások már csak a büntetőjogi felelősségre vonás nehézségei miatt – úgy, mint egykor – ma sincsenek tiltva, szervezésük azonban mint tiltott szerencsejáték – az engedély nélkül vagy az engedélyben foglaltaktól eltérően, illetve a törvény szabályainak kijátszásával vagy az abban foglalt kötelezettség vagy tilalom megszegésével szervezett szerencsejáték – azonban büntetendő cselekmény.⁸¹³

A sportolók egymásnak okozott sérüléseinek elbírálására a római jog szabályai maradéktalanul érvényesülnek, hiszen például ha egy bokszmérkőzés során a küzdő felek könnyű, vagy akár súlyos testi sértést okoznak egymásnak, nem lehet őket büntetőjogi úton felelősségre vonni. A sérülést okozó sportolásnál általában még szándékos szabálytalanság esetében sem jellemző a testi sérülés okozására irányuló szándék. A szabályszegés következményeit ezért a játékszabályok határozzák meg. A büntetőjogi felelősséget a sértett előzetes beleegyezése kizárja. Természetes azonban, hogy a versenyen, illetve a játékon kívül okozott testi sértésbe senki sem egyezett bele, és itt már az elkövető szándéka is hiánytalanul megvan: ha valaki például azt követően okoz ellenfelének sérülést, miután a játékvezető már lefújta a mérkőzést, vagy azt már megállította. Ilyenkor már a büntetőjogi felelősségre vonásnak sincs jogszabályi akadálya.⁸¹⁴

A sportrendezvényeken már nem elnökölnek az államférfiak, de jelentősebb nemzetközi mérkőzéseken mint tiszteletbeli nézők vesznek részt,

⁸¹³ Btk. 267. §.

⁸¹⁴ **Btk, Ált. rész**, 168-169.

ezzel is emelvén az esemény rangját, és az ókori hivatalnokokhoz hasonlóan, így is népszerűséget keresnek majdani választóik körében.⁸¹⁵

Ebből és a sportélet átfogó törvényi szabályozásából is kiderül, hogy a sport éppen olyan fontos szerepet tölt be a mai országok életében, mint az ókori Rómában a cirkuszi és gladiátori játékok.

Rövidítések

ANRW Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung, hrsg. Von H. Temporini – W. Haase, Berlin – New York 1972 skk.

⁸¹⁵ Gondolhatunk itt a franciaországi Labdarúgó Világbajnokság döntőjére, melyen a francia elnök más országok államfőit – köztük hazánk miniszterelnökét – is vendégül látva saját popularitásának emelése mellett azt is jelezte, hogy a mérkőzés nemcsak egy egyszerű sportrendezvény, hanem az egész francia nemzet életében is jelentős esemény.

AUSz	Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Iuridica et Politica
BIDR	Buletino dell' Istituto di diritto romano
CB	The Classical Bulletin
CQ	The Classical Quarterly
FIRA	Fontes Iuris Romani Antejustiniani
JK	Jogtudományi Közlöny
JRS	The Journal of Roman Studies
RE	Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft, bearb. Von G. Wissowa – W. Kroll – K. Mittelhaus – K. Ziegler, Stuttgart-München 1893-1978.
RMPH	Rheinisches Museum für Philologie
SDHI	Studia et documenta historiae et iuris
SZ	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

Felhasznált irodalom

AIGNER: ***Zur gesellschaftlichen Stellung***

AIGNER, Heribert: ***Zur gesellschaftlichen Stellung von Henkern, Gladiatoren und Berufsathleten***, I. WEILER (Hg.), Soziale Randgruppen und Aussenseiter im Altertum, Graz 1988

AMELOTTI: ***La posizione degli atleti***

AMELOTTI, Mario: ***La posizione degli atleti di fronte al diritto romano***, SDHI 21 (1955)

APATHY-KLINGENBERG-STIEGLER: ***Einführung***

APATHY-KLINGENBERG-STIEGLER: ***Einführung in das römische Recht***, Wien-Köln-Weimar 1994

AUGUET: ***Kegyetlenség és civilizáció***

AUGUET, Roland: ***Kegyetlenség és civilizáció***, Bp. 1978

- AUSBÜTTEL: *Die Verwaltung*
- AUSBÜTTEL, Frank M.: *Die Verwaltung des römischen Kaiserreiches von der Herrschaft des Augustus bis zum Niedergang des Weströmischen Reiches*, Darmstadt 1998
- BALTRUSCH: *Die Verstaatlichung*
- BALTRUSCH, Ernst: *Die Verstaatlichung der Gladiatorenspiele*, Hermes 119 (1988)
- BALTRUSCH: *Politik*
- BALTRUSCH, Ernst: *Politik, Kommerz, Doping: Zum Sport in der Antike*, Gymnasium 104 (1997)
- BECHMANN: *System des Kaufs*
- BECHMANN, August: *System des Kaufs nach gemeinem Recht*, Erlangen 1884
- BENEDEK: *Így szórták*
- BENEDEK Ferenc: *Így szórták a pénzt Rómában*, JK 37 (1982)
- BÉRCES: *A sportegyesületek*
- BÉRCES László: *A sportegyesületek jogállása*, A magyar sportjog alapjai, Bp. 2000
- BERNSTEIN: *Ludi publici*
- BERNSTEIN, Frank: *Ludi publici, Untersuchungen zur Entstehung und Entwicklung der öffentlichen Spiele im republikanischen Rom*, Stuttgart 1998
- BESELER: *Miscellanea critica*
- BESELER, Gerhard: *Miscellanea critica*, SZ 43 (1922).
- BESELER: *Einzelne Stellen*
- BESELER: *Einzelne Stellen*, SZ 47 (1927)
- BLÄNSDORF: *Der spätantike Staat*
- BLÄNSDORF, Jürgen: *Der spätantike Staat und die Schauspiele im Codex Theodosianus*, Theater und Gesellschaft im Imperium Romanum, (Hrsg: Jürgen Blänsdorf), Tübingen 1990
- BRÓSZ: *Nem teljes jogú polgárok*
- BRÓSZ Róbert: *Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban*, Bp. 1964
- BÜCHELER: *Die staatliche Anerkennung*
- BÜCHELER: *Die staatliche Anerkennung des Gladiatorenspiels*, RMPh 38 (1883)
- BÜRGE: *Der Witz*
- BÜRGE, Alfons: *Der Witz im antiken Seefrachtvertrag. Beobachtungen zur Vertragspraxis im antiken Mittelmeerraum*, Index 22 (1994)
- CALONGE: *Gai. 3,146*
- CALONGE: *Considerazioni a proposito di Gai. 3,146*, Bollettino informativo dell' istituto giuridico spagnolo in Roma 48/49 (1965)
- CAMERON: *Circus Factions*
- CAMERON, Alan: *Circus Factions; Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Oxford 1976
- CARCOPINO: *So lebten die Römer*
- CARCOPINO, Jérôme: *So lebten die Römer während des Kaiserreiches*, Stuttgart 1959
- COARELLI: *Note sui ludi saeculares*
- COARELLI, F.: *Note sui ludi saeculares*, Spectacles sportifs et scéniques dans le monde étrusco-italique, Rom 1993
- COLEMAN: *Fatal Charades*
- COLEMAN, K. M.: *Fatal Charades: Roman executions staged as Mythological enactments*, JRS 80 (1990)

DEININGER: Brot und Spiele	DEININGER, J.: Brot und Spiele, Tacitus und die Entpolitisierung der plebs urbana , Gymnasium 86 (1979)
DIÓSDI: A servus publicus	DIÓSDI György: A servus publicus , Antik tanulmányok, VI. 1959
DOHRMANN: Anerkennung	DOHRMANN, Henning: Anerkennung und Bekämpfung von menschenopfer im römischen Strafrecht der Kaiserzeit , Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien 1995
ECK: Die Verwaltung	ECK, Werner: Die Verwaltung des Römischen Reiches in der hohen Kaiserzeit , I, Basel/Berlin 1995
FORTUIN: Der Sport	FORTUIN, R. W.: Der Sport im augusteischen Rom , Stuttgart 1996
FÖLDI: Kereskedelmi jogintézmények	FÖLDI András: Kereskedelmi jogintézmények a római jogban , Bp. 1997
FÖLDI: Prostitúció	FÖLDI András: Prostitúció és a római jog , Rubicon 6 (1998)
FÖLDI-HAMZA: A római jog	FÖLDI András-HAMZA Gábor: A római jog története és intézményei , Bp. 1999
FRIEDLÄNDER: Sittengeschichte	FRIEDLÄNDER, Ludwig: Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgang der Antonine , Leipzig 1869. II.
FRIEDLÄNDER: Die Spiele	FRIEDLÄNDER, Ludwig: Die Spiele , Handbuch der römischen Alterthümer (Hrsg. von J. Marquardt – Th. Mommsen), Leipzig 1885
GARDNER: Women in Roman Law	GARDNER, Jane F.: Women in Roman Law and Society , London-Sydney 1986
GILBERT: Die Beziehungen	GILBERT, Rolf: Die Beziehungen zwischen Princeps und stadtrömischer Plebs im frühen Prinzipat , Bochum 1976
GRANT: Die Gladiatoren	GRANT, Michael: Die Gladiatoren , Stuttgart 1970
GREENIDGE: Infamia	GREENIDGE, Abel Hendy Jones: Infamia , Oxford 1894
GROSSO: Gai III, 146	GROSSO, Giuseppe: Gai III, 146 e la retroattività della condizione , SDHI, 9 (1943)
HAHN: Róma istenei	HAHN István: Róma istenei , Bp. 1975
HARRIS: Sport	HARRIS, H. A.: Sport in Greece and Rome , New York 1976
HAUSMANINGER, SELB: RPR	HAUSMANINGER, Herbert, SELB, Walter: Römisches Privatrecht , Wien, Köln, Weimar 1997
HAUSMANINGER: Das Schadenersatzrecht	HAUSMANINGER, Herbert: Das Schadenersatzrecht der lex Aquilia , Wien 1996
HAYMANN: Zur Klassizität	HAYMANN, Franz: Zur Klassizität des periculum est

	<i>emptoris</i> , SZ 43 (1928)
HERRMANN: <i>Zur Frau als Zuschauerin</i>	HERRMANN, M.: <i>Zur Frau als Zuschauerin bei Wettkämpfen in römischer Zeit</i> , Nikephoros 5 (1992)
HERZ: <i>Kaiserfeste</i>	HERZ, Peter: <i>Kaiserfeste der Prinzipatszeit</i> , ANRW II. 16.2 (1978)
HERZOG: <i>Geschichte und System</i>	HERZOG, von Ernst: <i>Geschichte und System der römischen Staatsverfassung</i> , Aalen 1965, Band 1.
HIRSCHFELD: <i>Die Verwaltungsbeamten</i>	HIRSCHFELD, Otto: <i>Die kaiserliche Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian</i> , Berlin 1905
HOMO: <i>A római kultúra</i>	HOMO, Léon: <i>A római kultúra</i> , Bp. 1938
HORMANN: <i>Die Bescholtenheit</i>	HORMANN, Gerhard: <i>Die Bescholtenheit der Berufssportler im römischen Recht. Zur Bedeutung von 'artem ludicram facere' und 'in scaenam prodire' in den iuristischen Quellen</i> , Nikephoros 7 (1994)
HÖNLE-HENZE: <i>Römische Amphitheater</i>	HÖNLE, Augusta-HENZE, Anton: <i>Römische Amphitheater und Stadien. Gladiatorenkämpfe und Circusspiele</i> , Zürich 1981
JACQUES – SCHEID: <i>Rom und das Reich</i>	JACQUES, Francois-SCHIED, John: <i>Rom und das Reich in der Hohen Kaiserzeit 44 v. Chr. – 260 n. Chr.</i> , Stuttgart und Leipzig 1998 I.
JAKAB: <i>Aediles curules</i>	JAKAB Éva: <i>Aediles curules</i> , Róma rendészeti igazgatása és ennek hatása a magánjog fejlődésére, In memoriam dr. Kovács István, AUSZ, 40 (1991)
JAKAB Éva: <i>Praedicere und cavere</i>	JAKAB Éva: <i>Praedicere und cavere beim Marktkauf</i> , München 1997
JAKAB: <i>Szerződési szokások</i>	JAKAB Éva: <i>Szerződési szokások és adásvételi előírások Rómában</i> , Kandidátusi értekezés, Szeged 1991
JORY: <i>Gladiators in the theatre</i>	JORY, E. J: <i>Gladiators in the theatre</i> , CQ 36 (1986)
JUNKELMANN: <i>Die Reiter Roms</i>	JUNKELMANN, Marcus: <i>Die Reiter Roms</i> , Mainz am Rhein 1990
KAHRSTEDT: <i>Kulturgeschichte</i>	KAHRSTEDT, Ulrich: <i>Kulturgeschichte der römischen Kaiserzeit</i> , München 1944
KASER: <i>RZP</i>	KASER, Max: <i>Das römische Zivilprozessrecht</i> , München 1966
KASER: <i>RPR</i>	KASER, Max: <i>Das römische Privatrecht</i> , München 1955
KASER: <i>Infamia und ignominia</i>	KASER, Max: <i>Infamia und ignominia in den römischen Rechtsquellen</i> , SZ 73 (1956)
KASER: <i>Partus Ancillae</i>	KASER, Max: <i>Partus Ancillae</i> , SZ 75 (1958)
KRÜCKMANN: <i>Periculum emptoris</i>	KRÜCKMANN: <i>Periculum emptoris</i> , SZ 60

KUBITSCHKEK: **Aedilis**

KUNKEL: **Staatsordnung**

KURYŁOWICZ: **Das Glücksspiel**

KYLE: **Spectacles of death**

LATTE: **Römische Religionsgeschichte**

LEBEK: **Standeswürde und Berufsverbot**

LEBEK: **Rittermusterung**

LEVICK: **The SC from Larinum**

Btk, Ált. rész

MÄHL: **Gymnastik und Athletik**

MARQUARDT: **Römische Staatsverwaltung**

MATZ: **Charioteers and gladiators**

MAYER-MALY: **Locatio conductio**

MÉHES – SZUNDI: **Forma-1**

MEYER: **Einführung**

MEYER: **Römischer Staat und Staatsgedanke**

MOMMSEN: **Staatsrecht**

MOMMSEN: **Commentaria ludorum saecularium**

MOMMSEN: **Die Gladiatorentessen**

MOMMSEN: **Die ludi magni und Romani**

KUBITSCHKEK: **Aedilis**, RE I (1893)

KUNKEL, Wolfgang: **Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik**, München 1995

KURYŁOWICZ, M.: **Das Glücksspiel im römischen Recht**, SZ 102 (1985)

KYLE, G. Donald: **Spectacles of death in ancient Rom**, New York 1998

LATTE, Kurt: **Römische Religionsgeschichte**, München 1967

LEBEK, Wolfgang Dieter: **Standeswürde und Berufsverbot unter Tiberius: Das SC der Tabula Larinas**, ZPE 81 (1990)

LEBEK, Wolfgang Dieter: **Das SC der Tabula Larinas: Rittermusterung und andere Probleme**, ZPE 85 (1991)

LEVICK, Barbara: **The Senatus Consultum from Larinum**, JRS 73 (1983)

Magyar Bűntetőjog, Általános rész, Osiris Kiadó, Bp. 1998

MÄHL, Eberhard: **Gymnastik und Athletik im Denken der Römer**, Amsterdam 1974

MARQUARDT, Joachim: **Römische Staatsverwaltung**, II, Leipzig 1884

MATZ, David: **Charioteers and gladiators, Some Comparisons Based on the Epigraphical Evidence**, CB 56 (1980)

MAYER-MALY, Theo: **Locatio conductio**, München 1956

MÉHES Károly, SZUNDI György: **Forma-1**, Pécs 1999

MEYER, Ernst: **Einführung in die antike Staatskunde**, Darmstadt 1980

MEYER, Ernst: **Römischer Staat und Staatsgedanke**, Zürich, München 1975

MOMMSEN, Theodor: **Römisches Staatsrecht**, Berlin 1887-88

MOMMSEN, Theodor: **Commentaria ludorum saecularium quintonum et septimorum**, Gesammelte Schriften, Berlin 1913. VIII.

MOMMSEN, Theodor: **Die Gladiatorentessen**, Hermes 21 (1886)

MOMMSEN, Theodor: **Die ludi magni und Romani**, Römische Forschungen, II, Hildesheim 1962

- MOMMSEN, Theodor: *Senatus consultum de sumptibus ludorum gladiatoriorum minuendis factum a. p. c. 176/7*, Gesammelte Schriften, VIII, Berlin 1913
- MOMMSEN, Theodor: *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899
- MORLIN Emil: *A felségsértés a rómaiaknál*, Bp. 1882
- NELSON, Hein L. W. – MANTHE, Ulrich: *Gai Institutiones* III 88-181, Die Kontraktsobligationen, Berlin, 1999
- NEMES András: *A sportesemények lebonyolításának jogi kérdései; A szurkolói jogviszony*, A magyar sportjog alapjai, Bp. 2000
- NEMES András: *A sportjog alkotmányos alapjai, a sporthoz való állampolgári jog*, A magyar sportjog alapjai, Bp. 2000
- NIPPEL, Wilfried: *Aufbruch und „Polizei“ in der römischen Republik*, Stuttgart 1988
- NÖRR, Dieter: *Zur sozialen und rechtlichen Bewertung der freien Arbeit in Rom*, SZ 82 (1965)
- OLIVOVÁ, Vera: *Sport und Spiele im Altertum*, München 1985
- PENNITZ, Martin: *Zur Postulationsfähigkeit der Athleten im klassischen römischen Recht*, SZ 112 (1995)
- PLEKET, H. W.: *Some aspects of the history of the athletic guilds*, ZPE 54 (1973)
- PLETICHA, Heinrich, SCHÖNBERGER, Otto: *Die Römer – Ein enzyklopädisches Sachbuch zur frühen Geschichte Europas*, Bertelsmann Lexikon Verlag, 1977; *Gladiatoren*
- PÓLAY Elemér: *A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez. Iniuria-tényállások a római jogban*, AUSz 30 (1983)
- PÓLAY Elemér: *Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom*, Bp. 1964
- POYNTON, J.B.: *The public games of the Romans*, Greece and Rome 7 (1938)
- PRICHARD A. M.: *Sale and Hire*, Studies in the roman law of sale in memory of Francis de Zulueta, Aalen 1977
- A polgári törvénykönyv magyarázata, Bp. 1993
- RAINER, J. Michael: *Einführung in das römische Staatsrecht: die Anfänge und die Republik*, Darmstadt 1997
- MOMMSEN: *Senatus consultum*
- MOMMSEN: *Strafrecht*
- MORLIN: *A felségsértés*
- NELSON-MANTHE: *Gai Institutiones*
- NEMES: *A sportesemények*
- NEMES: *A sportjog alkotmányos alapjai*
- NIPPEL: *Aufbruch und „Polizei“*
- NÖRR: *Bewertung der freien Arbeit*
- OLIVOVÁ: *Sport und Spiele*
- PENNITZ: *Zur Postulationsfähigkeit der Athleten*
- PLEKET: *Some aspects*
- PLETICHA - SCHÖNBERGER: *Die Römer*
- PÓLAY: *Iniuria-tényállások*
- PÓLAY: *Differenzierung*
- POYNTON, J.B.: *The public games*
- PRICHARD: *Sale and Hire*
- Ptk magyarázat
- RAINER: *Einführung*

- REIN, Wilhelm: ***Das Criminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinianus***, Leipzig 1844
- REISCH, Emil: ***Athletai***, RE II,2 (1896)
- ROTONDI, Giovanni: ***Leges publicae Populi Romani***, Hildesheim 1966
- SANFILIPPO, Cesare: ***Gli 'auctorati'***, Studi in onore di Arnaldo Biscardi, I, 1981
- SANTALUCIA, Bernardo: ***Verbrechen und ihre Verfolgung im antiken Rom***, Edizioni del Grifo, 1997
- SŁAPEK, Dariusz: ***Gladiatorzy i politika. Igryska w okresie późnej republiki rzymskiej***, Wrocław 1995
- SOLAZZI: ***Un tipo nuovo di condicio in Gai. 3,146***, BIDR 49/50 (1948)
- SCHNEIDER, Karl: ***Gladiatores***, RE Suppl. III. (1918)
- SZÁNTÓ György: ***A katolikus egyház története***, Bp 1983
- TARNOWSKI, Wolfgang: ***Gladiátorok***, Bp. 1991
- TÄUBLER, Eugen: ***Der römische Staat***, Stuttgart 1985
- THOMAS, J. A. C.: ***Gaius and the gladiators***, TEMIS, Revista de Ciencia y Técnica Jurídicas 21, Homenaje al Professor Sanchez del Rio y Peguero, Facultad de Derecho de la Universidad de Zaragoza, 1967
- THUILLIER, Jean-Paul: ***Sport im antiken Rom***, Darmstadt 1999
- UNGERN-STERMBERG, J. von: ***Die Einführung spezieller Sitze für die Senatoren bei den Spielen (194 v. Chr.)***, Chiron 5 (1975)
- VERSNEL, H.S.: ***Triumphus. An Inquiry into the Origin, Development nad Meaning of the Roman Triumph***, Leiden 1970
- VEYNE, Paul: ***Brot und Spiele; Gesellschaftliche Macht und politische Herrschaft in der Antike***, Frankfurt, New York 1988
- VISKY Károly: ***Votum solvit libens merito, A votum magánjogi vonatkozásai***, Antik Tanulmányok I/4 1954
- WACKE, Andreas: ***Athleten als Darlehensnehmer nach römischem Recht***, SDHI 44 (1978)
- WACKE, Andreas: ***Unfälle bei Sport und Spiel***, Stadion, III.1 (1977)
- WALLNER, Christian: ***Soldatenkaiser und Sport***, Frankfurt am Main 1997
- REIN: ***Das Criminalrecht der Römer***
- REISCH, ***Athletai***
- ROTONDI: ***Leges publicae***
- SANFILIPPO: ***Gli 'auctorati'***
- SANTALUCIA: ***Verbrechen***
- SŁAPEK: ***Gladiatorzy i politika***
- SOLAZZI: ***Un tipo nuovo di condicio***
- SCHNEIDER: ***Gladiatores***
- SZÁNTÓ: ***A katolikus egyház története***
- TARNOWSKI: ***Gladiátorok***
- TÄUBLER: ***Der römische Staat***
- THOMAS: ***Gaius and the gladiators***
- THUILLIER: ***Sport im antiken Rom***
- UNGERN-STERMBERG: ***Die Einführung spezieller Sitze***
- VERSNEL: ***Triumphus***
- VEYNE: ***Brot und Spiele***
- VISKY: ***Votum***
- WACKE: ***Athleten als Darlehensnehmer***
- WACKE: ***Unfälle bei Sport und Spiel***
- WALLNER: ***Soldatenkaiser***

- WEEBER: ***Smog über Attika***
- WEEBER: ***Panem et circenses***
- WEILER: ***Der Sport bei den Völkern***
- WERNER: ***Sportverletzungen***
- WIEACKER: ***Rezensio***
- WIEDEMANN: ***Das Ende***
- WIEDEMANN: ***Emperors and gladiators***
- WIELING: ***Rechtsstudium***
- WISSOWA: ***Religion und Kultus***
- WITTMANN: ***Die Körperverletzung***
- WLOSOK: ***Die Rechtsgrundlagen der Christenverfolgungen***
- ZLINSZKY: ***Ius publicum***
- ZLINSZKY: ***Kontrakte***
- WEEBER, Karl-Wilhelm: ***Smog über Attika, Umweltverhaltung im Altertum***, Zürich, München 1990
- WEEBER, Karl-Wilhelm: ***Panem et circenses, Massenunterhaltung als Politik im antiken Rom***, Mainz am Rhein 1994
- WEILER, Ingomar: ***Der Sport bei den Völkern der Alten Welt***, Darmstadt 1981
- WERNER, von Rudolph: ***Sportverletzungen und Sportschäden in der Antike***, Das Altertum, 22 (1976)
- WIEACKER, Franz: ***Wittmann, Roland, Die Körperverletzung an Freien im klassischen römischen Recht***, SZ 92. (1975)
- WIEDEMANN, Thomas: ***Das Ende der römischen Gladiatorenspiele***, Nikephoros, 8 (1995)
- WIEDEMANN, Thomas: ***Emperors and gladiators***, London and New York 1992
- WIELING, Hans: ***Rechtsstudium in der Spätantike***, A bonis bona discere. Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag, Miskolc 1998
- WISSOWA, Georg: ***Religion und Kultus der Römer***, München 1971
- WITTMANN, Roland: ***Die Körperverletzung an Freien im klassischen römischen Recht***, München 1972
- WLOSOK, Antonie: ***Die Rechtsgrundlagen der Christenverfolgungen der ersten zwei Jahrhunderte***, Gymnasium 66 (1959)
- ZLINSZKY János: ***Ius publicum***, Bp. 1994
- ZLINSZKY János: ***Kontrakte des ius publicum***, Collatio Iuris Romani, Études dédiées à Hans Ankum à l'occasion de son 65e anniversaire, Amsterdam 1995